Т. XCV. Р. 1910, кн. III. Рік XIX.

95

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСЇМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяцї під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. XCV. 1910, III B. XIX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Закінчено 28/VI с. с. 1910.

CV. Р. 1910, кн. III. Рік XIX.

ЗАПИСКИ

УКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ЗВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

)ER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

3. XCV. 1910, III B. XIX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Звінчено 26/VI с. с. 1910.

Зміст XCV тому.

Inhalt des XCV Bandes.

Візантійська церковна пісня і Слово о полку Ігореві.

Подав **Володимир Бирчак.**

Ті самі обставини, які вплинули, що староруська прозова література розвинула ся під впливом візантійської, вплинули також, що і староруська дружинна поезія, а особливо С л о в о о п о л к у І г о р е в і, р о з в и н у л о с я п і д в п л и в о м в і з а н т и й с ь к о ї ц е р к о в н о ї п і с н ї.

Вплив візант. лїтератури на Слово о п. І. підніс перший Всев. Т. Мілєр в працї „Взглядъ на Слово о Полку Игоревѣ“ [1]). Висказував він думку, що автором Слова був образований чоловік, очитаний в візантійській і південно-славянській лїтературі, особливо в повістях і поемах. В доказ послїдної думки розбирав Мілєр подрібно візантійський роман з X в. про Девгенія Акріту і проводив анальоґію між Словом о п. І. і візантійською поемою.

Погляд Мілєра не вдержав ся, головно ізза того, що був опертий на слабких основах. По Мілєрі — о скільки менї відомо — нїхто не вказував на анальоґію між Словом о полку Ігоря і візантійськими піснями. Причиною сього була та обставина, що візантійські пісні у нас мало відомі. Збірник візант. пісень Пітра вийшов в Парижи в 1876 р. і мало доступний, обясненя ритміки візант. пісень друковані в записках німецьких академій наук — також мало доступні, до того щойно недавно означено форму візантійських пісень. Отсе й було причиною істнованя давного погляду, що вся староруська лїтература розвинула ся під впливом візантійської — крім Слова о полку Ігореві. Слово о п. І. мало бути народне, а коли не можна було

[1]) Праця менї недоступна, хід думок подаю за П. В. Владимірова: Древная русская литература кіевскаго періода. Кіевъ 1900, ст. 292—293.

розяснити його форми і ритміки, толковано, що Слово дійшло до нас повне пізнійших дописок і зіпсоване.

Слово о полку Ігореві в дійсности пересякле візантійським впливом[1]) — так само як твори Іляріона, Кирила еп. Турівського і инших. Вплив візант. церковної пісні (гимнів) відбив ся на Слові:

1) в уживаню реторичного риму,
2) в укладї Слова о полку Ігореві,
3) а мабуть також в ритміці Слова.

I. Реторичний рим.

Одною із найхарактеристичнійших прикмет візанітійської церковної пісні се питомий їй рим. Вправдї виступає рим і в нинішній та середновічній латинській поезії, але між нинїшнїм і латинським середновічним римом з одного боку, а візантійським з другого заходить велика засаднича ріжниця. В нинїшнїй і середновічній латинській поезії вяже рим звикло два останні склади паралельних рядків, в візантійській поезії вязав він не тільки кінцеві склади, а цїлі реченя. Пр. в віршів Романоса:

τὸν	*ἐχθρὸν*	*τῆς*	*εὐσπλαγχνιάς*	*σου* [2])
καὶ	*γυμνὸν*	*τῆς*	*εὐλογίας*	*σου*

ὕψυσας	*τὸν*	*πτωχὸν*	*χαρίσμασιν,*
ηὔξησας	*τὸν*	*οἰκτρὸν*	*δωρήμασιν,*
ἐπλούτισας	*καὶ*	*ἐμακάρισας* і т. д.	

Або:

χαίροις	*ὦ*	*παιδὸς*	*παγά,* [3])
χαίροις	*ὦ*	*πατρὸς*	*μορφά,*
χαίροις	*ὦ*	*παιδὸς*	*κρηπίς,*
χαίροις	*ὦ*	*παιδὸς*	*σφραγίς,*
χαίρσις	*ὦ*	*παιδὸς*	*κάρτος,*
χαίροις	*ὦ*	*πατρὸς*	*κάλλος,* [4])

---

[1]) В українській літер. вказав вже на сей вплив М. Грушевський (Іст. Укр. т. III, с. 494.

[2]) Anfang u. Ursprung der lat. u. griech. rythmischen Dichtung v. Wilhelm Meyer, S. 356 — Abhandlungen der philosophisch-philol. Classe d. k. bayer. Akademie der Wissenschaften 17 B. II Abth. 1886.

[3]) Jacobi: Zur Geschichte des griech. Kirchenliedes, S. 192 — Zeitschr. für Kirchengeschichte, herausgeg. v. Dr. Th. Brieger, V B. Gotha 1882.

[4]) Инші приміри K. Krumbacher: Geschichte d. byzantinischen

Сей рим ріжнить ся отже тим від нинїшнього, що вяже цїлі реченя (рядки). Коли нинїшнїй стремить до піднесеня мельодійности вірша, то візантійський є більше реторичним середником, ізза чого й називають його реторичним римом.

Велика скількість таких римів в візант. гимнах вказує, що він не припадковий, а з наміром ужитий. Перші візант. автори — як Методій Мартир († 311 по Хр.) і Григорій Назіянський († 389) не знають ще його, у Сінесія (circa 370 — circa 413) [1]) виступає він уже часто, до повного розвою доходить сей рим в гимнах найбільшого візантійського поета Романоса, (6 або 8 вік по Хр.) [2]), в акафістах Серґія (7 вік), в акафістах Анонїма і в пізнїйших авторів.

Візантійська церковна пісня мала вплив своїм змістом і формою на західно-европейську (латинську) і південно-славянську [3]). Як в часах Юстініяна впливав латинський світ, а особливо латинське уставодавство, на візантійський, так в 8 і 9 віцї вплинула Візантія за західну Европу творами отців церкви і церковними гимнами. Приміром як наслїдувано форму візантійських гимнів можуть послужити секвенци Ноткера (circa 790), який наслїдував візант. реторичний рим.

Tu eius amore carnalem
in navi parentem liquisti.
Tu leve coniugis pectus respuisti Messiam secúltus,
Ut eius pectoris sacra meruisses fluenta potare.
Tuque in terra positus gloriam conspexisti filii dei
Quae solum in sanctis in vita creditur contuenda esse perenni.
Te Christus in cruce triumphans matri suae dedit custodem,
ut virgo virginem servares atque curam suppeditares. [4])

Реторичний рим візант. гимнів перейшов і до нашої цер-

Litteratur, II Auflage, München 1897, S. 700—701. — Безмежно много примірів з гимнів Романоса і инших авторів можна виписати із збірника: I. B. Pitra: Analecta sacra Spicilegio solesmensi parata edidit... Parisiis 1876.

[1]) Krumbacher: Gesch. d. b. Litt. S. 654.

[2]) ibidem 664—665.

[3]) Що до змісту. Пор. лат. „Dies irae, dies illa“ се майже дословний перевід гимну Романоса: Ὅταν ἔλθῃς ὁ θεός
ἐπὶ γῆς μετὰ δόξης і т. д.
(C. Deutschmann: De poesis Graecorum rhythmicae usu et origine p. 17 — Coblenz, Program d. kön. Gymn. 1889).

[4]) Дальший текст: W. Meyer, Auf. u. Urs. S. 359.

ковної піснї [1]), а навіть і до проповідий, особливо тих проповідників, які взорували ся на візантійських. Проповіди писані прозою, а поодинокі партії се наміровo ужиті візант. реторичні рими. От примірoм у Іляріона в Слові о законї і благодати:

Къ живущимъ бо на земли человѣкомъ, въ плоть одѣявся, [прійде,
къ сущимъ же въ адѣ, разпятіемъ и въ гробѣ положа- [ніемъ, сниде:
да обои
и живіи
и мертвіи
познають посѣщеніе свое
и Божіе похожденіе......

Або: И что успѣ законъ?
что ли благодать?
Прежде законъ, потомъ благодати
прежде стѣнь, ти потомъ истина....

Се не вірші — хоч в паралельних рядках додержане майже рівне число силяб. В першім примірі: 21:22, 4:4:4, 10:9, в другім: 6:5, 10:9. Се не вірші, але якраз ся обставина вказувала б нам, як великий вплив мав візант. ретор. рим на староруську лїтературу, коли відбив ся навіть в проповіди писаній прозою. Таких примірів у Іляріона много, як се кождий сам може переконати ся, ще більше їх у Кирила, еп. Турівського. Пр. зі Слова в нову неділю по Пасці:

Въ минувшую бо недѣлю святыя Пасхы
оудивленіе бѣ небеси и оустрашеніе преисподнимъ,

обновленіе твари и избавленіе міру,
разрушеніе адово и попраніе смерти,

въскресеніе мертвымъ и погубленіе прелестныя власти діявола,
спасеніе же человѣческому роду Христовымъ въскресеніемъ,

обнищеніе ветхому закону и порабощеніе суботѣ,
обогащеніе Христовѣ церкви и въцареніе недѣли.

Більше майстерно збудоване місце зі Слова на „Възнесеніе Господне“. Христос каже:

[1]) От хочби взяти наші акафісти. Уважаємо їх прозою, в візант. лїтературі се поезії, які мають свою форму. Пор. W. Meyer: Auf. u. Urs. S. 342, де подана метрика акафісту „Ἄγγελοι οὐρανόθεν“ і Pitra: Analecta sarca: 263—272, де подана будова строф.

1) попрахъ	бо	я,	рече,	въ	ярости	моей,
2) и истливъ		я		въ	гнѣвѣ	моимь

3) и вся ризы моя	окръвавихъ	побѣженіемъ,
4) снидохъ и до	скровищь	плѣнникъ моихъ
5) и вся избавихъ	крѣпостію	мышца моея...

Тут 1 = 2, 3, 4 і 5 рівні знов між собою, 5-ий початком рівний 3-ому, а кінцем 4-ому.

Се вибрано з проповідий Кирила, еп. Турівського навіть не найбільше характеристичні приміри, а які попали під руку. Іменикови в однім рядку відповідає іменик в другім, прикметникови відповідає прикметник і т. д., а навіть відповідні рядки мають в приближеню рівне число силяб. Уся та правильність вказує нам наглядно, що ті реторичні рими не припадкові а старанно уложені.

Та найбільше реторичних римів в Слові о полку Ігореві [1]. І тут вони не припадкові, а ужиті свідомо, прийшли до нас ні відки инде, а тільки з Візантії, бо жадна инша тодішня література не знала їх, у латинській церковній пісні виступають тільки у Ноткера і то під впливом пісень Романоса.

На реторичний рим в Слові звертано вже нераз увагу, але виходжено з мильного заложеня — ставлено його на рівні з нинішним римом. Покликувано ся на приміри як:

который дотечаше,
та предѣ пѣсь пояше....
або: Что ми шумить,
Что ми звенить....
або: людемъ судяше,
князем ъ грады рядяше....

і уважано, що місцями Слово писане нинішним римом. Але тут тільки припадково реторичний рим 12 віку став римом 20 віку. Що так воно дійсно є, вказує нам та обставина, що много є в Слові реторичних римів, яких кінці не римують ся в нинішнім значіню, а римують ся початки. Пр.:

стоиши на борони,
прыщеши на вои стрѣлами,
гремлеши о шеломы мечи харалужными.

[1]) На деякі анальоґії (Dat. abs.) між Словом і проповідями Кирила еп. Тур. вказує „як не катеґорично, то хоча гіпотетично" Т. Сушицький: До питаня про літерат. школу XII в. Зап. Укр. Наук. Тов. в Київі. кн. IV. Пор. також М. Грушевський — цитов. місце.

або: Уже снесеся хула на хвалу,
уже тресну нужда на волю,
уже връжеса дивь на землю.

Рими, як останній, вказують нам досить ясно, що тут не ходило авторови о кінцевий рим — а о ціле речене, що загалом маємо перед собою візантийський реторичний рим — такий самий як в візантійських гимнах, проповідях Іляріона, Кирила еп. Турівського, уривку галицько-волинської літописи під 1201 р. і в инших.

З малою пересадою можемо сказати, що одна третя часть Слова — се реторичні рими. Виступають вони тут в ріжній формі. Або 2—3 рядки збудовані до себе так паралельно, що іменикови в однім рядку відповідає іменик в другім, дієсловови в однім дієслово в другім і т. д. Се перли реторичного риму, такі самі як приміром з акафісту „*Ἄγγελοι οὐρανόθεν*“: [1])

χαῖρε χαρᾶς τῶν ἀνθρώπων βρῶσις,
χαῖρε ἀρᾶς τῶν προγόνων λύσις,

χαῖρε ἀοράτου πατρὸς νύμφη ἄφθορε,
χαῖρε συνανάρχου υἱοῦ μῆτερ ἄνανδρε.

У Слові крім наведених висше „Уже снесеся хула“ така перла:

Комони ржуть за Сулою; звенить слава въ Кыевѣ;
трубы трублять въ Новѣградѣ; стоять стязи въ Путивлѣ.

Або: подъ трубами повити,
подъ шеломы възлелѣяни,
конець копія въскръмлени,

пути имь вѣдоми,
яругы имъ знаеми,
луци у нихъ напряжени,
тули отворени,
сабли изъострени...

Або: заря свѣтъ запала
мъгла поля покрыла

щекотъ славій успе
говоръ галич убуди...

[1]) Висше цитовано жерело.

Іще спишете не одну сторону, виписуючи їх! То знов виступають візант. реторичні рими, які вяжуть тільки певні частини реченя. Пр. кінці:

Съ заранія въ пяткъ — потопташа поганыя плъкы [Половецкыя;
и рассушясь стрѣлами по полю — помчаша красныя дѣвкы [Половецкыя;

Або початки:

быти грому великому
итти дождю стрѣлами съ Дону великаго;

Часом цілі строфи в Слові се реторичні рими, порівнай строфу про Обиду та Карну і Жлю, або строфу „Тогда Игорь възрѣ на свѣтлое сонце“ та „Спала Князю умь похоти“, або плач Ярославни.

Часом розкинені вони, перегороджені одним або й більше віршами. Пр.:

Пѣти было пѣсь Игореви, того Олга внуку,
чили въспѣти было вѣщей Бояне, Велесовь внуче,

А між ними два вірші:

Не буря соколы занесе чрезъ поля широкая;
Галици стады бѣжать къ дону великому.[1])

(Спеціяльно та остання катеґорія реторичних римів робила вражіне, що ті вірші були колись разом, тільки перепищики їх розсунули, втручуючи свої уваги — отже треба ті вірші знов зісунути...)

Як бачимо, способи уживаня реторичного риму ріжні, се вказувало б нам, що реторичний рим був в староруській літературі добре розвинений — отже давний. А обставина, що знаходимо його в староруській проповіди, в акафістах і в Слові вказувала б нам, що Слово так само як проповідь і церковна

---

[1]) Такі переділені ретор. рими часті і в візант. пісні. Пр. з дітирамбів в честь Теофана († 817?)

Θείῳ φωτὶ λαμπρυνόμενος,
Ἀποῤῥήτῳ φωτὶ παριστάμενος — переділені 4 віршами. Або:
καὶ ῥῦσα πάσης περιστάσεως
καὶ αἰωνίου κατακρίσεως

переділені 1 віршами (K. Krumbacher: Ein Dithyrambus auf d. Chronisten Theophanes — Sitzungsber. der philosoph.-philol. Classe d. k. b. Akademie d. Wiss. zu München 1896, S. 620—621.

пісня розвинуло ся під впливом візантийської літератури, спеціяльно візантийських гимнів, на що крім риму вказує нам ще уклад, будова строф і пісень та ритміка Слова о полку Ігореві.

II. Будова строф і пісень в Слові о полку Ігореві.

Другою схожістю між візантійськими гимнами і Словом є їх будова.

В візантійській церковній піснї — як загалом в кождій піснї, яку співаємо, панує строга гармонїя між змістом а формою. Кінець стрічки сходить ся усе з кінцем реченя-думки, два-три або й більше таких стрічок вяжеть ся тїснїйше в одну ґрупу, яка становить більшу цїлість, дві-три такі ґрупи творять строфу, дві-три або й більше строф творить одну пісню. Будова ся випливає із тої обставини, що візантійську пісню співано, а кожда мельодія потребує павз — менших або більших — а з павзами в мельодії мусить поет лучити і павзи в змістї: з кінцем стрічки ідуть коротші павзи, з кінцем ґруп довші, по строфках і піснях перерви [1]).

Коли приглянемо ся подрібно формі візантийських гимнів, то побачимо, що опираеть ся вона:

1) на численю силяб,

2) кінцевім акцентї [2]).

Ґрупи будовано по схемі a b a. Перший рядок мав приміром 15 силяб, другий 21, третїй знов 15 — так повставала ґрупа. Схему a:b:a змінювано (a:a:b, b:a:b, a:b:b...) або розширювано b:a:b:c:a, або a:b:a:c, a:b:c:b:a, a:b:c:a:b і т. д. Дві-три такі ґрупи творили одну строфу, а строфи творили піснї. Приміром на схему: a:a:b:b:b най буде:

τὸν ἐχθρὸν τῆς εὐσπλαχνίας σου (9)
καὶ γυμνὸν τῆς εὐλογίας σου, (9)
ὕψωσας τὸν πτωχὸν χαρίσμασιν, (10)
ηὔξησας τὸν οἰκτρὸν δωρήμασιν, (10)
ἐπλούτισας καὶ ἐμακάρισας. (10) [3])

Коли почислимо силяби, дістаємо: 9:9:10:10:10. Иншу схему маємо от приміром в гимнї Романоса:

---

[1]) W. Meyer: Auf. u. Ursp. 332.
[2]) Krumbacher: Gesch. d. b. Litt. S. 648—650 і 694—695.
[3]) W. Meyer: Auf. u. Ursp. S. 356.

Ἡ παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει, (15)
Καὶ ἡ γῆ τὸ σπήλαιον τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει. (15)
Ἄγγελοι μετὰ ποιμένων δοξολογοῦσιν, (13)
Μάγοι δὲ μετὰ ἀστέρος ὁδοιποροῦσιν, (13)
Δἰ ἡμᾶς γὰρ ἐγεννήθη παιδίον νέον, ὁ πρὸ αἰώνων θεός. (20) [1])

Тут маємо: 15:15:13:13:20, отже: a:a:b:b:c. В сих примірах є точно додержане число силяб, але то не всюди так, часто між паралельними рядками заходить ріжниця в числї силяб. Пр.:

Σοὶ πρέπει αἶνος·
σοὶ πρέπει ὕμνος·
σοὶ δόξα πρέπει τῷ Πατρὶ·
καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι·
εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν: [2])

Маємо тут: 5:5:8:12:11 (a:b:c:d:d), між d:d ріжниця о 1 силябу. Або:

1) *Τὸν ὑπὲρ κόσμου τὴν ζωὴν;*
τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θέντα·
2) *Χριστὸν τὸν βασιλέα,*
ποθῶν ὁ στρατιώτης,
σπεύδει θανεῖν ὑπὲρ αὐτοῦ.
3) *Ζῆλον μέγαν θεῖον*
ἐν καρδίᾳ ἐσχηκὼς,
αὐτὸς αὐτὸν προσήγαγε...

Тут дрібні рядки лучать ся в довгі, яких схема є 15:22:21 (a:b:b) [3]). Або:

Ἀφήσωμεν πάντα λογισμὸν πολυμέριμνον,
καὶ προσκολληθῶμεν τῷ ἐν σταυρῷ.
Ἄγωμεν πάντες, εἰ δοκεῖ, ἅμα τῷ Πέτρῳ...

Схема 14:10:13 (a:b:a). Або:

...καὶ καθυπέταξας πάθη τὰ τοῦ σώματος
ἀγῶσί σου καὶ στέφει μαρτυρίου
ἐστεφθης, Θεόφανες, ὡς ἀήττητος.[5])

[1]) Pitra: Anal. s. p. 1. [2]) Pitra: ibidem p. LXXIII.
[3]) Pitra: Anal. s. LXXXV.
[4]) Pitra: ibid. 108. Canticum de Petri negatione (Romanus) *γν.* 7.
[5]) K. Krumbacher: Ein Dithyrambus auf d. Chronisten Thophanes.—Sitzungsber. d. philos.-philol. Classe d. k. b. Akad. d. Wiss. zu München 1896, S. 620.

Схема: 13:11:12 (a:b:a).

(Про недодержуванє рівного числа силяб в візант. гимнах vide W. Meyer: Auf. u. Ursp. S. 345.)

Нім приступимо до виказаня, що ціле Слово о полку Ігоря має таку саму будову як візантійські гимни, скажу ще кілька слів про перше виданє Мусіна Пушкіна (Москва, 1800). Про се виданє говорили часто видавці Слова, що воно передає нам уже зіпсовану рукопись Слова, в якій було много вставок і похибок пізнійших переписчиків. Сам впрочім Мусін Пушкін каже у вступі до першого виданя: „остались еще нѣкоторыя мѣста невразумительными“. Се й було причиною, що поодинокі видавці змінювали текст, стараючись зробити його „вразумительнымъ“, через що виходили часто-густо ще більші плутанини. Досить, що над Словом зависла хмара темних місць і недовіре до поправности тексту.

В дійсности виданє М. Пушкіна і рукопись, якою він користував ся, більше поправні, як ми се припускали. У виданю М. Пушкіна є тільки дрібні похибки: зле відчитанє поодиноких букв. Не має в ньому анї вставок, анї переставок, анї пропущень переписувачів, противно як старанно віддав нам М. Пушкін текст Слова може ось те посвідчити: як в нинїшних колядах писаних на селї прозою зазначуєть ся часто конець рядка точкою або протинкою, так зазначувано часом кінцї рядків і в рукописях візантійських гимнів — так були мабуть зазначені кінцї рядків і в рукописи Слова, яку знайшов М. Пушкін. Крім того давав М. Пушкін і свою інтерпункцію — досить що ми знаходимо у першім виданю много точок і протинок, які з огляду на синтаксу реченя є незрозумілі, але які зазначують кінцї рядків. Пр. „Длъго. Ночь мркнетъ“. Що тут має робити точка по „длъго“? але порівнай далї: тут „длъго“ осібний рядок і яка чудова строфа виходить! Далї зазначую здебільшого ті місця, де ми ідучи за інтерпункцією М. Пушкіна одержуємо чудові строфи![1]) В цїлім Слові є мало місць, де при кінцї рядків, що становлять пра-

[1]) Подібно як форма Слова довгий час була незвісна, так і не можна було розпізнати форми візантийських гимнів. Причина була ся, що в візант. гимнах шукали квантітативної системи, яка була в старогрецькій поезії. І не тільки Західноевропейцї не могли розпізнати тої форми, але й Візантійцї. Суідас і инші візант. коментаторі казали, що візант. гимни писані *„καταλογάδην, πεζῷ λόγῳ“* — хоч і рівночасно звали авторів мельодами та співаками. Як згадано, причиною було се,

вильну ґрупу, немає протинки або точки, хоч часто з огляду на сінтаксу реченя вони непотрібні.

Занимаючи ся Словом о полку Ігореві, пробував я його розложити на вірші на основі „основныхъ удареній“, про які згадує Барсов[1]) — тій праці не доставало однак усякого умотивованя. В звороті: „Комони ржуть за Сулою...“ чув Барсов два основні акценти — хто инший міг почути три: „Ко́мони ржу́ть за Су́лою...“ а вже в довгих реченях, де виступають і побічні, менше важні слова (тогда, а, рече, своя...) можна почути шість таких акцентів, то знов пять і т. д. Опісля пробував я оперти все на візантійськім реторичнім римі, але тут став знов виходити дуже нерівномірний вірш, або й нічого не можна було вдіяти, бо ретор. риму не було. Вправді рівночасно переглядав я і візантійські гимни і знав, що в них числено силяби, але щоб стати і в Слові о полку Ігоря числити силяби, те і на думку менї не приходило: улягав я традиції, що ми не маємо правдивого Слова, а тільки його карикатуру... Конець-кінцем став я числити силяби в уступі:

1) Съ заранія въ пяткъ потопташа поганыя плъки Половецкыя;
2) и рассушясь стрѣлами по полю, помчаша красныя дѣвкы Половецкыя,
3) а съ ними злато, и паволоки, и драгыя оксамити;
4) орьтъмами и япончицами, и кожухы начашя мосты мостити
5) по болотомъ и грязивымъ мѣстомъ, и всякыми узорочьи Половѣцкыми.

Почислив я силяби і на своє здивоване побачив, що

що візант. учені уважали поезією тільки те, що було писане старинними стопами, в яких мірено довжину і короткість силяб (Krumbacher: G. d. b. L. 691—693). Візантійська пісня оперла ся тимчасом на наголосї, бо нарід вже від V віку по Хр. або й скорше, стратив почуте довжини і короткости силяб, а тільки акцентував слова, пісню співано і вона мусїла оперти ся на наголосї. Щойно з початком 19 віку звернув увагу на наголос в візант. гимнах грецький учений Константин Економо́с, який при помочи мельодії пізнав і будову строф. Незалежно від Економоса відкрив форму візант. гимнів в 1853 р. Ф. Моне (пор. W. Meyer: Pitra, Mone u. d. byzant. Strophik, S. 48—66 — Sitzungsber. d. philosoph.-philol. Classe d. k. bayer. Akad. d. Wiss., 1897). Незалежно від Моне відкрив кардинал Пітра і Хріст. Пітра переглядав в Петербурзї рукописи візант. гимнів і спостеріг в однім гимнї, що поодинокі партії були відділені червоними точками. Се й повело Пітру, що він став числити силяби (Jacobi op. cit. 179—180). В кінцї Хріст і Маєр (Auf. u. Ursp.) звернули пильну увагу на будову строф і ритміку.

[1]) Е. В. Барсовъ: Слово о Полку Игоревѣ, какъ худож. памятникъ Кіев. друж. Руси, 1887, т. I, ст. 170.

1 рядок має 22 — a
2 „ „ 23 — b
3 „ „ 19 — c
4 „ „ 22 — a
5 „ „ 23 — b

що тут загалом правильна будова. Перескочив я до Сну Святослава — знов правильність, апострофи до князїв — знов правильні!

В висше наведеній строфі маємо дві ґрупи: перша 22:23:19 (abc) під оглядом змісту становить цілість: розказує, що Русини потоптали Половців і щó здобули, друга ґрупа 22:23 (ab) розказує, як Русини тою добичею стали мости мостити. Сї дві ґрупи творять частину строфи, яка з двома попередними творить одну замкнену пісню. От ї ключ до зрозуміня форми і укладу цїлого Слова — ключ на жаль не наш, а позичений з Візантії.

В Слові виступають найчастїйше ґрупи трох рядків: a:b:a, які зву терцинами. Прості терцини виступають звичайно при довших рядках, при коротких виступає розширена терцина (a:b:c:b:a). Приміром:

1) Пѣти было пѣсь Игореви, того Олга внуку. (15)
2) Не буря соколы занесе чрезъ поля широкая; (16)
3) Галици стада бѣжать къ дону великому; (14) (a:b:a)

Розширена терцина:

1) итти дождю стрѣлами | съ Дону великаго; (14)
2) ту ся копіемъ приламати, (9)
3) ту ся саблямъ потручяти (8)
4) о шеломы Половецкыя, (9)
5) на рѣцѣ на Каялѣ, | у Дону великаго. (14)

Схема: 14:9:8:9:14. Може тут бути і схема: 7:7:9:8:9:7:7.

З візант. гимнів простих терцин не наводжу, бо вже в попереднїм і слїдуючім їх досить. Примір розширеної терцини:

(*Ἄγωμεν πάντες, εἰ δοκεῖ, ἅμα τῷ Πέτρῳ,*)
1) *Εἰς τοῦ Καϊάφα τὴν τότε αὐλήν.* (11)
2) *Βοήσωμεν Χριστῷ τὰς τοῦ Πέτρου πάλαι φωνάς·* (14)
3) *Κἂν ἐν ξύλῳ ἀνέλθῃς, κἂν ἐν τάφῳ κατέλθῃς,* (14)
4) *μετὰ σοῦ πάσχομεν, καὶ θνήσκομεν καὶ κράζομεν·* (14)
5) *Σπεῦσον, σῶσον, ἅγιε, τὴν ποίμνην σου.* (11) [1]

[1]) Pitra: Anal. s. p. 108 — з Романоса: de Petri negatione у вірш 11.

Схема: a:b:b:b:a.

Особливо сих розширених терцин много в Слові о полку Ігоря.

В уживаню терцин в візант. гимнах і в Слові панує свобода.

1) В ґрупах a:b:a всуваєть ся часом: c, отже є: a:b:c:a, місто a:b:c:b:a є часом a:a:b:c:b — загалом ся схема улягає ріжним змінам і комбінаціям. Більшість ґруп є однак таки по схемі a:b:a (початок рівний кінцеви, середина инша). Ся схема виступає в будові ґруп і в укладї строф в пісні.

2) Друга свобода ся: в ґрупі 12:17:11 (a:b:a) останнїй рядок повинен мати 12 силяб, а має тільки 11, отже не всюди додержувано рівного числа силяб. Се виступає в візант. гимнах, (як вже виказано) — се виступає і в Слові. Напр.:

1) Боянъ бо вѣщій, аще кому хотяше пѣснь творити,
2) то растѣкашется мыслію по древу,
3) сѣрымъ вълкомъ по земли, шизымъ орломъ подъ облакы.

Схема 16:12:15 (a:b:a)

Або: 1) Тогда Игорь възрѣ на свѣтлое солнце
2) и видѣ отъ него тьмою вся своя воя прикрыты,
3) и рече Игорь къ дружинѣ своей:

Схема: 12:16:11 (a:b:a)

Коли рядки на 20 силяб, то і ріжниця виступає більша — найбільша ріжниця виступає в першій ґрупі Слова, (Не лѣпо ли ны...) тут маємо: 31:8:28 (a:b:a). Але не забуваймо ніколи, що візантийські гимни і Слово о полку Ігореві співано, а при кождім співі ріжниця о 1 або й 2 силяби — дрібна.

Другою часто уживаною формою в Слові се квартети — чвірки: a:a:a:b або a:b:a:b або a:a:b:b. Приміром:

1) Биша ся день, биша ся другый; (9)
2) третьяго дни къ полуднію (9)
3) падоша стязи Игоревы. (9)
4) Ту ся брата разлучиста на брезѣ быстрой Каялы (16) (8+8?)

Схема: 9:9:9:16.

Примір на a:b:a:b пор. Пята пісня 1 стр. „Уже бо братіе...“ І в візант. церковних піснях часто виступають квартети. Пр. Романоса: Canticum de Petri negatione [1]).

[1]) Pitra: Anal. s. 107 β.

Τῶν φοβερῶν κυμάτων ἐπιλησθεὶς, (11)
καὶ τῷ ῥητῷ τῆς κόρης ἀλλοιωθείς, (11)
ὁ Πέτρος ἔλεγε· Χριστὲ, ὁ Θεὸς, (11)
τῇ ξάλῃ βυθιξόμενος, (8)

Схема як і цитоване місце зі Слова: a:a:a:b.

В Слові часто лучать ся терцини з квартетами. Порівнай конець 3 піснї, де з початку і кінця є розширені терцини, в серединї три квартети по схемі a:a:a:b. Або 5 пісню, де дві перші строфи складають ся з 1 квартету і 1 терцини. І візант. церковні піснї мішають ся часто квартети з терцинами. Пр. початок акафісту Серґія: „*Ἄγγελος πρωτοστάτης*“

Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια, (14)
ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, εὐχαριστήρια (14)
ἀναγράφω σοι ἡ πόλις σου, Θεοτόκε· (13)
ἀλλ' ὡς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμάχητον, (13)
ἐκ παντοίων με κινδύνων (8)
ἐλευθέρωσον, ἵνα κράζω σοι· (10)
Χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε. (8)[1])

Тут маємо квартет a:a:b:b і терцину c:d:c. Анальоґічну схему має також початок акафісту Серґія „*Ἄγγελοι οὐρανόθεν*“.[2]) Там є: 13:13:13:13 і 8:10:8. Строфа *β* акафісту „*Ἄγγελος πρωτοστάτης*“ має в другій половинї таку скомбіновану схему:

χαῖρε, ὅτι ὑπάρχεις βασιλέως καθέδρα· (14)
χαῖρε, ὅτι βαστάζεις τὸν βαστάζοντα πάντα· (14)
χαῖρε, ἀστὴρ ἐμφαίνων τὸν ἥλιον· (11)
χαῖρε, γαστὴρ ἐνθέου σαρκώσεως· (11)
χαῖρε, δι' ἧς νεουργεῖται ἡ κτίσις· (11)
χαῖρε, δι' ἧς βρεφουργεῖται ὁ κτίστης· (11)
χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε. (8)[3])

Маємо тут двійку 14:14, потім чвірку 11:11:11:11, кінчить одинка 8. Строфа ся повтаряєть ся двайцять і кілька разів!

Вже тих примірів вистане, щоб дати бодай загальний образ форми візантійської церковної піснї. Дух грецький проблиснув в останнє, щоб дати майстерну вишукану форму, бо все в хви-

[1]) Pitra: Anal. sacra p. 250.
[2]) Pitra ibid. p. 263.
[3]) Pitra ibid. p. 251.

лях упадку, декадентизму, розвиваєть ся культ вишуканої форми. Сей культ форми маємо і в Слові о полку Ігоря. І тут терцини виступають в найріжнороднійших формах і тут квартети є ріжні і в ріжних комбінаціях лучать ся з терцинами.

Чи ся форма була живцем перенята з Візантії, чи на взір візантійської пісні розвинула ся в староруській дружинній пісні, осягнула свій вершок в Слові і завмерла — про се нині ще не на часї говорити.

Обставиною, що також причинила ся, що форма Слова о полку Ігореві не була вияснена, є се, що в Слові крім майстерної будови поодиноких рядків, єще кожда пісня має інакшу будову.

З ріжних форм візантійської церковної пісні дві форми є важні.

1) *Κοντάκιν* або *κοντάκιον*. Складають ся 20—30 однаково збудованих строф *(τροπάρια)*. У вступі є 1, рідше 2 або 3 ріжно збудовані строфи заспіву, кожда строфа має рівний рефрен, який обнимає 1—2 коротких рядків.

2) *Κανόνες*. Збудовані з 8—9 ріжних пісень, кожда пісня має свою питому будову. Давнійше складала ся кожда пісня з більше, потім з 3—4 строф. Число девяти пісень відповідало девяти пісням старого завіту, які співали християни від найдавнійших часів. Такі ріжнозбудовані пісні укладав Андрій з Крети, Іван з Дамаску і Козма [1]).

Як канони візантийської літератури так і Слово складаєть ся з пісень, з котрих кожда має свою специяльну будову. Приміром перша пісня складаєть ся з 3 строф, перша має силяб 163, друга і третя рівно по 168. Кожда строфка в першій пісні ділить ся на 2 менші: перша 5 + 5 рядків, друга 6 + 6 рядків, третя 5 + 5 рядків. Друга пісня має вже цілком иншу будову, третя знов иншу і т. д.

Не потребую згадувати, що розклад Слова на строфи і пісні, який подаю далї, потребує ще много поправок: при одних піснях виходить така правильність, що инакше як тут розложене — не може бути, в инших однак не зумів я підхопити основної схеми. Без сумнїву, що близше пізнанє візантійських гимнів розяснить нам форму усього Слова.

---

1) W. Meyer: Auf. u. Ursp. 327, K. Krumbacher: Gesch. d. b. Litt. S. 695—696. Спеціяльно про канони: Christ: Sitzungsb. bayer. Akad. 1870, II, 94 ff. менї недоступне.

Придержую ся сліпо тексту Мусїна Пушкіна, навіть там де той текст очевидячки зіпсований і де він псує правильну форму. Пр.

Спала князю умь похоти, (8)
и жалость ему знаменіе заступи, (12)
искусити Дону великаго (10)

тут аж просить ся, щоб ізза правильности терцини справити: Съпала князю у умь похоти, (10). Не справляю однак нїгде тексту, бо і без справленя з малими виїмками виходять досить правильні схеми. Як виказував я висше, ріжниції між числом силяб виходили і в візантійській піснї, такі ріжниції є і в Слові. Одні з них дадуть ся справити, коли, як в наведенім висше примірі, справимо текст, другі останутъ як примі-ром в першій піснї в 2 строфі конець має 27:21. Тут надто велика ріжниця, щоб її поправляти, причиною нерівности може бути також моє зле розділенє рядків, отже й тому не беру ся справляти тексту М. Пушкіна.

Числю усюди консеквентно. Глухі мають звукове значінє тільки в серединї слів, де стоять місто о, е, плъкы (2 склади), чрьлеными (4 склади), не числю ь, яке тільки змягчує попередний співзвук: Васильковъ. При кінцї слів не числю ъ, ь, хиба в словах: нъ, въ, съ, къ. О скільки таке численє є узасаднене вказують правильні схеми. Числю не розриваючи нїгде думки, при довших рядках конець рядка, там де конець реченя; при коротших, де припадає цезура; найчастїйше стежу за інтерпункцією М. Пушкіна, яка віддає мабуть кінцї рядків.

Заспів.

Заспів збудований терцинами. Перша терцина і остання непевна.

1 Терцина.

1) Не лѣполи ны бяшетъ, братіе, начяти старыми словесы трудныхъ [повѣстій о пълку Игоревѣ, (31)
2) Игоря Святъславлича! (8)
3) начати же ся тъй пѣсни по былинамь сего времени, а не по замы- [шленію Бояню. (28)

Схема: 31:8:28. Між 1 а 3 рядком ріжниця о 3, хоч зрештою ся ріжниця більше на папері, як у вимові, сім перших силяб першого рядка (не лѣполи ны бяшетъ...) се самі побічні слова, в вимові менше акцентовані як слїдуючі.

2, 3, 4 і 5 терцина про Бояна.

2 Терцина.

1) Боянъ бо вѣщій, аще кому хотяше пѣснь творити, (16)
2) то растѣкашется мыслію по древу, (12)
3) сѣрымъ вълкомъ по земли, шизымъ орломъ подъ облакы. (15)

Схема: 16:12:15 (a:b:a)

3 Терцина.

1) Помняшеть бо речь първыхъ временъ усобіцѣ; (13)
2) тогда пущашеть ї соколовь на стадо лебедѣй, (16)
3) который дотечаше, та преди пѣсь пояше, (14)

Схема: 13 — a
16 — b
14 — a

4 Терцина.

1) старому Ярослову, храброму Мстиславу, (13)
2) иже зарѣза Редедю предъ полкы Касожьскыми, (15)
3) красному Романови Святъславличю. (12)

Схема: 13 — a
15 — b
12 — a

5 розширена терцина.

1) Боянъ же, братіе, не ї соколовь (12)
2) на стадо лебедѣй пущаше, (9)
3) нъ своя вѣщіа пръсти (8)
4) на живая струны въскладаше; (10)
5) они же сами Княземъ славу рокотаху. (13)

Схема: 12:9:8:10:13 (a:b:c:b:a).

6 Терцина.

1) Почнемъ же, братіе, повѣсть сію отъ стараго Владимера до [нынѣшняго Игоря;
2) иже истягну умь крѣпостію своею, и поостри сердца своего му-[жествомъ, наплънився ратнаго духа,
3) наведе своя храбрыя плъкы на землю Половѣцькую за землю [Руськую.

Схема: 26 — a складається з терцини: 10:8:8
34 — b „ „ „ 13:12:9
24 — a

Як згадано перша і остання терцина непевна. Як у візантійських гимнах будовано **ріжними** терцинами, най послужить отсей примір:

1 **Терцина:**

Τὸν νοῦν ἀνυψώσωμεν, τὴν φρένα πετάσωμεν, (14)
τὸ πνεῦμα μὴ σβέσωμεν, τῇ ψυχῇ διαναστῶμεν, (15)
καὶ σπουδάσωμεν σχεδὸν συμπαθεῖν τῷ ἀπαθεῖ. (14)

(14 : 15 : 14)

2 **Терцина:**

Ἀφήσωμεν πάντα λογισμὸν πολυμέρισμον, (14)
καὶ προσκολληθῶμεν τῷ ἐν σταυρῷ. (10)
Ἄγωμεν πάντες, εἰ δοκεῖ, ἅμα τῷ Πέτρῳ. (13)

(14 : 10 : 13)

Дальше слідує розширена терцина вже висше цитована (стор. 12). Додам ще, що найбільше неправильні схеми виходять в заспіві і в 1 пісні Слова.

Перша пісня.

1 **Строфа.**

1) Тогда Игорь възрѣ | на свѣтлое солнце (12)
2) и видѣ отъ него тьмою | вся своя воя прикрыты, (16)
3) и рече Игорь | къ дружинѣ своей: (11)
4) братіе и дружино! | луцежъ бы потяту быти, | неже [полонену быти: (23)
5) а всядемъ, братіе, | на свои бръзыя комони, | да по- [зримъ синего Дону. (23)

Ся строфа складаєть ся з 2 ґруп, по схемі: 12 : 16 : 11 і 23 : 23. Коли ж почислимо по цезурам, дістанемо з перших трьох рядків розширену терцину: 6 : 6 : 8 : 8 : 5 : 6, з 4 і 5 рядка: 7 : 8 : 8 — 6 : 9 : 8 (a : b : b — a : b : b).

2 **Строфа.** Збудована вона на взір першої строфи, тільки що при кінці виходить надто велика ріжниця.

1) Спала князю умь похоти, (8)
2) и жалость ему знаменіе заступи, (12)
3) искусити Дону великаго. (10)
4) Хощу бо, рече, копіе приломити конець поля Поло- [вецкаго съ вами Русици, (27)

5) хощу главу свою приложити, а любо испити шело-
[момь Дону. (21)

Складаєть ся подібно як 1 строфа з 2 ґруп, по схемі: 8 — a
12 — b
10 — a
27 — c
21 — c

Можливо однак, що ся строфа не будована на взір 1, а має свою власну будову — розширену терцину, яку одержимо, коли поставимо два реченя пятого рядку осібно.

1) Спала Князю умь похоти, (8)
2) и жалость ему знаменіе заступи, (12)
3) искусити Дону великаго. (10)
4) Хощу бо, рече, копіе приломити конець поля Поло-
[вецкаго съ вами Русици, (27)
5) хощу главу свою приложити, (10)
6) а любо испити шеломомь Дону. (11)

Схема: 8:12:10:27:10:11. Тут перший рядок стоїть поза розширеною терциною: a [b:c:d:c:b]. Пор. 4 строфу шестої пісні „тогда Великій Святславъ изрони“, там є та сама схема: a [b:c:d:c:b].

3 Строфа.

1) О Бояне, соловію стараго времени! (14)
2) абы ты сіа плъкы ущекоталъ, (11)
3) скача славію по мыслену древу, (11)
4) летая умомь подъ облакы, (9)
5) свивая славы оба полы сего времени, (14)
6) рища въ тропу Трояню чресъ поля на горы. (14)

Схема: 14 — a
11 — b
11 — b
9 — c
14 — a
14 — a (дві терцини).

4 Строфа. Складаєть ся з 2 терцин.

1) Пѣти было пѣсь Игореви, того Олга внуку. (15)
2) Не буря соколы занесе чрезъ поля широкая; (16)
3) галици стады бѣжать къ дону великому; (14)
4) Чили въспѣти было вѣщей Бояне, Велесовь внуче! (17)

5) Комони ржуть за Сулою; звенить слава въ Кыевѣ; (16)
6) Трубы трублять въ Новѣградѣ; стоять стязи въ Путивлѣ; (17)

Схема: 15 — a
16 — b
14 — a
---
17 — a
16 — b
17 — a

5 Строфа.

1) Игорь ждетъ мила брата Всеволода. (11)
2) И рече ему Буй Туръ Всеволодъ: (10)
3) одинъ братъ, одинъ свѣтъ свѣтлый ты Игорю, оба есвѣ [Святъславличя; (21)
4) сѣдлай, брате, свои бръзый комони, (12)
5) а мои ти готови, осѣдлани у Курьска на переди; (18)

Схема: 11 — a
10 — a
21 — b
12 — a
18 — c

6 Строфа.

1) а мои ти Куряни свѣдоми къ мети, (13)
2) подъ трубами повити, подъ шеломы възлелѣяны, конець [копія въскръмлени, (25)
3) пути имь вѣдоми, яругы имъ знаеми, (13)
4) луци у нихъ напряжени, тули отворени, сабли изъострени, (21)
5) сами скачють акы сѣрыи влъци въ полѣ, ищучи себѣ чти, [а Князю славѣ. (25)

Схема: 13 — a
25 — b
13 — a
21 — c
25 — b

(5 і 6 строфа непевна. При пятій неправильна схема, шесту треба б розложити на короткі рядки).

В першій пісні маємо 6 строф. Змістом однак:

1 і 2 лучать ся в одну. Сума силяб (85 + 78) — 163 (a)
3 і 4 „ „ „ „ „ (73 + 95) — 168 (b)
5 і 6 „ „ „ „ „ (72 + 97) — 169 (b)

Отже і строфи в першій пісні лучать ся в пісню подібно як рядки в терцину по схемі a : b : b. Розклад сеї пісні потребує однак ще много поправок.

Друга пісня.

Має цілком инакшу будову як перша. Тут три строфи, з яких кожда має однакову будову і складаєть ся зі слідуючих частий: А) 5—6 довгих рядків, Б) тільки само коротеньких і В) антістрофи.

1 Строфа.

А) 1) Тогда вѣступи Игорь Князь въ златъ стремень, (12)
2) и поѣха по чистому полю. (10)
3) Солнце ему тьмою путь заступаше; (12)
4) нощь стонущи ему грозою птичь убуди; (13)
5) свистъ звѣринъ въ стазби; дивъ кличетъ връху древа, (13)
6) велить послушати земли незнаемѣ, (12)

Б) 1) влъзѣ, (2)
2) и по морію, (5)
3) и по Сулію, (5)
4) и Сурожу, (4)
5) и Корсуню (4)
6) и тебѣ Тьмутороканьскый блъванъ. (10)

В) Антістрофа.
1) А Половци неготовами дорогами побѣгоша къ Дону [Великому; (24)
2) крычатъ тѣлѣгы полунощы, (9)
3) рци лебеди розпущени. (8)

Схема:	А)	Б)	В)
	12 — a	2 — a	24 — a
	10 — a	5 — b	9 — b
	12 — a	5 — b	8 — b
	13 — a	4 — b	41
	13 — a	4 — b	
	12 — a	10 — c	
	72	30	

2 Строфа.

А) 1) Игорь къ Дону вои ведетъ: (9)
2) уже бо бѣды его пасетъ птиць; подобію (14)
3) влъци грозу въсрожатъ, по яругамъ; (11)
4) орли клектомъ на кости звѣри зовутъ, (11)
5) лисици брешутъ на чрълепыя щиты. (12)
6) О руская земле! уже за Шеломянемъ еси. (15)

Б) 1) Длъго.[1]) (2)
2) Ночь мркнетъ, (2)
3) заря свѣтъ запала, (6)
4) мъгла поля покрыла, (7)
5) щекотъ славій успе, (6)
6) говоръ галичь убуди. (7)

[1]) Інтерпункція М. Пушкіна.

В) Антістрофа.

1) Русичи великая поля чрьлеными щиты прегородиша, (20)
2) ищучи себѣ чти, (6)
3) а князю славы. (5)

Схема: А)		Б)	В)	
9 — a		2	20 — a	
14 — b		2	6 — b	
11 — c		6	5 — b	
11 — c		7	31	
12 — c		6		
15 — b		7		
72		30		

3 Строфа.

А) 1) Съ заранія въ пяткъ потопташа поганыя плъкы Поло- [вецкыя; (22)
2) и рассушясь стрѣлами по полю, помчаша красныя дѣвкы [Половецкыя, (23)
3) а съ ними злато, и паволокы, и драгыя оксамиты; (19)
4) орьтъмами и япончицами, и кожухы начаша мости мо- [стити (22)
5) по болотомъ и грязивымъ мѣстомъ, и всякыми узорочьи [Половѣцкыми. (23)

Б) 1) Чрьленъ стягъ, (3)
2) бѣла хорюговъ, (5)
3) чрьлена чолка (5)
4) сребрено стружіе (6)
5) храброму Святьславличю. (8)

В) Антістрофа.

1) Дремлетъ въ полѣ Ольгово хороброе гнѣздо — далече [залетѣло; (14 + 7)
2) небылонъ обидѣ порождено, ни соколу, ни кречету, ни [тебѣ чръный воронъ, — поганый Половчине, (25 + 7)
3) Гзакъ бѣжитъ сѣрымъ влъкомъ; Кончакъ ему слѣдъ [править — къ Дону великому. (14 + 7)

Схема: А)	Б)	В)
22 — a	3	14 + 7 = 21
23 — b	5	25 + 7 = 32
19 — c	5	14 + 7 = 21
22 — a	6	74
23 — b	8	
109	27	

Що сама така тут форма, а не инша, вказує крім змісту і рівне число силяб поодиноких частин. В 1 і 2 строфі має частина А) рівно 72 силяб, частина Б) рівно 30 силяб, частина В) 41:51 силяб. Третя строфа має таку саму будову, тільки більше число силяб. Отже тут строфи укладають ся в пісню по схемі a:a:b (порівнай першу частину в Утечі Ігоря, там так само три дрібні строфки укладають ся по схемі a:a:b).

Третя пісня.

Третя пісня має знов иншу будову. Складаєть ся з таких строф: 1 Строфа.

1) Другаго дни велми рано (8)
2) кровавыя зори свѣтъ повѣдаютъ; (11)
3) чръныя тучя съморя идутъ, (10)
4) хотятъ прикрыти д̃ солнца: (10)
5) а въ нихъ трепещуть синіи млъніи, (12)
6) быти грому великому, (8)

Се перша частина строфи, збудована по розширенїй терцинї. Маємо 8:11:10:10:12:8. Перша рівна останнїй, друга передостаннїй, середні рівні. Друга частина строфи збудована по тій самій схемі. Цїла строфа має припівку.

1) итти дождю стрѣлами | съ Дону великаго; (14 або 7:7)
2) ту ся копіемъ приламати, (9)
3) ту ся саблямъ потручяти (8)
4) о шеломы Половецкыя, (9)
5) на рѣцѣ на Каялѣ, | у Дону великаго. (14 або 7:7)

Припівка: 6) О Руская землѣ! уже не Шеломянемъ еси. (15) Схема, як попередна; розширена терцина. Маємо тут 14:9:8:9:14. Перша рівна послїдній, друга рівна передпослїдній, середина сама для себе.

Цїла строфа має таку будову:

8 — a
11 — b
10 } c
10 }
12 — b
8 — a

14 — a
9 — b
8 — c
9 — b
14 — a
} або 7:7:9:8:9:7:7

Приспівка: 15

Таку саму будову має і третя строфа сеї пісні.

2 Строфа (мабуть непевна з огляду на 2 рядок, який розпадаєть ся на коротенькі). Маємо тут квартет:

1) Се вѣтри, Стрибожи внуци, вѣютъ съморя стрѣлами [на храбрыя плъкы Игоревы! (26)
2) земля тутнетъ, рѣкы мутно текуть; пороси поля при- [крываютъ; стяви глаголютъ. (24)
3) Половци идуть отъ Дона, и отъ моря и отъ всѣхъ [странъ. Рускыя плъкы отступиша. (25)
4) Дѣти бѣсови кликомъ поля прегородиша, а храбріи [Русици преградиша чрълеными щиты. (31)

Схема: 26 — a
24 — a
25 — a
31 — b. Ту саму схему має „Нъ рекосте мужаймѣ ся сами“, або „О! далече зайде соколъ“ (V п.) і инші.

3 Строфа. Має таку саму схему як 1 строфа сеї пісні.

1) Яръ туре Всеволодѣ! (7)
2) стоиши на борони, (7)
3) прыщеши на вои стрѣлами, (9)
4) гремлеши о шеломы (7)
5) мечи харалужными. (7)

Се перша часть строфи. Схема: 7:7:9:7:7.

Друга частина:

1) Камо Туръ поскочяше, (7)
2) своимъ златымъ шеломомъ посвѣчивая, (12)
3) тамо лежатъ поганыя головы Половецкыя; (16)
4) поскепаны саблями калеными (11)
5) шеломы Оварьскыя (7)

Приспівка 6) отъ тебе Яръ Туре Всеволоде. (10)

Схема: 7:12:16:11:7 (перша рівна послїдній, друга передпослїдній, центральна (середна) инакша).

Третя пісня кінчить ся терциною:

1) Кая раны дорога, братіе, забывъ чти и живота, и града
2) отня злата стола, (6) [Чрънигова, (24)
3) и своя милыя хоти красныя Глѣбовны свычая и обычая? (22)

Тхема: 24:6:22 схожа до 1 терцини в заспіві.
Будова цілої пісні:

А) а) дві розширені терцини з припівкою,
б) квартет,
Б) а) дві розширені терцини з припівкою,
б) терцина.

(Кінець буде).

Студії над українськими народніми піснями.

Подае **Іван Франко.**

XXXI. Пісні про комаря.

Гумористична пісня про комаря, що впав із дуба, розбив собі голову, вмер і був з парадою похований, розповсюджена скрізь по Україні і в Галичині. Д. Грінченко нотуе (Этнографическіе матеріалы III, стор. 669) варіянти надруковані у Чубінського V, 1169, 1170 і 1171, у Головацького II, 503, 514, у Лукашевича ст. 81, ч. 22, передрукований у Коціпінського під ч. 87, та у того-ж Лукашевича ст. 126, ч. 13. Сам д. Грінченко подав ще три варіянти пісень про комаря (ч. 1626, 1627 А і Б і 1628, стор. 665—667). Не зазначено Жеґоти Павлї II, 95—96, де передруковано якийсь український варіянт. Не зазначено також (пропущений зрештою й Головацьким) варіянт друкований у Зорѣ Галицкôй 1851 р. стор. 103—104.

Попробуймо звести всї ті варіянти до купи. Поперед усього треба завважити, що українські варіянти коротші від галицьких, і хоч збудовані на тій самій епічній основі, розвивають инші моменти, ніж галицькі. Українських співаків цікавить поперед усього те, які були відносини між комарем і мухою. В галицьких варіянтах ті відносини не означені близше, а властиво означені досить характерно: комар упав із дуба і вмирає; муха вилїтає з хати, заявляє йому своє співчуте, рада б допомогти йому, та коли він умер, справляє йому похорон. Се аллеґоричний малюнок долї бурлаки, над яким хоч при смерти милосердить ся чутлива жіноча душа. Українські співаки розвивали сей момент зовсїм інакше.

Ой щож то за шум сочинив ся?
То комарь на мусї оженив ся.
Та взяв собі замишлянку,
Та не вміє шити нї білити,
Нї хороше комарика поводити.
Ой знявсь, полинув на дїброву,
Тай сїв собі на дубочку,
Схилив свою головоньку ік листочку,
А ніженьки к кореньочку.
Де взялись буйні вітри, збуйнували,
Та комаря на поміст ізвалили.
Як упав комар на помості,
Побив, потрощив комар кості. (Чуб. V, ст. 1169)

Инші співаки залюбки переробляють сей мотив. У Грінченковім варіянтї 1627 читаємо:

Комарь на муху залицяв ся,
Він її взяти обіцяв ся.
Тая муха не вміє нї шити, нї прясти,
Тільки вміє сметану красти,
Бідного комаря годувати,
По під стріхою зиму зимувати.
Знявсь той комарь тай полетїв,
Тай сїв той комарь та на дубочку
І схилив і склонив свою головочку
Ік зеленому та листочку.
Де взяли ся буйнії вітри,
Іздули, ізмели комаря з дубочка.
Стукотить, гуркотить,
Комарь з дуба летить.
Ой упав той комарь на помості,
Тай побив, потрощив свої кості.

Далї в обох варіянтах нема вже згадки про муху, тілько від разу переходить до похорону комаря і переносить ся зі сфери звірів у сферу людську. Цитувати-мемо далї. Грінченків вар. 1627 Б. сю саму тему обробляє коротшим розміром, очевидно для иншої мельодії:

Ой що сьогодня таке буде?
Комарь муху сватать буде.
А я муха полетуха,
Шить і прясти охотуха.
Я в погребі зимувала,
Сир і масло поїдала,

Комарика годувала.
Сидить комар на дубочку,
Схилив свою головочку
Аж із верху до долочку.
Де взяла ся шуря-буря,
Комарика з дуба здула.
Упав комарь на помості,
Розсипались його кості.

І знов далї анї слова про муху. У всїх трьох варіянтах комарь не бездомний бурлака, а муж зажурений поводженем своеї жінки. В вар. Чуб. V, ч. 207 фантазія співака пішла ще далї і робить із нього зажуреного вдівця:

Ой був комарь, оженив ся,
Та з мушкою не нажив ся:
Вона вмерла,
По колки[1]) ніжками задерла.
Пішов комарь у лїсочок,
Й а в лїсочок на дубочок.
Ой впав комарь з високости,
Побив, поломав свої кости.

Мало що не самовбійця! Можемо сказати на певно, що се мотив секундарний, пізнїйше розвитий і причеплений до піснї про комаря, що первісно мала инший характер. Доказує нам се ясно в звязку з тим, що буде сказано далї, Чубинського вар. ч. 206, де комар виступає вже не як скривджений муж або вдовець, а як „Комар-комарище, Із великої армії ковачище“. Тут нема вже анї слїду мотивів про женячку комаря з мухою, і пісня зачинаєть ся від разу комаровою катастрофою:

Був собі комарь-комарець,
Вилїз на дубище, зажурив ся,
Пробив головочку на пиньочку.

Варіянт очевидно дуже неповний, забутий співаком, який згадує з нього лише шматочки без звязку. Те саме треба сказати про Грінченків вар. ч. 1628, де з усього початку лишили ся лиш три рядки:

Стукнуло, гримнуло в лїсї,
Комар з дуба повалив ся,
Великий грім учинив ся.

І тут фіґура комаря стоїть у звязку з козацтвом; пісня кінчить ся словами:

Ой тут лежить комарище,
Славний донський козачище.

Певно, що те „донський“ не належало до первісного тексту, та не менше певно й те, що початкові рядки сього ва-

[1]) мб. Від кольки.

ріянта зберегли автентичний початок пісні, яка прим. у галицьких варіянтах, а також у польських починаєть ся передачею того гуку, що вчинив ся в лісї через упадок комаря.

До сеї самої ґрупи, що й обговорені доси, належить і той варіянт, що передрукував Жеґота Павлї — може з Лукашевича. Що правда, згадки про семейне житє комаря з мухою тут нема, але вірші схожі:

Siw komar na duboczku,
Skłonyw hołowoczku na łystoczku.
De wziały sia bury (у Паулї hury) i witry,
I stuczat i hruczat,
Komara do dołu mczat.

Анї опису самої катастрофи, анї згадки про муху нема — потім іде опис похорону, про який буде мова далї.

Із галицьких варіянтів найстарший друкований маємо в збірці Вацлава з Олеська під ч. 206 (стор. 364—365):

1. Oj stuknuło w bujnom lisi,
komar z duba powaływ sia,
istowk sobi hołowyszcze
o dubowu [sic!] korenyszcze.

2. Wyłetiła mucha z chaty
komarońka ratowaty:
„Oj komaru, gospodaru,
żal my tebe nepomału.

3. „De sia każesz pochowaty,
kosti twoji szanowaty?“
„Pochowajteż mene w lisi,
w bujnom lisi pry horisi.

4. „Posijteż na mni rutoczku
z zełenoho barwinoczku;
kto tu rutu bude rwaty,
bude mene spomynaty“.

5. Oj tut łeżyt komaryszcze,
toj wełykij hultajiszcze;
ne jednomu hraw na nosi,
teper tiło jeho w prosi.

6. Oj du, dudu, dudu, dudu,
komareńka ne zabudu:
oj tut łeżyt jeho tiło,
szczo wczera z duba złetiło.

Рукописні галицько-руські варіянти сягають що найменше кінця XVIII в. і мають характер не чисто народнїй, а того характерного для XVIII в. типу віршованя, який можна би назвати дворацько-школярським. Один із тих варіянтів містить ся в польсько-рускім співаннику, одержанім мною від д. Валашкевича і писанім коло 1780 р. Він так само як вар. Вацлава з Олеська має 6 строфок:

1. Oy szczoś tam puknuło w lisi!
Komar z duba obaływ sia,
Oy sztołk sobi chołowyszcze
O dubowe konaryszcze.

2. Wyłetyła mucha z chaty,
Komaruczka ratowaty:
„Oy komaruż mij, komaru,
Toż mi te żal nepomału.

3. „Gde sia każesz pochowaty,
Twoiu starość szanowaty?“
„Pochowayte mene w lisi
Tam na moiey Hory Łysi.

4. „Nasiiaty tam rutoczki,
Zełenoi marunoczki,
Budud [sic!] iei lude rwaty,
Komaruczka wspomynaty.

5 „Oy tu łeżyt komaryszcze,
Wełykoie hultaiszcze,
Ne iednomu hrał na nosi,
Teper o mołytwu prosit“.

6. Zlituyte sia ptyci z lisa,
Pochowaty toho bisa.
Oy du dudu, dudu, dudu,
Komaruczka ne zabudu.

Другий рукописний, далеко просторійший варіянт міститься в рукописнім співаннику, списанім очевидно з давнійших рукописних збірок 1839 р. Іваном Дронжевським, парохом Білобожниці, з якого копія зладжена 1857 р. Францїшком Скібіньским у Могильниці, входить у збірку рукописів музея о. А. Петрушевича під ч. 107. Дещо з сеї збірки опублїкував я вже в своїй працї „До історії українського вертепа XVIII в.“, ст. 93 і далї, а тут подаю текст піснї про комаря, поміщений у рукописї під ч. 30.

Пѣснь 30 ѡ комарꙋ.

1. Ахъ стꙋкнꙋло ꙋ бꙋйномъ лѣсѣ,
Комаръ зъ дꙋба повалив' сѧ;
А пѣдъ дꙋбомъ кореннщя
Розбивъ собѣ головищя.

2. Вилитѣла мꙋха зъ хати
Комарен'ка ратꙋвати:
„Ахъ комарꙋ ґосподарꙋ,
Жалꙋю тѧ непомалꙋ.

3. „Чимъ тѧ маю ратꙋвати,
И ѧкꙋ ти радꙋ дати?
Скажи, бѣднѣй, нехай знаю,
И ѡ лѣкарство стараю“.

4. „Не можешъ мѧ ратꙋвати,
Анѣ минѣ ради дати.
Рꙋшивъ сѧ мозокъ ꙋ головѣ,
Кости поломавъ здоровѣ.

5. „Поломавъ ѧ ноги, рꙋки,
Не требажъ мнѣ бѣлшой мꙋки.
Жили сѧ во мнѣ пѣрвали,
И болю тѧжко додали.

6. „Вже мнѣ треба ѹмерати
И васъ всѣхъ тѹ пожегнати.
А такъ ви сѧ добре майте,
Ѡ комарѣ памѧтайте“.

7. „Ахъ нещаслива година,
Коли потѣха не мила!
Братъ мѣй вѣдъ мене Ѿходитъ
И тѧжкій жаль въ сердцѣ робитъ.

8. „Вже и ѧ жити не хочѹ
И на того дѹба скочѹ,
Зъ него ѹпадѹ на долинѹ
И зъ комаремъ разомъ згинѹ.

9. „Кто колвекъ на мене глѧнетъ,
Нехай собѣ припомѧнетъ,
Же жаль горкій зъ бѣдной мѹхи
Ѡстатніи вигнавъ дѹхи.

10. „Ал'бѡ тежъ меча достанѹ
И тимъ зроблю въ сердци ранѹ.
И такъ зъ комаремъ тѹ мѹшѹ
Положити свою дѹшѹ.

11. „А кто мо́ю кровъ ѿбачитъ,
Нехъ въспѣмнѹти собѣ рачитъ,
Же милаѧ въ житю страта
Длѧ рѣдногѡ свого брата.

12. „Ал'бѡ скочѹ въ бистрѹ водѹ
И затоплю свою в'родѹ,
И на долѣ самомъ станѹ,
Такъ жалости перестанѹ.

13. „Кто тѣло моє споймаетъ,
Нехай собѣ спамѧтаетъ,
Же слези ѧкъ рѣки плили,
Ґди вже ѹмеръ братъ мой милїй.

14. „Але то ѧ такъ гадаю:
Комаръ смерти самъ хтѣвъ, знаю.
Не треба сѧ клопотати,
Треба тѣло поховати.

15. „Злѣтайте сѧ зъ лѣса птицѣ,
Сови, коси и синицѣ,

Бѹдетъ погрѣбъ комаровы,
Великомѹ трембачови.

16. „Въ лѣсѣ єго поховаймѡ,
Вѣчнѹю память співаймѡ!
И нагробникъ тѹ лишѣмо,
Тїи слова напишѣмо:

17. „Ахъ тѹтъ лежитъ комарище,
Великое ґѹлтаеще;
Не едномѹ на носѣ гравъ,
А теперъ зъ дѹба тяжко въпавъ.

18. „Ахъ тѹтъ лежатъ его рѹки,
Же дознали тяжкой мѹки,
И тѹтъ лежатъ его ноги,
Же дознали злой дороги.

19. „Ахъ тѹтъ лежитъ его трѹба,
Же летѣла вразъ зъ нимъ зъ дѹба,
И тѹтъ лежитъ его салѡ,
Що кождого смаровалѡ.

20. „Насѣймо емѹ рѹточки,
Пахнющой марѹночки,
Бѹдѹтъ собѣ люде р'вати,
Комарен'ка споминати.

21. „Типеръ же ся розлѣтайте,
Вѣчнѹю памятъ спѣвайте!
Нехай вѣчнїй покой маетъ,
Мене мѹхѹ споминаетъ!“

Характерний для сеї перерібки монольої мухи, що з жалю за своїм улюбленим комарем, якого вона називає своїм братом, хоче сама зробити собі смерть, і то аж трояким способом (упасти з дуба, застрілити ся і втопити ся), та нарешті, роздумавши, що комар сам собі шукав смерти, і в такім разї не варто так дуже жалувати його, справляє йому похорон.

Від сього епізоду віє духом сантіментальних романс XVIII в., що були попередниками польського романтизму першої половини XIX в. Се й заставляє мене віднести сю, очевидно в дворацькій сфері доконану перерібку до кінця XVIII, або початку XIX в.

В иншу сферу, а власне в круги руських священиків, дяків і народнїх учителїв, отже того, що в першій половинї

XIX в. можна було називати галицько-руською інтелїґенцією, веде нас третя простора перерібка пісні про комаря, яку можна назвати нагуївською. Вона була опублїкована 1851 р. в „Зорі Галицкій“ ч. 12, ст. 102—104 разом із листом непідписаного міщанина з Яворова, який вводить нас по троха в духову сферу руського маломіщанства, в якім після подій 1848 р. почало будити ся національне самопізнанє. Подаю тут сей лист дословно, переміняючи тілько правопис.

„З Яворова. Читаючи нискілька чисел Вѣстника, що в Відни чесніі Господинове і тамошніі Русини хорошо вечерници отправляют, сего ради забагло ся і нам спробовати доселї ще не ізвістних розривок; понеже вперед не дуже часто посїщали ми друг друга, тим більше, що наше состоянiє не позваляло нам в сії сліди вступати, но по вашем приміру на Богоявленiє по западї сонця сойшлисьмо ся до г. Іоанна, з працї рук жиючого человіка, а отспівавши кондак Просвіщенія і многая літа, благосклонное почтенiє і долговременноє житiє предпоручилисьмо сему достойному Господину. Кромі того запросил сей ґазда з иної сторони ґостеньків, межи иними знаходил ся також наймолодший учитель і реєнт міскої церкви, котрий своїм дзвінким голосом восхищал нашії серця пініями і стихами народно-рускими, де любу і доселї ще не извістную пісоньку занотовалисьмо в памяти: „Нуже, нуже, встань Русине“ і „Я щастний Руску Матерь маю“. Далї перечитал нам Петра і Сенька з книжочки Перемишлянина, а порозумівши тії стихи радовали ся ними серденька, що руский нарід мовби жайворонок висше все підлїтає. Може хто закине з всеч. читателей, щосьмо си співали Соловія, Воробія, Щигла тай Комара? Абож то не суть пісни наших отців і матерей руских? Ми кажем: наші попередники не могли укладати стихи о отечестві, понеже вражда була на нас такая, що наші очи не могли прозирати, наші ушеса недочували, нашая слава під ногами оставала, а діла наших отців єсли засіяли коли, то цурал ся ними кождий. А зносивши так много пакостей не мішали ся до жадних дїйствій, токмо з серпом или з косою виходили на ниви і луги, а по воздусї літающая птиця восхищала їх серденька, а навіть при западї сонця і комарі докучали. Про тоє їх ум, їх уста укладали для них стихи, бо знали, що їм ся не спротивлять. І так сидячи у нашого чесного Івана видобулисьмо одну пісоньку вже давно от людей співаємую, но в году 1846 от преставльшого ся учителя бувшого в Нагуєвичах докладнійше вироблену. Переспі-

вавши ю потім за приміром честних віденьских господинів, котрі многая літа за жиючих Русинів співали і перекидали порціями в їх здоровля, ми вічная память сотворили покойному рабу, котрий комареви, що з дуба впал, остатную волю дописал“.

Не вважаючи на не зовсім чисту мову тої дописи (тут мабуть винна дещо сама редакція Зорѣ Гал.) її зміст дає дуже інтересний культурний образок із житя галицько-руського міщанства з того ранку народнього відродженя. Спеціяльно що до пісень твв. звірячого циклю (Соловія, Воробія, Щигла, Комаря) автор натякає на їх укриту, сатиричну тенденцію і для її ілюстрації цитує пісню про комаря як раз у такій перерібці, яка виявляє сю тенденцію яснійше від давнійших, відомих варіянтів. Автором тої перерібки він називає не пойменованого на жаль народнього вчителя в Нагуєвичах [1]), який сю роботу довершив у р. 1846, очевидно під вражінєм слухів про криваву пімсту польських селян на тих „комарях“, що довгі літа ссали їх кров, ще й безкарно та безцеремонно „грали їм на носі“. Се збільшує наше зацікавлене сим варіянтом, і я подаю його ось тут, знов зміняючи правопис Гал. Зорі.

1. Гримнуло, тупнуло в лїсї,
Комар з дуба повалив ся,
Розбив собі головище
На дубовім конарищи.

2. Вилетіла муха з хати
Комаренька ратувати:
„Ой комару-ж мій, комару,
Тож ми тя жаль непомалу!

3. „Чим же я тя тепер влїчу?
Вір ми, що ти добре зичу!
Піду масти купувати,
Головоньку смарувати“.

4. Клїщі з дуба поспадали,
Головоньку постискали;
Свірки почали співати,
Би біль могли розірвати.

5. Мурашечки [2]) тож прибули,
Подушочки підстелили;
Пчоли з поля прилїтали,
Плястри з меду прикладали.

6. Всї комара посїщают,
Жалість над ним обявляют.
„По щож ся ви тут зібрали?“
„Би ми тобі раду дали“.

7. „Як же по собі зважаєш,
Чи умреш, чи подужаєш?“
„Кінчат ся житя години,
Нема смерти без причини“.

8. „На когож то все лишаєш?
Таж жони, дїтий не маєш“.
„Єдну часть на боже даю,
Другу на умственність краю.

[1]) З устного переказу можу сказати, що сей учитель називав ся Петрика. Він очевидно тїшив ся у місцевих селян великою прихильністю, коли ще по довгих роках старі люди згадували його приємно.

[2]) В друку через помилку: Комареньки.

9. „Трету на акт погребовий,
Дві на сироти і вдови,
Шесту на шпиталь убогих,
Старих, слабих, калїк многих.

10. „Сему, осму тра тим дати,
Що мя будут жалувати,
До гробу мя спроваджати
І рочне мя одвиджати.

11. „Дві най возьмут кревні, бли-
Тілько маю в готовизнї. [жні;
Довги довжникам дарую,
Би ся взмогли, се віншую.

12. „Гори, лїси, луки, поля
Най дідичит чия воля,
Лиш би ся не колотити, —
Кождому тра в світї жити“.

13. „Деж ся кажеш поховати,
Твою старість шанувати?“
„Поховайте мене в лїсї,
Там при зеленім горісї.

14. „Та насїйте на мя зїля!
Як прийде свята недїля,
Будуть люде зїля рвати,
Комаронька споминати.

15. „Десь тут лежит комарище,
Той великий піячище;
Десь тут лежит его труба,
Котра вчора впала з дуба.

16. „Десь тут лежит его тїло,
Не одного ся наїло;
Десь тут лежит его жила,
Не одного ся напила.

17. „Десь тут лежат его кости,
Що робили много злости;
Десь тут лежит его сало,
Не одного ся нассало.

18. „Десь тут лежат его зуби,
Що робили много згуби;
Десь тут лежат его руки,
Що робили много муки“.

19. І деж лежат его ноги,
Що поробили дороги?
Злїтайте ся птиці з лїса,
Споминайте того біса!

20. Десь тут лежит комарище,
Той великий піячище;
Не одному грав на носї,
Тепер вже лежит в поросї.

Яворівський міщанин пишучи про сю пісню не дармо підносить як заслугу її перерібника лише те одно, що він „дописав остатну волю комарови, що впав із дуба“. Нагуївський учитель Петрика справдї позволив собі тут простору вставку, о скілько інтересну і чоловіколюбну саму собою, о стілько неорґанічну в самій піснї. Варіянт Головацького (II, 503—504) в першій половинї залежний від отсього з Зорі Гал. Перших 6 строф у обох сходять ся майже дословно (відміни у Гол. 1 стр. Ой гримнуло в буйнім, На дубове коренище, 2 стр. Ой комару господару, стр. 4 Щоби болїсть, стр. 5 повторено навіть помилку з Зорі Гал. Комареньки зам. Мурашечки, бож не комарі, а „мурашки мають подушки“, як каже нар. приповідка; стр. 6. Всї комара відвіджают — чистий польонїзм odwiedzają, зам. церковного посѣщаютъ покладеного в З. Гал.). Аж від стр. 7 починаєть ся у Гол. троха самостійний варіянт:

7. „Чим же я вам нагорожу,
Ваші труди осоложу?
„Нагородить сам Біг з неба,
Умирати всім потреба“.

А далї пропущено всю вставку нагуївського вчителя (стр. 7—12) і навязано до стр. 13, де Гол. має вар. „Свої кости шанувати“ і „В буйнім лїсї при горісї“. Стр. 14 у Гол. виглядає ось як:

14. Посійте на мнї руточку,
Зеленого барвіночку,
Будуть люде рутку рвати,
Будуть мене споминати.

В стр. 15 зам. „піячище“ Гол. має „гультаище“ і зам. „Котра вчора впала з дуба“ менше конкретно: „Що упала із ним з дуба“. Далї у Гол. маємо иншу, також штучну, вставку з трьох строф про траґічну долю мухи, взяту із варіанта Дронжевського:

16. Хто тілько на мене гляве,
Той най собі іспомяне,
Що жаль тяжкий з бідной мухи
І остатнї вигнав духи.

17. Або я меча достану,
Ним зділаю в серцу рану,
І так з комаром тут мушу
Положити свою душу.

18. Ой насійтеж там рутоньки,
Пахнющої маруноньки;
Будут собі люде рвати,
Комаронька споминати.

І потім знов повторяєть ся друга половина 15 стр. попереджена двостихом:

Ой тут лежит єго тїло,
Що із дуба ізлетїло.

Кінчить ся варіянт другою половиною стр. 19 і двостихом:

Ой ду, дуду, дуду, дуду,
Комаренька не забуду.

Варіянт Духновича зовсїм короткий (6 строф) і залежний від вар. Головацького; в стр. 1 На дубовий коренище, стр. 2 Комарушка жаловати, мабуть відгук варіянта Валашкевича, стр. 2 Твое тѣло честовати і При дубовім конарисї — очевидно помилка зам. конарищі. Стр. 4:

Насадьте ми петрушоньки,
Зеленої маруноньки,
Тоту будут дївки рвати,
Комарушка шановати.

Не диво, що ті просторі перерібки або зовсім не переходили в уста люду, або коли переходили, то держали ся в них у неповній, іноді попсованій формі. Із великого числа рукописних збірок народніх пісень, які посписувала в 60-их і 70-их роках галицько-руська народолюбна молодїж, найбільша часть не має анї одного варіянта тих просторих версій пісні про комаря, що співали ся ще в першій половині XIX в. Тілько в одній рукописній збірці, підписаній буквами П. Ст. Б., писаній 1865 р., маємо під ч. 16 ось який короткий варіянт пісні про комаря, записаний від якоїсь баби, як зазначує автор збірки, та невідомо в якім селї.

1. Ой у лїсї бук розвив се,
Комар з дуба повалив се,
Розбив собі головище
На дубовім конарищи.

2. Мушки з лїса прилїтают,
Єму меду приношают,
Головоньку намащают.

3. „Ой комаре, ґосподару,
Жаль ми тебе не помалу.
Та де-ж тебе поховати,
Твоє тїло шановати?“

4. „Поховайте мене в лїсї
При зелененькім горісї;
Будут мушки прилїтати,
Комаренька навіжати“.

5. „Ой тут єго лежит тїло,
Не єдного воно їло;
Ой тут єго лежит сало,
Не одного воно ссало;

6. Ой тут єґо лежат кости,
Не єдному робив злости“.

В остатнїх неповних рядках можна добачити спомини панщизняних порядків, де „комар-господар“ був паном, що мав можність не одному робити злости і не одного висисати.

У Поляків, Мораван і Чехів маємо також пісні про комаря, і то також двох редакцій. Найблизша до обговорених доси галицько-руських буде мабуть польська, записана мною у Львові:

1. Oj coś w lesie huknęło,
Oj coś w lesie puknęło!
Oj to komar z dęba spad,
Złamał sobie w karku gnat.

2. Pyta mucha komara:
„Czy trzeba ci doktora?“
„Nie trzeba mi doktora,
Jeno księdza przeora;
Ani leków z japtyki,
Jeno rydla, motyki“.

3. Był to pogrzeb nie mały,
Wszystkie muchy płakały,
I spiewały rekwije,
Że nasz komar nie żyje.

Се варіянт певно неповний, середня строфа певно була колись зложена з двох.

Найстарший відомий нам польський варіянт, записаний на

Мазовші, опублїкував Войціцкий у другім томі своеї збірки „Pieśni ludu Biało-Chrobatów“, ст. 269—270, який подаю тут для повноти:

1. Coś tam w boru stuknęło,
Coś tam w boru puknęło —
Komar ci to z dębu spadł,
Złamał sobie w karku gnat.

2. Złamał sobie golenie
O dębowe korzenie.
Dowiedziała się mucha,
Że już komar bez ducha,

3. Przyleciała do niego,
Poratować chorego.
Pyta mucha komara,
„Czy nie trzeba doktora?“

4. „Nie trzeba mi doktora,
Tylko księdza z klasztora;
Ani żadnej apteczki,
Tylko rydla, motyczki“.

5. Mucha się go pytała,
Gdzie go pochować miała?
„Spraw mi pogrzeb w dębinie,
Pochowaj mnie w leszczynie,

6. „Zaspiewaj mi requiem,
Requiem, requiem“.
Był tam pogrzeb wspaniały,
Wszystkie muchy płakały.

Як бачимо з закінченя, текст пісні записаний не зовсім докладно. Повнійші варіянти позаписував Кольберґ у Познанщині [1]). Подаю тут варіянт із т. XII, ч. 592:

1. Na boru coś ciuchnęło,
Na drodze słychać było:
Pewno komar z dębu spadł,
Złomał sobie w karku gnat.

2. Potłuk sobie golenie
o dębowe korzenie,
potłuk sobie paluszki
o dębowe gałązki.

3. Przyszła mucha do niego,
odwiedzając chorego;
pyta mucha komara:
„Czy ci trzeba doktora?“

4. „Nie potrzeba doktora,
tylko księdza przeora“.
Pyta mucha kolegi:
„Czy ci trzeba apteki?“

5. „Nie potrzeba apteki,
tylko rydla, motyki.
Nie płacz mnie ty, siojstrzyczko,
ostanie ci tu wszystko.

6. „A z kolanów dwa sadła,
co będziesz miała jadła;
a z goleni pieczenie,
będziesz miała jedzenie“.

7. Pyta mucha komara:
„Gdzie cię będę chowała?“
„Chowajcie mię w dębinie,
sprawcie pogrzeb w olszynie“.

Досить близько до сього польського варіянта підходить Кашубський, уділений менї ласкаво В. Гнатюком, опублїкований

[1]) Oskar Kolberg, Lud, jego zwyczaje, pieśni, podania i t. d. Serya VI, № 415—16 i Serya XII, № 592—3.

у збірці дра Ценови [1]). Ось його текст із захованєм його правопису:

Komór.

1. Raz tèз komór z dębu spadł,
Złamał sobje v łebku gnat.
Hej, hej! ha, ha! Złamał so-
[bie v łebku gnat.
Połamał tèз palufkj
O dębove korufkj.

2. Połamał tèз golenje
O dębove korzenje.
Nie trzeba tu doktora,
Anj xjędza przeora,

3. Anj зadnèj aptekj,
Tilko ridla j motikj.
Dovjedzjała się muha,
Зe komór juз bez duha,

4. Przilecjała do njego,
Pozdrovjła mjłego.
„Ah, mój mjłi komorze,
Juз nje będzjem зicj v parze!"

5. I zalała sję łzamj
Nad kohanka mękamj.
„Ah, nie płač зe, sjostrzičko,
Zotrzimaj po mnje vsitko,

6. Zotrzimaj po mnje rogj,
Takзe tèз i ostrogj".

Другий варіянт Кольберґа (XII, № 593) складаєть ся з двох частин; перша говорить про комарове весїлє з мухою — про се далї, а друга (стр. 5, 6 і 7) дуже близько підходить до попереднього варіянта (стр. 5: A cóż to tam stukło, co na boru hukło? а кінець стр. 7: Zaśpiewajcie wilije (або raduwije), bo już komar nie żyje). Сей упрощений польський варіянт інтересний головно тим, що майже в дословнім перекладї попадаєть ся у Мораван:

1. Co tak mocně zvunčelo,
a tak hrozně šuštělo?
A to komar z nebe spad,
złamal sobě križem zad.

2. Pýtali se komara,
či je třeba lekara?
Ej ne treba lekara,
treba kněza farara.

3. Pýtali se komára,
či je treba aptéky?
Ej ne treba aptéky,
treba ryla, motyky.

4. Býl to pohreb nemałý,
všecky muchy płakały
a řikały rekvije,
že naš komár nežije.[2])

Що се не оріґінальний чеський твір, а переклад із дуже

[1]) Sbjór pjesnj svjatovih, które lud słovjanjskj v królestvje pruskjm spjevacj lubj, vidał Dr. Florjan Cenôva, Wójkasin ze Sławôſésza. Seſit trzecj. Frantóvkj, Sętopórkj, Prosjbi na vesele i t. d. V Svjecja nad Vjsłą, 1878, ст. 5—6, ч. V.

[2]) František Bartoš, Národní písně Moravské v nově nasbírané. V Brně 1889, ч. 570, ст. 336—7.

скупого польського варіянта, се видно від разу, а потверджуєть ся й таким забавним непорозумінєм перекладача, який польське „z dębu“ перемінив на ческе: z nebe. Та є у Мораван инша, давнїйша пісня про комаря, а властне про його весїлє. У Бартоша (op. cit. ст. 337) зараз за цитованим тут варіянтом читаємо другий:

1. Komaři se ženili,
Troška vina ně meli.
Přiletél tam slaviček,
Přiněs vina židliček.

2. Komaři se opili,
Až komara zabili.
Komar leži v komoře,
Muška płače na dvoře.

3. „Ně płač, muško, co ti je?
Ešče komar ožije“.
„Těžke jeho ožiti,
Dy už něma puł řiti“.

4. „Mamy desku dubovu,
Urobimy řit novu“.

Сей мотив є й у давнїйшій збірцї Сушіля в трьох варіянтах, без цинїчного закінченя.

1. Dyž komára ženili,
Krapky vína[1]) ne měli.
Přiletěl k nim slaviček,[2])
Dal jim[3]) vína židlíček.

2. Jak se vína napili,
Hned komárka zabili.
Komár leží na dvoře,
Muška plače v komoře.

3. „Ne plač, muško, co ti je?
Šak komárek ožije“.
„A jak mně má ožíti,
Dyž je na smrt zabitý?“

4. Sádlo z něho vybrali,
Za sto zlatých prodali.[4])
Kůžu ešče za tolar.
To byl Bože za komár![5])

У Чехів ся пісня, здаєть ся, ще менше популярна, як у Моравії. Ческий варіянт поміщений у збірцї Челяковського, ще скупійший змістом ніж моравський. Ось його текст, який подаю з книжки Pieśni ludu Biało-Chrobatów, Mazurów i Rusi z nad Bugu, z dołączeniem odpowiednich pieśni ruskich, serbskich, czeskich i słowiańskich. Zebrane przez Kazimierza Władysława Wojcickiego. Ozdobione rycinami i muzyką, wydania Józefa

---

[1]) Kouska chleba. [2]) По сій стрічцї йде нова: Dal jím chleba krajiček. [3]) K tomu. [4]) Далї:
Prodali ho řeznici
Na turecké hranici.

[5]) F. Sušil, Moravské národní písně s napevy. Brno 1853, стр. 694, ч. 810. Під сим числом подано три варіянти сеї піснї, з яких відміни подаю в нотках.

Kaczanowskiego. Warszawa, w drukarni Piotra Baryckiego 1836, t. II, ст. 287—8:

1. Ked komára ženilí,
Ferdunk wjna wypili.
Prilětel k njm slawjčok,
Nalial gim on žegdljčok.

2. Tak se oni napili,
Že komára zabili.
Komar ležj w komore,
Muška pláče na dwore.

3. „Ne plač, muška, nič ti je,
Wed ti komar odžije".
„Horke jeho odžiti,
Ked je na smert zabity!"

4. Sadlo z něho wybrali,
Za sto zlatých předali,
A kožtičku za meru,
Na moj prawdu a weru.[1])

Порівнюючи ті варіянти можна сказати, що у Чехів і Мораван у початках XIX в. була більше менше спільна коротка пісня про весілє комаря з мухою і смерть комаря на тім весілю. З Моравії сей мотив, хоч дуже неповний, перейшов також до польських Мазурів, бо в цитованій висше збірці Войціцкого маємо на ст. 269 ось який чотиростих:

1. Poszła mucha po wodę
Do zimnego zdroju,
Napotkał ją komar w lesie,
I nie dał pokoju.

2. „Oj komarze, komarze,
Com ci na przeszkodzie?
Zajechałeś mi drożynę,
Ku chłodzącej wodzie".

Се виглядає на залицянє комаря до мухи, що могло попереджувати опис весіля комаря з мухою. В инших польських варіянтах сього уривка мова йде про ударемнене сватанє комаря до мухи. І так у Козловского читаємо:

Posła mucha po wodę do zimnego zdroju,
Komar za nią, komar za nią, nie dał ij pokoju.
„Komarze, komarze, com ci na przeskodzie,
Zastępujes muse drogę w zdroju, zimnej wodzie?
Nie widziałeś mnie, komorze, jakiem była panną,
A teraz cie ocka bolą spoglądając za mną".

У Кольберґа (XII, ч. 593) маємо варіянт сього уривка, також неповний, але додано промову комаря:

„A pamiętasz ty mucho, kiedym był młodzieńcem,
Jakim to miał kapelusik z lewendowym wieńcem.

[1]) F. Ladisl. Čelakovský, Slovanské národni pisné. V Praze, 1822, t. I.

Цілої пісні, де-б розвито сей мотив, у Поляків нема. Та се відповідає по троха моравському варіянтови у Сушіля:

1. Chtěl so komár ženiti,
Chtěl sobě brat muškú.
Přiletélo hovado,
Chtelo byt za družku.

2. Cuky, cuky hovado k hovadu,
Ne mał se nam do řadu.
Vezmu li já sekyrku,
Já ti utnu hlávu.

3. A šel komar do šenku,
Ubožátko chudý,
Upadl tam přes slámku,
Vyrazil si zuby.

Як бачимо, текст дуже поплутаний і звязок поодиноких строф зовсїм не ясний. Що овад хоче бути дружбою комарю, се ще не рація, щоб комар за те хотїв стяти йому голову. Ще менше рації бачимо в варіянтї до середньої строфи, поданім також у Сушіля:

A hovade, hovade,
Vypuča si metlu,
Ty potvoro, skaredá,
Já ti hlavu zetnu.

Все те свідчить про факт, що пісня про весїлє комаря з мухою на чесько-моравськім ґрунтї або не виробила ся на стілько, щоб утворила більшу заокруглену пісню в родї тих, що у нас оспівують смерть комаря, або може в ту пору, коли Чехи почали записувати свої народні пісні, давня цїлість уже забула ся і держала ся в памяти народа тілько в ріжнородних уривках. Я схиляю ся до першої альтернативи, а власне, що пісня про комаря в Чехо-Моравії не виробила ся в одну більшу цїлість, і лишила ся in statu nascendi в ріжних мотивах. За сим промовляє третїй варіянт Сушіля, де мотивом являєть ся стріча комаря з мухою при кошеню та грабаню сїна:

1. Seče komar votavu,
Muška nahrabuje,
Komár házi do žebřiu,
Muška našlapuje.

2. Skladali ju na půdu,
Muška pravi: „Ne půdu,
Ja bych spadla dolů,
Zlámala bych nohu“.

3. Vlk seče, liška nahrabuje,
Komár na vůz dáva,
Mucha utlačuje.

4. Komár sa přisahá,
Že sa žénit bude;
Liška boty natahuje,
Že na svadbu půjde.

Бачимо тут немов відривки двох ріжних пісень: в однїй косить комар, а в другій вовк; та оба ті відривки звязані орґа-

нічно тим, що в першім комар жартує з мухою велячи їй іти на копицю, з якої вона боїть ся упасти, а в другім комар уже присягає ся, що буде з нею женити ся. Сей відривок цікавий для нас головно тим, що без сумніву з Моравії перейшов в уста нашого люду, а власне лемківських гірняків, грибівського повіту, де о. Лещишак записав коло р. 1880 ось яку пісню:

1. Комар косит заграду,
Мушка заграбує;
Комар копи накладат,
Мушка потоптує.

2. Рад би комар з ньом гварити,
Рад би ся женити;
Павут бути обуват,
Рад би му дружбити.

3. Блещиця ся опасала,
Била за кухарку,
Мацька [1]) хвостом помирдала,
Била за шафарку.

4 .А вош ся уфундрувала,[2])
Нарту [3]) поставила,
Аби шуна [4]) була,
Вшиткым ся спачила.[5])

5. Як комара женили,
Жидлик вина лем мали;
Пришол ґу ним чловечек,
Налял він їм жидлечек.

6. Так они ся попили,
Аж комара забили.
Лежит комар во дворе,
Плаче фафта [6]) в коморе.

7. „Не плач, мушко, чьто ти є?
Ще твой комар ожиє“.

Порівнюючи сей текст з мораво-чеськими бачимо, що руська запозика заховала мотив сватаня і весіля комарового подекуди повнійше, ніж чеські оріґінали, не додавши зі свого боку нічого.

Цікава річ, що мотив про сватанє мухи з комарем у досить самостійнім оброблeню, досить механічно склеєний з мотивом смерти комаря, записано з уст люду минулого року в селї Теклївці, скалатського повіту. Текст пісні, записаний Павлом Стадником, був ласкав удїлити менї д. В. Гнатюк. Хоча записаний з уст люду, він виявляє досить виразні слїди лїтературного оброблeня.

1. Ой там в лїсї на бискруху (?)
Там засватав комар муху.
Де там, мамцю, де там, де там?
Там засватав комар муху.

2. Дала муха роду знати,
Що сї буде віддавати.

3. Летят хрущі, летят джмілї
Та до мухи на весілє.

4. Летят пчоли, летят оси
Розплїтати мусї коси.

5. Вбрали єї в білу сукню, —
Грайте віват, ней си тупну.

---

[1]) Кітка. [2]) Упудрувала. [3]) Викладана хустка. [4]) Гарна. [5]) Подобала, пор. польське spatrzyć się komu. [6]) Молода вдова.

6. Взули єї в черевики, —
Грайте віват всї музики.
7. Дала муха чвертку пива, —
Що там було чуда-дива!
8. Тай випили всї по склянцї,—
Грайте віват, разом таньцї!
9. Дуб на дуба похилив сї,
Упав комар тай забив сї.
10. Вилетїла муха в хати
Комаренька ратувати:
11. „Ой комарю мій, комарю,
Жалую тї не помалу.
12. „Піду масти купувати,
Головоньку смарувати;
13. „Повезу тї до аптики,
До дохтора, до Микити“.
14. „Не поможе ми аптика,
Анї дохтор, нї Микита, —
15. „Поможе ми штири дошки,
Саджінь землї, зїля трошки.
16. „Не ховайте ми в долинї,
Бо там вириют ми свинї;
17. „Поховайте мене в лїсї
При яворі, при ўорісї.
18. „Та насїйте рути-зїля:
Як прийде сьвата недїля,
19. „Будут дївки зїля рвати,
Комаренька споминати“.

Тї чесько-моравські варіянти з їх східнїми паростями польськими та лемківсько-руською стоять у безпосереднїм свояцтві з західно-европейськими народнїми піснями про муху й хруща, а власне нїмецькими та датськими. В богатій збірцї нїмецьких народнїх пісень: Deutscher Liederhort. Auswahl der vorzüglichsten deutschen Volkslieder nach Wort und Weise aus der Vorzeit und Gegenwart, gesammelt und erläutert von Ludwig Erk, neubearbeitet und fortgesetzt von Franz M. Böhme, Leipzig 1893, т. I, ч. 164, ст. 517 і далї поміщено два варіянти піснї п. з. „Romanze von der Fliege“, з яких один узятий із збірки Ерляха (III, 289) виглядає ось як:

Ein Käfer auf dem Zaune sass (brum, brum)
Die Fliege die daneben sass (sum, sum).
„Fliege, willst du mich heiraten?
Ich hab noch drei Dukaten“.
„I, dass ich nicht ein Narre wär,
Und mir nen solchen Käfer nähm!“
Die Fliege flog zum Bade,
Viel Leute musste sie haben:
Die erste trug den Badestuhl,
Die zweite trug das Tuch dazu,
Die dritte trug die Seife,
Die vierte muss sie streiche,
Die fünfte trug die Kanne mit Wein,
Die sechste musste Schenke sein.
„Wo ist meine Magd die Mücke?

Sie soll mir streichen mein Rücke,
Sie soll mir streichen meine Hand,
Denn ich bin eines Käfers Braut“.
Die Fliege flog vom Bade,
20. Viel Leute musst sie haben;
Sie tanzten wohl so öte (leicht),
Dass sie die Braut nicht träte.
Sie tanzten all im Sprunge,
24. Der Käfer und der Brumme.

Як бачимо, пісня виказує досить далеке своящтво з західнославянськими варіянтами, а натомість досить виразно вказує на жерело, з якого виплила, а власне на відоме кождому обсерваторови літньої природи явище роїв дрібних мушок та комарів, що уносячи ся в повітрю то спускають ся в низ, то знов підіймають ся в гору чи то в полудневу спеку, чи частійше в вечірній прохолоді. Для означеня сього явища німецька мова має навіть влучне слово Mückentanz.

Другий варіянт із надренської Франконії взятий із збірки „Jungbrunnen“ ст. 164 і виглядає ось як:

Ein Käfer auf dem Zaune sass,
Der hat ein goldnes Hemdlein an.
Es sass eine Fliege drunter,
Der Käfer nahms gross Wunder.
„Ein Jungfer Fliege wollt ich nicht han.
Ich bin ein wackrer Käfersmann“.
„I, dass ich nicht ein Narre wär,
Und mir den goldnen Käfer nähm“.

Далї йде опис танцю, а потім рядки:

Ich weiss nicht, was sie taten,
Dass sie die Braut zertraten.
Da gieng der Käfer in Leide
In seinem schwarzbraunen Kleide.
Da gieng der Käfer im Harme
Mit seinem ganzen Schwarme.
Da kam der Hahn gesprungen,
Der hat den Käfer verschlungen.
Nun haben die Hochzeitleut grosse Not,
Denn Braut und Bräutigam sind todt.

Датська пісня, взята видавцями із розвідки панї Тальві

(Talvj, Charakteristik der Volkslieder verschiedener Nationen. ст. 276), виглядає в німецькім перекладї ось як:

Bremse zog Stiefeln und Sporen sich an,
Und klopft an Flieges Hoftor an.
Und als er kam an Flieges Tor,
In Marder gehüllt stund sie davor.
„Und hör, du Fliege, schön und fein,
Willst du mein Allerliebste sein?"
»Dein Lieb zu sein passt nicht für mich,
Denn du bist arm und reich bin ich.
Wenn ich sitz auf König Schüssel und Krug,
Ist dir der Pferderücken gut genug!"
Da nahm er sie an dem Schwingebein,
Und schleudert sie in den Rinnstein hinein.
Auf stand Frau Flieg, im Herzen rein:
„Wann soll denn unsre Hochzeit sein?"
„Marientag, der im Herbste fällt,
Giebts Bremsen und Fliegen zumeist in der Welt".
Bremse drauf Fliege inbrünstig umfasst
Und trägt sie ins fertige Bett in Hast.
Das war ein Lust im Hochzeitschmaus,
Da hüpfte der Floh, da tanzte die Laus.

Як бачимо, фантазія ріжних народів досить ріжна, хоч усе антропоморфічно розмальовувала природне явище танцю мух і комарів.

А тепер вернемо до кінцевого мотива українських варіянтів піснї, до похорону комаря. Ми бачили, що польські тексти лиш голословно згадують, що „był to pogrzeb niemały"; в українських варіянтах розвиваєть ся образ сього похорону по троха. У Чуб. V, ч. 207 кажеть ся по немотивованій нїчим смерти комаря:

Прилетїли дві мушки,
А дві мушки щебетушки,
Взялиж вони щебетати:
„Деж би свого комаронька поховати?
Поховаймо в садочку,
В квітчастім барвіночку".

В варіянтї Грінченка 1628 „мухи старухи, славні громотухи" питають комаря, де його поховати, а він їм каже:

Поховайте мене в полю
Під зеленою тополею,
Там козаки проїжджають,
Мед і вино попивають,
За комаря споминають:
„Ой тут лежить комарище,
Славний донський козачище“.

Уривок подібної пісні подано у Чуб. V, ч. 212, ст. 1171, де читаємо — питає невідомо хто:

„Ой що се лежить за войовник,
Чи цар, чи гетьман, чи полковник,
Чи з чужої сторони чужестранець?“
„Се не царь, не гетьман, не полковник,
Ні з чужої сторони чужестранець.
Ой сеж лежить комарище,
Славного війська козачище“.

Сей уривок велить думати, що була й ціла пісня в сій формі, з тою тенденцією — змалювати комаря як славного козака. Дальші уривки з неї маємо в варіянтах Жеґоти Павлї, Чуб. та Грінч. Описавши впадок комаря з дуба вар. Ж. П. (II, 96) так ґоворить далї:

Oj tam tesły tesłuwały,
Komarowi trunu zbudowały,
Dorohymy suknamy okładały,
Zołotymy cwiakamy pobywały.
Pochowały komara w czystom poli
Kraj doroženky.

У Грінч. вар. 1627 А. „майстри майстрували“, труну „срібними бляхами обкували“,

Глибокую яму йому викопали,
Там того комаря й поховали.

Замість сього Чуб. V, ч. 205 каже лише, що його „Між шляхами, між дорогами схоронили“. Та на тім не кінець, комарю й по смерти значні особи віддають честь. У Чуб. V, ч. 205:

Їхали купці стародубці,
Стали думати і питати:
„Ой щож то лежить за покійник?
Чи князь, ґенерал чи полковник?“
„Ой сеж той комар, комарище,
Над усіми комарями командище“.

В варіянті 206 „Іде майор і полковник, Питають ся, що лежить за покойник?“ А в Жеґоти Павлї амбіція співака сягає ще висше:

Oj idut tuda cary i pany:
„Oj szczo se łeżyt za pokojnyk,
Czy car, czy hetman, czy połkownyk?
Czy z czużoj storony czużozemec?“
„Se ne car, ne hetman, ne połkownyk,
Ni z czużoj storony czużostranec,
Oj seż łeżyt komāryszcze,
Sławnoho wojska kozaczyszcze“.

Дуже добрим потвердженєм сього догаду являєть ся найстарший відомий нам варіянт пісні про комаря, захований у рукописній збірцї Леонтія Ягольницького, списаній мабуть у Ягольницї 1719 р. і опублїкованій проф. Грушевським у Записках Наук. Тов. ім. Шевченка т. XV [1]). Ось текст сеї пісні:

1. Стукнуло, грануло в лѣсѣ,
Комар з дуба ввалив ся;
Трафивъ на коренище,
Збив собѣ голѣн, плечище.
2. Почули мухи-горухи,
Принесли єму кожухи:
„Наш комару, сподару,
Жал тя намъ не помалу.
3. Не чомъ ти в насъ не буваєш?
Аж ти ся зле маваєш“.
4. „Поховайте ви мене в поли
При зеленой дубравѣ;
Коли я буду вмирати,
Кажѣт мою дружину зобрати.
5. „А хрущъ буде нести,
А овадъ буде густи,
А журавел буде спѣвати,
А муха буде плакати.
6. „Обгородѣтежъ ви мене
Друбненкими стрѣлойками;
Положѣтеж ви на мнѣ
Мой тугесейкій лучокъ.
7. „Коли будутъ козаки ѣхати,
Мене будут споминати:
„Тутъ лежит комарище,
Славній наш козачище“.

Як бачимо, варіянт не зовсїм повний, але похорон комаря, уявленого тут козаком, описаний ще докладнїйше, як у попереднїх уривках.

Коли можна з приводу тих варіянтів (а їх збірка певно не повна) висловити свою думку, то я формулував би її ось як. У тих варіянтах маємо два окремі мотиви, які на українськім

[1]) М. Грушевський, Співанник з початку XVIII в., ст. 17. Рукопис Леонтія Ягольницького, переданий о. Петром Білинським із Зарваницї крилошанину о. А. Петрушевичу, містить ся тепер у бібліотецї Народного Дому у Львові між рукописами Музея Петрушевича ч. 135.

ґрунті пару разів зливали ся до купи. Перший мотив повстав під впливом народнього вислову „Mückentanz“ у Німеччинї, перейшов через Чехію і Мораву до Польщі і дійшов на Україну не поминаючи й Галичини: се мотив сватаня комаря з мухою та їх спільного житя, що у нас перемінив ся (під впливом другого мотива) в образ нещасного мужа або вдівця, що знаходить собі наглу смерть. Другий мотив, се смерть бурлаки чи бездомного козака, що вмирає від злої пригоди, і якому при смерти і по смерти робить услуги милосерна женщина або більше їх. На сей мотив мусїла бути в Українї дуже гарна пісня, яка одначе дійшла до нас лише в уривках. В Галицькій Руси була мабуть у XVIII в. зложена инша пісня про комаря, де представлено його як ґільтая або пяницю, що погибає марно; ся пісня не була народнього, лише книжного складаня, але з часом увійшла в народ, і в XIX віцї була кілька разів (що найменше двічі) переробльована інтелїґентними людьми, що розширювали її текст своїми вставками та поправками. Сї нові редакції подекуди затемнювали змисл первісного тексту і мабуть тому не війшли в уста народа. Можливе припущенє, що мотив про смерть і похорон комаря власне з України або з Галичини перейшов до Поляків і в однім відписку дійшов аж на Мораву.

Справа поділу Галичини в рр. 1846—50.

Написав *Іван Кревецький.*

VII.

Справа поділу Галичини в Державній Раді.

(1848—1849).

Скликаннє Державної Ради. — Вибір „конституційної комісії". — Її проєкт конституції. — §. 2 сього проєкту. — Справа поділу Галичини: — погляд на сю справу пос. дра А. Пінкаса; — протест пос. Ф. Земялковского; — проєкт пос. Кавтшіча; — промова пос. еп. Гр. Яхимовича за поділом Галичини; — проєкт пос. Паляцкого; — його оборона Українців; — репліка пос. Ф. Земялковского; — промова пос. Ріґера в обороні Українців; — amendement пос. Брестеля; — проєкт пос. Ріґера; — голосованнє над §. 2 проєкту конституції: відкиненнє внесення на поділ Галичини й ухвала поділу Тиролю; — петиції pro і contra поділу Галичини; — резолюція в сій справі пос. Шоля; — справа Буковини: ухвала відокремлення Буковини від Галичини; — уневажненнє ухвали поділу Тиролю; — §. 2 проєкту конституції в останній редакції, принятій в третім читанню на останнім засіданню комісії дн. 4 марта 1849 р.

Перша австрійська Державна Рада, скликана для виготовлення загально-державної конституції найперш (цісарським патентом з дня 9. V. 1848 р.) на день 24 червня, відкликана потім (мініст. розпорядком із дн. 30. V. 1848 р.) на день 26 червня 1848 р., зібрала ся перший раз на приготовче засіданнє дн. 10 липня т. р. Формальне відтвореннє її архикн. Іваном відбуло ся дн. 22 липня 1848 р.

Із справ, які вона мала полагодити зараз на першім вступі, найважнійшими були: ухвала парляментарного реґуляміну й вибір парляментарних комісій. Найважнійшою з комісій, яка мала ви-

готовити проект конституції, а при тій нагоді порішити також справу адміністраційно-політичного поділу держави — була т. зв. конституційна комісія.

Вибір конституційної комісії відбув ся на засіданню дня 31 липня. Посли кождої з 10 австрійських ґуберній з'окрема визначили з поміж себе по 3 делеґатів, так що згадана комісія складала ся разом з 30 членів. Вправді Поляки й Чехи виступили з протестом проти сього, щоби 11 послів із Дальмації вибирало до комісії таке саме число членів, як 108 послів із Галичини, одначе супротив ухвали парляменту, який більшістю голосів заявив ся за цифрою 3 делеґатів із кождого краю без огляду на його величину, мусїли погодити ся з сею діспропорцією. Чехи пімстили ся за те на ґерманській й ґерманофільській більшости парляменту таким способом, що при виборі делеґатів від Чехії з'іґнорували зовсїм чеських Німцїв.

На засіданню парляменту дн. 1 серпня оголошено імена вибраних членів комісії: від Доліш. Австрії — dr. med. Фішгоф, хемік Ґольдмарк, держ. урядник Віолянд (по його резиґнації вибрано математика Брестеля); від Горіш. Австрії зі Сольногородом — адвокат Фішер (по його уступленню вибрано пароха Гальтера), держ. урядник Ляссер, держ. урядник Вакано; від Чехії — адвокат Пінкас, історик Паляцкий (по його резиґнації вибрано судію Штробаха), dr. jur. Ріґер; від Моравії — адвокат Гайн, інсп. дібр Маєр, маґістр. радникк Файфалїк; від Стирії — слявіст Мікльосіч, dr. jur. Крайнц, судія Кавалькабо; від Каринтії й Країни — окружний комісар Амброш, адвокат Кавтшіч, судовик Шоль (пізнїйше на його місце вибрано старосту Лявфенштайна); від Побережа — лїкар Ґоббі (пізнїйше: радник карн. суду Блях), адвокат Мадоніцца, окружний комісар Ґорюп; від Тиролю — лїкар Пфречнер, судія Рац, держ. урядник Турко; від Дальмації — адвокат Філїппі, судовик Пленкович, судовик Патранович; вкінції від Галичини — еп. Яхимович, адвокат Смолька й адвокат Земялковский [1]).

Згадана конституційна комісія уконституувала ся зараз у перших днях серпня; президентом вибрано моравського посла Файфалїка, а до тїснїйшої підкомісії, яка мала виготовити проект конституції, увійшли: Маєр, Ґоббі, Смолька, Ґольдмарк і Паляцкий.

---

[1]) A. Springer, Protokolle des Verfassungs-Ausschusses im Oesterreichischen Reichstage 1848—1849. Leipzig, 1885, ст. 3—4.

Надія одначе на скоре виготовленнє проєкту конституції не здійснила ся. Самі вступні приготовлення поодиноких членів згаданої підкомісії забрали час декількох місяців. До того з причини жовтневих випадків засїдання парляменту у Відні були перервані й скликані на ново ціс. розпорядком що йно на дн. 15 падолиста — до Кромерижа; другий ціс. розпорядок відсунув се скликаннє на дн. 22 падолиста. Коли-ж вкінці члени тіснійшої комісії зійшли ся разом, показало ся, що між ними глубока прірва в поглядах на справу, яку мали рішити.

Перший з готовим проєктом конституції виступив Паляцкий. На підставі сього проєку Австрія мала складати ся з поодиноких країв, в яких головну власть мали: віцекоролї з одвічальними дорадниками (щось в родї меншого видання корони й мінїстерського кабінету) і сойми. Центральний парлямент мав складати ся виключно з делеґатів краєвих соймів [1]). Коли Паляцкий предложив свій проєкт „комісії 5-тьох", зустрінув він в її німецьких членах сильний опір. Найперш тому, що в ньому не було ніяких конституційних постанов про такі важні справи, як судівництво, війско, фінанси й ин.; дальше тому, що у парляментї, зложенім з делеґатів краєвих соймів, з яких два найбільші (галицький і чеський) й декілька менших були майже виключно словянськими, мали би значну чисельну перевагу славянські елементи. Не подобав ся німецьким централїстам також радикальний автономно-федералїстичний характер проєкту Паляцкого.

З иншими проєктами конституції виступили посли Ґоббі і Маєр. Ґоббі одначе взяв незабаром свій проєкт назад і під обради підкомісії прийшов тільки централїстичний проєкт Маєра. Та супроти рішучого протесту Паляцкого, Маєр згодив ся переробити свій проєкт на ново і вніс його другий раз до комісії у зміненій вже формі. Одначе й нова редакція проєкту не задоволила Паляцкого. Супроти сього „комісія 5-тьох" постановила предложити повній конституційній комісії два проєкти: Маєра і Паляцкого й полишити їй вибір одного з них за субстрат при дискусії. Вибір упав припадково на проєкт Маєра, якого якраз „комісія 5-тьох" вибрала референтом сеї справи в повній комісії [2]).

Перше засїданнє повної конституційної комісії відбуло ся дн. 13 січня 1849 р. „На завив президента (Файфалїка) Маєр,

[1]) ibid. ст. 5—6. [2]) ibid. ст. 6—7.

як референт „комісії 5-тьох“, читав зладжений ним проєкт конституції, а Паляцкий тільки ті варіянти, які він і Смолька пропонували що до складу парляменту. Сей проєкт, подібно як проєкт основних законів, ухвалено відбити на літоґрафії і роздати між членів конституційної комісії“ [1]). Наради над проєктом конституції почали ся дн. 22 січня. Зі страху перед октройованнєм пильність членів комісії й темпо їх нарад зросли до того степеня, що цілий проєкт передискутовано в протязї декількох тижнів. Відбуваючи кождого дня (деколи два рази на день) кількагодинні засідання, комісія змогла вже дн. 3 марта приступити до другого читання проєкту, а дн. 4 марта на пятигодиннім засіданню приняла його в останнім (третім) читанню.

*

Та вернім одначе до самих нарад над проєктом згаданої конституції у конституційній комісії.

Як ми згадали вже висше, перше своє засіданнє відбула згадана комісія дн. 13 січня 1849 р.; одначе дискусія над самим проєктом конституції почала ся тільки на другім з ряду засіданню дн. 22 січня. По деяких вступних замітках послів Земялковского, Маєра, Пінкаса, Брестеля, Паляцкого, Вакана, Гайна, Ляссера, Віолянда, Кавтшіча, Ґоббі, Ґорюпа й самого президента Файфаліка, референт „комісії 5-тьох“ пос. Маєр відчитав 1-шу точку свойого проєкту п. з. Поділ держави.

§ 1-ий сеї точки був такий: „Цісарство Австрія є неподільною конституційною наслідною монархією, яка складаєть ся зі слідуючих самостійних коронних країв.

§. 2. Сї самостійні неподільні коронні краї є: 1. королївство Чехія; 2. королївство Галичина з Буковиною; 3. архикнязївство Австрія низше Анїзи; 4. архикнязївство Австрія висше Анїзи без округа над Іном; 5. князївство Сольногород із округом над Іном; 6. князївство Стирія; 7. князївство Каринтія; 8. князївство Краïна; 9. князївство Шлезк; 10. маркґрафство Моравія; 11. укняжене ґрафство Тироль разом із Передаруляньским краєм; 12. Побереже; 13. королївство Дальматія [2]).

Над сими двома параґрафами 1-шої точки проєкту, а спеціяльно над §. 2, де вичислені поіменно всї коронні краї, з яких складаєть ся Австрія, розвинула ся в конституційній комісії широка дискусія, підчас якої порушено декілька разів

[1]) ibid. ст. 7. [2]) ibid. ст. 15.

важну власне для нас справу — справу поділу Галичини на дві окремі провінції.

*

Перший порушив се питаннє чеський посол др. А. Пінкас. Зазначивши найперше, що коли питаннє поділу держави має розвязати ся щасливо, то при його розвязці треба руководити ся прінціпом компромісу між історичними й національними відносинами й виступивши на тій власне підставі проти проєктованого „комісією 5-тьох“ адміністраційно-політичного поділу коронного краю Австрії на дві окремі провінції, горішню й долішню, він дотично Галичини сказав таке: „Коли дальше запущу ся в поділ держави, то, як перейду на Галичину й увгляд-ню тамошній розбрат між Українцями й Мазурами, бою ся попасти в певного рода противорічність. Вправді кажуть, що сей розбрат викликаний штучно й на кождий спосіб опертий тільки на адміністративних і релїґійних відносинах, одначе коли хочемо бути вірними демократичному прінціпови, то треба брати народ в його цїлости. Під іменем польської нації я бачу панів не народа, якого давнїйше навіть не було, а тільки бездушної череди, якою торговано так само, як торгуєть ся річами. У тих власне колишнїх відносинах, богатих нещасливими наслідками, лежить причина ненависти до польської нації, яку знищено розбишацьким насильством і з якою тому симпатизую; одначе, не зважаючи на се, я не можу й не хочу забути інтересу люду. Чи одначе ся племінна ріжниця, яка проявляєть ся постійно, викликує потребу утворити окремі, українську й мазурську, федеративні одиниці в складі держави, або чи сей поділ можна перевести адміністраційною дорогою, я, замало знаючи тамошнї відносини, не беру ся рішати наперед, хоч на мою думку такий поділ був би пожаданим тому, щоби не допустити до жорстокої міжнародньої усобиці“ [1]).

Проти сього нерішучого й дуже оглядного становища пос. Пінкаса супроти справи поділу Галичини виступив з дуже острим і рішучим протестом польський посол Ф. Земялковский. Найперш, сказав він [2]), мусить зазначити те, як перера-зили його слова, висказані пос. Пінкасом; він може сказати: vox mihi in faucibus haesit, коли їх почув. Пос. Пінкас хоче, щоб історичне право впало; одначе — тільки у Галичинї. В себе дома він хоче історичного права, у Галичинї — людовсго.

---

[1]) ibid. ст. 16—17. [2]) ibid. ст. 20—21.

Він — Землковский — вважає одначе строге збереженнє з одного боку виключно історичного, з другого — виключно національного права в Австриї неможливим, тому бажає покласти посередню дорогу. Що тикаєть ся Галичини, то вона національно-польський край. Коли-ж уже винайшли також українську національність, то він мусить сказати, що також він є Українцем (Ruthene) — і то найчистїйшої крови, якого в Галичинї тяжко знайти другого. До марта 1848 р. був Українцем той, хто був грецької, — Поляком, хто був католицької религії, й тому в однїй і тїй самій родинї були Українцї й Поляки. Хто одначе викликав сей розбрат, про се нема потреби говорити, одначе сей розбрат религійний, а не національний. Хто жадає у Галичинї подїлу? Головна Руська Рада, т. зн. українська консисторія, яка видрукувала меморіял, який тут роздано й покрила петицію 1000 підписами. Одначе коли-б так почислити власноручні підписи й вислати до Галичини комісію, яка запитала би селянина, чи знає він, щó саме підписував! Підпису жадали від кождого селянина, який є грецького обряду. Він вказує на депутацію з Буковини, яка протестує проти всякого відлучення; коли-ж мало-б установляти ся провінції на підставі религійних ріжниць, то чому-ж не зробити окрему провінцію також із Буковини, яка належить до греко-православної церкви. Посол Пінкас каже, що польською нацією були пани й від них треба-б відділити люд. Одначе тодї запитайте люд, і коли той люд заявить ся за таким відділеннєм, тодї він проти сього нїчого немає, але той люд не схоче такого відділення. (Сї останнї слова Землковского перебив пос. Пінкас викликом: „розуміеть ся, тодї й я нїчого немаю проти сього!“)

В обороні прав поодиноких національностий й поділу держави по національним ґрупам виступив каринтсько-країнський посол Кавтшіч. „На мою думку, говорив він на засїданню комісії дн. 23 сїчня, ми повинні при подїлї на провінції числити ся тільки з прінціпом національности і конвенієнції й тільки те лишати в купі, що само радо хоче бути разом...“ „Не тільки кожда національність мусить бути охоронена, але її треба узглядинити також при подїлї провінцій, бо инакше ся так дуже вихвалена рівноправність народностий буде тільки чистою ілюзією; тодї буде нїчим у Стирії й Каринтії — Славянин, у Тиролю — Італієць, у Чехії — Німець. Неприродне подруже не принесло нїколи добрих овочів; на те й є розводи. Так само

неприродне получення країв є проклятєм людськости. Він ділить Австрію так: 1. чеська Чехія або Чеховія, 2. німецька Чехія або Бойовія, 3. Горішна й долішна Австрія разом із Сольногородом, 4. німецька Стирія й Каринтія, 5. славянська Стирія, Країна й славянське Побереже як Слявонія, 6. Шлезк, 7. Моравія, 8. німецький Тироль і Передарулянський Край, 9. італійський Тироль, 10. італійська часть Побережа, 11. Дальматія, 12. Польща або мазурська Галичина, 13. українська Галичина і 14. Буковина [1]).

По короткій заяві горішньо-австрійсько-сольногородського посла Вакана за проєктом „комісії 5-тьох“, забрав слово одинокий український репрезентант у конст. комісії пос. еп. Яхимович. У своїй мові, яка мала в цілости історичний характер, заявив ся він, як і слід було надіяти ся від провідника тодішнїх галицьких Українців, за поділом Галичини. „Коли стану на історичну підставу, говорив він на тім самім засїданню комісії дн. 23 січня 1849 р.[2]), то пригадаю ті часи, коли Україна (Ruthenien) була великою державою, а Польща тільки малим князївством. Галич мав своїх власних коронованих королїв, як пр. Кольоман і т. д. Казимир Великий мусїв, як доказує історія, через 15 років вести боротьбу з Українцями (Ruthenen), заки їх поневолив, з чого ясно виходить, що Українці й Поляки становили два окремі народи. Володислав Опольський підписуєть ся heres et dominus Russiae. Коли за Ягайла получено Львів з Литвою, від тодї Україна й Польща жили вже вкупі аж до поділу польської держави. Коли Галичина прийшла до Австрії, розріжнювали східню й західню Галичину й аж у р. 1809 засновано для обох одну ґубернію у Львові. Коли Краків получено з Галичиною, поділ Галичини показав ся конечним. Стадіон попер його і за міністерства Піллєрсдорфа він дістав навіть найвисшу згоду; і тільки зміна, яка зайшла в тодїшньому міністерстві, стримала його контрсиґнатуру й виконаннє. За тим поділом промовляють такі обставини: між сими обома націями, Українцями й Поляками, живе глибоко закорінене ворогованнє й є навіть приповідка, що поки світ світом, вони не стануть між собою приятелями. Сей розбрат повстав не з причини племінної ріжниці, — оба народи Славяни, — сей розділ викликала церковна ріжниця. Історія виказує релї-

---

1) ibid. ст. 23—24.
2) ibid. ст. 24—25.

ґійні переслідування Українців. Уже наслідник Казимира, Людовик, будучи сам великим прихильником латинського обряду, посадив у Галичі латинського епископа й віддав йому грецьку церкву. Володислав Ягайло зробив те саме в Перемишлї й приказав у 1412 р. викинути з грецької церкви навіть тїла визначних людий, які там були поховані. Сей факт іще зовсїм не призабув ся! Щоб стати vicarius-ом pontificis in partibus Russiae, він показував себе дуже ревним католиком. Коли Українцї хотїли дістати шляхоцтво або уряди, мусїли переходити на латинський обряд. За часів Ягайла значїнне грецького митрополита зовсїм упало, його заступниками ставали старости. Те interregnum трівало 150 лїт. Конфлїкти між обома обрядами від мартових днів зросли тому, що Українців атакує ся несправедливо по брошурах. Ґеоґрафічне положенне й національна ріжниця між Українцями й Поляками промовляє за подїлом Галичини; бо вона за велика, щоб можна було її стеречи як слїд. Польське й українське письмо й мова ріжнять ся між собою. Збереженне української мови в школах й урядї вимагає подїлу. Пос. Землковский думає, що сей рух вийшов від Гол. Руської Ради, яку він охрестив консисторією. Між обома інституціями одначе є велика ріжниця. Що до сеї справи прикладає ся духовенство, се зовсїм зрозуміле; те саме робило також польське духовенство, коли заступало свій народ перед затїями ґерманїзації.

„На тій підставі вношу подїл Галичини на дві части.

По коротких заявах Шоля і Ґорюпа й по реплїцї Пінкаса, в якій між ин. доторкнув ся він іще раз справи подїлу Галичини [1]), забрав слово пос. Паляцкий. „До тепер, казав він, говорило ся тільки в інтересї поодиноких провінцій; я хочу промовити в загальнім інтересї. Жадали подїлу на підставі історії; позвольте, що я, як історик, обізву ся за злукою. На світї є одна сила, яку називають всесвітнїм духом (голос: він уже закінчив сумне своє істнованне). В історичнім розвою нашого часу виринув прінцип, який в минулім роцї вступив в історію

[1]) „Я признав сам, говорив він, свою неконсеквенцію з огляду на Галичину; що одначе є бажанне й підстави до сього подїлу, про се ми всї знаємо. Землковский представив ся нам вчора чистокровним Українцем, а одначе зараз таки сказав, що національні ріжницї між Поляками й Українцями є вигадкою Стадіона. Чи й він також є вигадкою Стадіона? (ibid. ст. 25).

Австрії, а се — рівноправність національностий. Сю рівноправність заперечували до 1848 р. в теорії й практиці. Разом із тим принціпом проголошено еманципацію австрійських Славян і Волохів, одначе її ще не переведено. Ми мусимо Австрію так сконструувати, щоб австрійським народам жило ся добре; се повинно бути нашою провідною ідеєю. Ріжні проголошені тут ідеї можна задовольнити тільки тоді, коли будемо числити ся з історією й етноґрафією й винайдемо певний terminus конвеніенції, отже коли згодимо ся на національно-історичні ґрупи країв із меншими національними відділами — державними округами (Reichskreise). З малого краю годі тепер зробити великий. Хто хоче лишити ся окремо, хай лишить ся окремо, а получити разом ті, що бажають такої злуки. Тут мусимо мати перед очима особливо новий устрій шкільництва й судівництва.

Вносить поділ на такі ґрупи країв: 1. німецько-австрійські краї; 2. чеські краї; 3. польські краї; 4. ілірийські краї; 5. італійські краї; для тих країв, які тут не мають репрезентантів, був би дальше такий поділ: 6. південно-славянські краї; 7. мадярські краї; 8. волоські краї.

Зачисляє: ad 1) горішню й долїшню Австрію, Стирію, Каринтію, Сольногород, німецький Тироль, Передаруляньский край, німецьку Чехію, німецьку Моравію й німецький Шлезк; ad 2) чеську Чехію, чеську Моравію, чеський Шлезк, славацький край в Угорщині; ad 3) Галичину, Краків, Буковину й Прикарпатську Угорську Русь; ad 4) Слявонію, славянську Стирію, Каринтію, Країну, Побереже; ad 5) італійський Тироль, Льомбардію й Венецію; ad 6) Дальматію, Кроатію, Слявонїю й Воєводство (Woiwodina); ad 7) угорську й семигородську Мадярщину; ad 8) романські й волоські землї Семигороду, Угорщини й Буковини.

„Я зовсім не противлю ся поділови Чехії на німецьку й чеську частину; коли-б він тільки був можливим у практиці, тоді я його запропонував би. Чехія є кітловим краєм, а кітла не можна чейже ділити, коли не хочемо його знищити (голос: але можна латати).

Свою промову, в якій умістив цілий свій історично-федералїстичний проєкт поділу Австрії, який відкинула була „комісія 5-тхох“, закінчив Паляцкий горячою обороною окремішности Українців супротив Поляків, яку власне заперечив був на попереднім засїданню Ф. Земялковский. „Мене здивувало й непри-

ємно вразило, говорив він, коли Земялковский сказав, що народ Українців винайдено минулого року. Вони є Малороси, яких поверх 10 міліонів живе в Росії. Їх мова не є ніяким жарґоном польської мови, тільки російським діялектом, який разом із болгарським, сербським, кроатським і слявонським діялектами належить до одної кляси славянських мов так само, як Поляки, Чехи, Венди й Лужицькі Серби належать до другої кляси. Українці є властивим народом, який виеманципував ся тільки минулого року й се, здаєть ся, розумів Земялковский під словом: винахід. Сей народ був дотепер під гнетом Поляків і уряду; є надія, що тепер розвине він свої значні спосібности й поступить значно наперед, що візьме участь у добродійстві західно-европейської культури і в руках австрійського уряду буде молотом проти ворогів Австрії, що, коли зважати на його вплив на українські племена в Росії, має значіннє на далеку мету. Також у Галичині державні округи задовольнять усі племена[1]).

З реплікою проти послів Кавтшіча, Пінкаса, Яхимовича й Паляцкого виступив на тім самім засіданню пос. Земялковский.

„Я маю полємізувати, казав він[2]), з чотирьома противниками. У відповідь на замітку пос. Кавтшіча хочу тільки згадати, що є вправді розводи, одначе всі стережуть ся переводити їх у житю народів. Пан Пінкас питає, чи й мене винайшов Стадіон? Я можу се потвердити, бо я не є таким, яким мене описують.

„Пан Паляцкий, говорив він дальше, хоче українське питаннє піднести до европейського значіння. Може й по його боці правда. Одначе я мушу заперечити, наче-б Українці були Росіянами, бо Росіяни називають Українців псами. Росіянин Пушкін каже, що Нестора зовсім не можна розуміти, коли не знаєть ся польської мови; те, наче-б уряд угнетав Українців, заперечують вони самі тим, що хвалять австрійський уряд. Я не надіяв ся, що пан Яхимович заверне цілу справу так далеко, тому не приготований йому відповідати.

„Казимир Великий дістав Червону Русь правом наслїдства, останнього князя Болеслава шляхта втроїла; від того часу Червона Русь була получена з Польщею. Що вона мала рівні права з Польщею, се доказує історія; бо за перших Ягайлонів україн-

---

[1]) ibid. ст. 26-27. [2]) ibid. ст. 27.

ська мова була мовою королївського двора. Колишній поділ Галичини, при чім східня Галичина обіймала цілу нинішню Галичину, а також поділ, проєктований Стадіоном, нічого не доказує.

„Під нацією я розумію народ, що має одну й ту саму мову й історію; а Поляки й Українці мають одну й другу спільні. Я пригадаю тільки Собєского, Сапєгу, Потоцкого, Залєского, — всї вони були Українцями. Поляки не переслїдували Українців як народ. Також Нїмцї переслїдували з релїґійного фанатизму других Нїмців, чи-ж вони хочуть тепер подїлу? Щоб між Мазурами й Українцями було ворогованнє, сьому я мушу заперечити; в тім самім селї, навіть у тій самій хатї живуть оба в приязни, один побіч другого, так само, як сидять разом побіч себе й згоджують ся між собою в австрійськім парляментї. Вправдї українське духовенство настроєне неприхильно (й зовсїм справедливо!) проти латинського клєру, одначе причиною сьому не національність. На закид, що я Гол. Руську Раду охрестив консисторією, мушу відповісти те, що духовенство оголошує по краю всї розпорядки сеї консисторії.

„Нам, Полякам закидають, що ми хочемо відлучити ся від Австрії. Ми нїколи не перечили, що ми з австрійського уряду не вдоволені, одначе так само отверто впевняємо, що ми не хочемо відірвати ся, тільки без проливу крови привернути нашу вітчину. Йдіть до вязниць на Шпільберзї й Куфштайнї, ви знайдете там Поляків й Українців, ми все робили заговори разом.

„Як подає Wiener Zeitung із дн. 21 с. м., будуть засновані для Українців не українські школи, але нїмецькі.

„Подїл Галичини на підставі обряду не можливий без вандрівки народів, бо також у західнїх її округах живе 100.000 Українців, а лїнія між Ярославом і Перемишлем не заперечить його польської мови. Щоби розширити українську мову, на се потрібно найменш 50 років. Не так стоїть справа з польською мовою. Коли дїлити Галичину, то треба також подїлити нашу кредитову інституцію, те одиноке добродійство, яке маємо завдяки Австрії, треба випускати нові заставні листи. Що через те потерпить шкоду кредит цїлого краю, се зовсїм ясне. А ті численні фундації, чи їх має вжити ся на те, щоб Українцї навчили ся по нїмецьки?

Наведеною промовою Земялковского закінчило ся засїданнє конституційної комісії з дн. 23 січня. Найблизше засїданнє відбуло ся на другий день, 24 січня. На нїм закінчила ся диску-

було уневажненнє попередньої ухвали конст. комісії, яка ділила Тироль на дві провінції, й приверненнє одноцільности краю. Нове голосованнє в сій справі відбуло ся на засіданню дня 1 марта; в поіменнім голосованню за одноцільністю Тиролю заявило ся тепер 12 послів, проти нього 11. Нова редакція § 2 конст. проєкту перейшла отже більшістю 1-ого голосу.

Дискусію над проєктом конституції покінчила комісія на засіданню дня 1 марта 1849 р. Тоді вибрано також чотирьох послів: Маєра, Ляссера, Пінкаса і Файфаліка, яким поручено на підставі пороблених поправок і змін виготовити нову редакцію конституційного проєкту й віддати його відтак до друку. Секретарям комісії поручено зібрати разом усї vota меншости й постарати ся вилїтоґрафувати їх. Президент Файфалїк мав на другий день рано повідомити про виготовленнє проєкту конституції парлямент.

Останнє засіданнє конст. комісії відбуло ся дня 4 марта. Тоді переведено третє читаннє конст. проєкту й по незначних поправках принято його в останній редакції.

§ 2 проєкту конституції виглядав тепер так: „Краї цісарства, які обовязує ся конституція, є отсї: 1. королївство Чехія, 2. королївство Галичина й Володимирія разом із Краковом, 3. королївство Дальматія, 4. архикнязївство дол. Австрії, 5. архикнязївство гор. Австрії без краю над Іном, 6. князївство Сольногород з краєм над Іном, 7. князївство Стирія, 8. Князївство Каринтія, 9. князївство Країна, 10. князївство Шлезк, 11. марґрафство Моравія, 12. укняжене ґрафство Тироль разом із Передаруляньским краєм, 13. Побереже, 14. Буковина [1]).

*

Дня 4 марта 1849 р. конституційна комісія покінчила свої наради; дня 6 марта роздано між послів друкований проєкт конституції. Перше читаннє згаданого проєкту в повнім парляменті визначено на день 15 марта.

Одначе до такого читання не прийшло. Події, які зайшли в Австрії в перших днях марта 1849 р., не тільки що не дали готовому конст. проєктови законної сили, але змели з лиця землї навіть автора його — австрійський парлямент. Цїсарський розпорядок із дня 4 марта с. р. розвязав (7 марта) кромериж-

---

[1]) Пор. Entwurf der Constitutionsurkunde nach den Beschlüssen der Verfassungsausschusses (ibid. ст. 365).

ський Сойм, а на місце виготовленого його комісією конст. проєкту, оголосив офіціяльну т. зв. октройовану конституцію з датою дня 4 марта с. р.

VIII.

Становище центрального й краєвого уряду.

(1848—1849).

З'орґанізованнє ц. к. ґуберніяльної комісії у Кракові. — Ремонстрація ґуберн. В. Залеского. — Застереження „Гол. Р. Ради". — Проєкт поділу Галичини ґр. Ф. Стадіона. — Опозиція ґуберн. ґр. А. Ґолуховского. — Новий проєкт поділу Галичини др. А. Баха.

Зараз по збомбардованню Львова одержав ґубернатор В. Залеский (наслідник Стадіона) отсей міністерський рескрипт з датою 4 падолиста 1848 р.[1]):

„Висші державні цілі кажуть стан війск у Галичині знизити так, щоби війском були обсаджені тільки міста Краків, Тарнів і Львів. Відповідні інформації подасть Вам командуючий ґенерал, який рівночасно одержує в сій справі відповідні поручення.

„Невважаючи одначе на так зменшений стан війск, уряд у Галичині мусить довести до того, щоби з одної сторони всякі повстанчі змагання революційної партії були ударемнені або принаймені в зароді здушені, з другої — щоби край і властителі дібр дістали забезпеку перед всяким насильством сільської людности.

„Піднесена як найвисше діяльність урядових політичних орґанів, їх оглядність й енерґія мусять здобутєм висшого морального впливу заступити убуток військової сили. Завданнє, яке уряд складає у Ваші руки, є — охорона краю перед революційними рухами й хлопськими насильствами. Як чоловік чести, як слуга держави, свідомий своїх заприсяжених обовязків, Ви напружите всі сили, аби усправедливити довіре уряду в інтересі монархії, а передовсім в інтересі Вашої вітчини — Галичини. По щасливім виконанню сього завдання Ви можете бути певним вдяки уряду. Заразом одначе треба мати перед очима получену з тим тяжку відвічальність за всякі зарядження, бо з огляду на загальне добро уряд має обовязок судити чини й занехання своїх орґанів з невмолимою суворістю.

[1]) Dr. B. Łoziński, Agenor hr. Gołuchowski. Cr. 50—56.

„Найбільші навіть загорілці революційної партії не можуть покладати надії на повстанчі замахи, бо ціла селянська людність і гр. кат. духовенство віддані щиро австрійському урядови й відвертають ся з огидою від усякого революційного руху, бо дальше — шляхті аж надто добре відомо, які глибокі корінї запустила ненависть сільського народу до неї, супроти чого вона сама в інтересї власної екзистенції мусить зробити все, аби сільській людности відобрати всяку причину до виступу, бо вкінці — царсько-російський уряд без сумнїву не вагав би ся анї хвилї видати своїм військам розказ переходу границї, коли-б у Галичинї вибухла денебудь революція й не могла бути відразу здавлена силами краю. Невважаючи на те, одно з найголовнїйших Ваших завдань — видати як найскорше й виконати як найенерґічнїйше зарядження, які покажуть ся потрібними, аби запобігти подібним замахам. Бо урядови залежить й мусить залежати головно на тім, аби російські війська не мали ніякої причини до інтервенції, а з другої сторони уряд тільки з огидою думає про можливість поновлення страшних сцен з 1846 р.

„Аби з одної сторони Ваше завданнє, о скільки можна, улекшити, а з другої — запевнити державі більшу запоруку вивязати ся щасливо з того завдання, заряджуєть ся, що слїдує: [1])

1. Управа ґубернїяльної комісії у Кракові має бути поручена радникови двору п. Етмаєрови, а піддані їй будуть округи: Вадовицї, Бохня, Тарнів, Ряшів, Сянч й Ясло так, що ся комісія буде полагоджувати справи тих округів в імени ґубернії під управою й контролею ґубернатора.[2])

2. Усї зарядження ґубернатора в справах публичного безпеченства, до яких належать також справи національної ґвардії, мають видавати ся тільки в порозумінню з командуючим ґенералом. Відповідні мінїстерські рескрипти будуть видавати ся

[1]) Розстрілення — наші.

[2]) Вже в номінаційнім декретї В. Залєского на ґубернатора (з дня 30 липня 1848 р.) було зазначено, що він іменований „zum Gouverneur von Galizien mit Einschluss des Krakauer Kreises und der Bukowina, und nach etwa erfolgter Theilung der Provinz in zwei Gubernialgebiete, zum Gouverneur in Krakau“ (пор. Д. Вѣнцковскій, Григорій Яхимовичъ и современное русское движеніе въ Галичинѣ. Львів, 1892, ст. 47—48; також Dr. B. Łoziński, op. cit. 143).

рівночасно до обох й оба мають підписувати справоздання в сих справах.

3. На випадок незгоди думок ґубернатор може на свою відвічальність видати зарядженнє по своїй думцї, одначе мусить разом з командуючим ґенералом здати справу з ведених переговорів.

4. Так само має також управитель краківської ґуберніяльної комісії у всїх пильних справах, в яких не можна засягнути розказів ґубернатора й командуючого ґенерала, порозумівати ся з тамошнїм військовим командантом. В разї незгоди думок розпорядок має бути виданий по думцї військового команданта.

І т. д., і т. д. — усїх 16 точок.

Для нас одначе найважнїйша точка 1, яка заряджувала орґанїзацію шістьох західньо-галицьких адміністраційних округів в окрему адміністраційно-полїтичну одиницю, піддаючи її під управу т. зв. ґуберніяльної комісії у Кракові. Урядове публичне повідомленнє про її з'орґанїзованнє видано дня 12 січня 1849 р., — сама-ж комісія розпочала своє урядованнє вже від дня 1 лютого с. р.[1]) Рівночасно (в січни 1849 р.) почало ся видаваннє сїй новозорґанїзованій ґуберніяльній комісії у Кракові всїх тих актів львівської ґуберніяльної реґістратури, які дотикали західньо-галицьких округів [2]).

---

[1]) Дотичне повідомленнє таке:

„Оповістка Краєвого Уряду з дня 12 січня 1849 р. в справі прилучення галицьких округів: Вадовицького, Бохенського, Сяндецького, Ясельського, Тарнівського і Ряшівського до істнуючої у Кракові ц. к. Ґуберніяльної Комісії.

В наслїдок розпорядку Вис. Мінїстерства вн. справ з дня 25 падолиста 1848 р., ч. 5, галицькі округи: Вадовицький, Бохенський, Сяндецький, Ясельський, Тарнівський і Ряшівський стали прилучені до істнуючої у Кракові ґуберніяльної комісії в той спосіб, що вона має на будуче під наглядом і контролею галицького краєвого ґубернатора виконувати полїтичну управу згаданих округів в обсязї дїлання ц. к. Краєвого Уряду, з виїмком деяких справ, лишених сьому останньому.

Се подаєть ся до загального відома з тим додатком, що розширена в такий спосіб дїяльність ц. к. краківської ґуберніяльної комісії пічне ся з днем 1 лютого 1849 р. (Powszechny Dziennik praw krajowych i rządowych dla kraju koronnego Galicyi i Lodomeryi... 1849. Oddz. I. Tomu dodatk., ст. 47, № 107).

Таке саме повідомленнє розіслало дн. 28 січня т. р. мінїстерство вн. справ до всїх краєвих управ в Австрії (ibid. ст. 61, № 139).

[2]) A. Winiarz, Z dziejów archiwum Namiestnictwa we Lwowie (Przewodnik nauk. i liter. 1910, II, ст. 159).

З'орґанізованнє окремої ґуберніяльної комісії у Кракові було першим кроком до фактичного поділу Галичини. Так зрозумів сей крок центрального уряду львівський ґубернатор В. Залєский, так зрозуміли його також галицькі Українці.

Та відношеннє до сього кроку обох згаданих сторін не було однакове. У відповідь на міністерський рескрипт, який запоряджував з'орґанізованнє ґуберніяльної комісії у Кракові під управою Етмаєра, Залєский вислав до Відня представленнє (з датою 12 падолиста 1848 р.), в якім зовсім отверто висказав ся проти постановленого вже поділу краю, висловляючи сумніви що до правильного урядовання, які ніби то викликував згаданий поділ краю, доконаний в поспіху, без попереднього обдумання орґанізаційного пляну, без докладного означення навіть компетенційних границь. Вкінці заявив, що „теперішня хвиля супроти стану краю, розбурханого зі всіх усюдів до найвисшого степеня ріжними аґітаціями, не надаєть ся зовсім до такого важного кроку, як фактичний поділ краю на два округи“ [1].

Инакше заговорив про сей акт орґан „Гол. Р. Ради“ — „Зоря Галицька“. „В тім міністерськім розпорядку, писала вона з нагоди опублікования поданого нами висше оголошення про з'орґанізованнє краківської ґуберніяльної комісії [2]), бачимо вступ до поділу Галичини на українську й польську частину й щиру волю теперішнього Міністерства у виконанню рівноправности всіх народів. Мусимо одначе додати, що дуже боліло би нас серце, коли-б українські части ясельського, сяндецького і ряшівського округів не були відділені й прилучені до нас; натомість ми хотіли-б, щоби мазурська часть сяніцького округа була прилучена до Кракова. Через те було-б свобіднійше і Мазурам — і нам“.

Уже з сеї короткої замітки бачимо зовсім ясно, що „Гол. Р. Рада“ не перецінювала значіння з'орґанізовання окремої ґуберніяльної комісії у Кракові, бачучи в ній тільки вступ до властивого поділу Галичини. Ще більш виразно зазначила вона свій погляд на сей акт у меморіялї в справі поділу краю до Міністерства вн. спр. з дня 29 марта 1849 р., про який згадували ми в однім із попередніх розділів статї.

---

[1]) Dr. B. Łoziński, op. cit. ст. 57—58, 143.
[2]) Зоря Галицка, 1849, № 7.

Одначе справа поділу Галичини вступила тепер у нову фазу. В головах віденського центрального уряду дозрівала поволи нова думка — поділити цілу австрійську державу на ряд окремих адміністраційних теріторій на взір французьких департаментів з 1791 р. Такий власне департаментальний поділ плянував саме тоді міністер вн. спр. ґр. Ф. Стадіон, той самий, що був недавно ґубернатором у Львові.

Тим часом жаданне Українців — поділу Галичини на два окремі коронні краї виходило далеко поза механічно-адміністраційний поділ на департаменти. Через те входило воно тепер у колізію зі згаданими орґанізаційними плянами ґр. Стадіона й стало тепер для нього не зовсім вигідним. Тим власне поясняєть ся інтервенція його (через ґр. А. Ґолуховского) у Кузомського по внесенню нового українського меморіялу в справі поділу краю до Міністерства з дня 29 марта 1849 р., який зовсім отверто зазначував становиско Українців власне супроти нових плянів Стадіона. Через те й публична дискусія в справі поділу Галичини на два окремі краї була тепер „не в пору“ й „передчасна“, через те взагалї була вона для нього „ненаручною“.

*

Між тим відповідно до постанови §. 83 октройованої загально-державної конституції з дня 4 марта 1849 р. всї конституції поодиноких країв, які входять у склад держави, мали увійти в житє в протязї 1849 р.

Щоби виконати згадану постанову, ґр. Стадіон скликав до Відня своїх мужів довіря, яким поручив уложити такі власне конституції для поодиноких країв. З їх нарад вийшли незабаром проєкти краєвих конституцій для долїшньої Австрії й Моравії — і їх власне переслав він ґр. Ґолуховскому як взірці такої-ж конституції для Галичини. У рескрипті, який вислав з тої нагоди ґр. Стадіон до львівського ґубернатора, порушив він думку поділу краєвої репрезентації на дві соймові курії, східньо- і західньо-галицьку, з осїдками у Львові і Кракові — кожда по 140 послів (20 з міст, 30 великої зем. посїлости і 90 зі сіл) [1]). Се мав бути наче конституційний pendant до адміністраційного поділу краю, доконаного вже за ґубернаторства В. Залеского, а разом з тим — завершеннєм що до Галичини відомих уже департаментальних помислів ґр. Стадіона.

---

[1]) Dr. B. Łoziński, op. cit. ст. 147—148.

Та наведений проєкт ґр. Стадіона зустрінув з боку ґр. Ґолуховского як найбільш рішучу опозицію.

Зазначивши найперш законодатні й адміністраційні трудности, які мусів би викликати поділ сойму на дві курії, пр. — неможливість затримання законодатної й адміністраційної одностайности у спільних для обох частин краю справах (як — краєві фонди, Кредитове Товариство й ин.), він увійшов також в політичні мотиви такого поділу краю, які вправді в проєкті Стадіона не були зазначені, на які одначе клали сильний натиск всі адреси, меморіяли й петиції, висилані в сій справі до Відня Гол. Р. Радою.

„Заявляю ся — пише ґр. Ґолуховский у своїх реляціях до Міністерства вн. спр. з дня 9 мая 1849 р., — проти поділу краєвого сойму, бо думаю, що в сім містить ся фактичний поділ краю на дві окремі провінції. Що тикаєть ся фактичних арґументів, то мою думку уарґументував я, як гадаю — доволї, давнїйше; одначе справу вважаю так важною, що мушу піднести ще одну причину такого мойого кроку. Тому що краєва конституція становить найважнїйшу часть законодавства і найактуальнїйше питаннє для краю, а супроти взаїмного впливу також для цїлої держави, вважаю своїм обовязком уважати при її аналїзї не тільки на теперішні відносини, але також застановити ся докладно над тим, як по всїй правдоподібности уложить ся полїтична ситуація на будуче. Виходячи з тої точки погляду, мушу вітверто виповісти думку, що поділ сойму на дві курії, після чого пішов би фактично поділ краю на дві провінції, на польську й українську, був би, не згадуючи вже про инше, невідповідним з огляду на будучий уклад полїтичних відносин в українській части краю. Поведеннє українського народа підчас останнїх заколотів і клопотів держави показало його привязаннє й посвяченнє для цїсарського дому й держави. Найблизшою причиною сього обяву було почутє вдяки за опіку, яку діставав все український народ від уряду і за довершену полїтичну еманципацію його супроти шляхти. В тім почутю укріпляло український народ духовенство, якому вдало ся досягнути сю цїль, мимо противних змагань неприхильної для уряду партії — тому, що се почутє випливало природно з висше згаданих причин і що маси українського народу, не маючи нїякої освіти, крім уряду показують довірє тільки до свойого духовенства і піддають ся на слїпо його проводови. Фактично — українське ду-

ховенство становить майже виключно інтелїґенцію українського народу. Одначе мусить бути причина тої льояльности, яку показувало до тепер духовенство, бо без такої причини не дїеть ся нїчого серед полїтичних заколотів. Очевидно — українське духовенство надїеть ся, що завдяки подїлови краю вибеть ся з дотеперішньої низшости супроти латинського духовенства, зискуючи повагу, вплив, значіннє і матеріяльні користи. В тих своїх змаганнях українське духовенство жде підпертя з боку українського народу, що є неосвіченим, одначе сильним елементом, який дасть ся повільно кермувати у своїм довірю. Одначе при зростаючім національнім розвою і поступі в освітї сила єрархії не може бути тріналою, але мусить уступати супроти полїтичних течій, звернених до злуки або з польською національністю, або — що більш правдоподібне — до зближення зі спорідненими народами під російським скиптром. В однім і другім випадку українська частина краю стала би центром полїтичних затїй і заходів, які з евентуальним змаганнєм получити всї племена в одну руську державу могли-б бути небезпечними для вдержання спокою з сусїдною державою, а навіть для затримання тої части краю при монархії. Що такий мій погляд не позбавлений підстави, про те може уряд переконати ся з подання Ради до престола, в якім вона, долучуючи подання духовенства й українських мешканців українських комітатів північної Угорщини, просить злучити сї комітати з українською частю Галичини в одну цїлість, з одною конституційною орґанїзацією, з одним законодавством і з одною управляючою властю. Не маю причини сумнївати ся про льояльність і вірне династичне привязаннє нинїшнього поколїння Українців. Одначе з висше згаданого акту пробиваєть ся вже бажаннє злучити ся зі спорідненими народами, а коли-б ся просьба була узгляднена й Українцї набрали сил наслїдком розвою своєї національности серед теперішнїх відносин єрархії, в такім разї коли не нинїшнє, то без сумнїву будуче поколїннє звернуло-б ся до споріднених народів, що живуть під російським скиптром, щоби витворити одноцїльний могучий державний орґанїзм. Тодї українська частина Галичини при поступі освіти й матеріяльної культури стала би огнищем затїй і заходів, які мали-б цїлю з одного боку зломаннє єрархічної сили духовенства, з другого — згадану висше злуку народів. Коротко кажучи, могла-б повстати така сама боротьба за відбудованнє України (Ruthenien), яка

від богатьох літ з перервами, одначе з зелїзною витріваліостю, ведеть ся за відбудованне вільної і независимої Польщі" [1]).

*

Між тим дня 28 червня 1849 р. зайшла в складї австрійського мін. кабінету нова зміна. Ґр. Ф. Стадіон, який у дотеперішнїм кабінеті мав теку мінїстра вн. справ, зложив її тепер і лишив ся в кабінеті без теки. Мінїстром вн. справ став на місце Стадіона дотеперішнїй мінїстер справедливости — др. А. Бах.

З уступленнєм Стадіона одначе його проєкт подїлу держави на департаменти не упав. Ідею такого подїлу переняв його наслїдник — др. Бах, і від нього зависла тепер між ин. також — справа подїлу Галичини.

*

В протязї цїлої 2-гої пол. 1849 р. й 1-шої пол. 1850 р. про подїл Галичини не чути зовсїм нїчого. Вправдї, цїлий згаданий час вели ся у Віднї в сїй справі тайні наради, в яких, як з певних звісток можна здогадувати ся, брали участь також представники Українцїв, мінїстерський радник Гр. Шашкевич і віденський гр. к. парох Литвинович, — одначе на зверх акція за подїлом зовсїм притихла. Притихла навіть усяка дискусія й полєміка, яка вела ся й сїй справі живо в українській, польській і нїмецькій пресї 1848-го й 1-шої пол. 1849-го рр. [2]).

Аж у „Зорі Галицькій" з дня 28 серпня 1850 р. появила невеличка замітка, яка дуже небагато відхиляла заслону, якою

[1]) ibid. ст. 148—150.

[2]) З численних статий і заміток в справі подїлу Галичини по ріжних часописях зазначимо тільки найважнїйші: 1) Чи Галиція єсть полскою землею и чи Русины суть Поляками? (Зоря Гал., 1848, ч. 6); 2) О подѣлѣ Галиціи (ibid. 1848, ч. 18); 3) Adres mieszkańców Galicyi przeciw podziałowi Galicyi na dwie prowincye (Polska, 1848 з дня 12 грудня); 4) (Й. Лозинський): Uiber den Artikel: Adresse der Bewohner Galiziens gegen die Theilung Galiziens in zwei Prowinzen (Slavische Central-Blätter, 1849, № 35-36); 5) Uiber die Adresse der Bewohner Galiziens vom 26. November 1848 (ibid. 1849, № 47); 6) Die Theilung Galiziens vom rusinischen Standpunkte (ibid. 1849, №№ 102—104) й ин.

Крім часописних статий появила ся в 1849 р. у Львові окремою брошурою (в двох виданнях: польськім і нїмецькім) історична розвідка Д. Зубрицького п. з. Granice między ruskim i polskim narodem w Galicyi (по нїм.: Gränzen zwischen der russinischen und polnischen Nation in Galizien), яка жаданнє подїлу Галичини мала підперти історично-етноґрафічними арґументами.

була оповита дотепер ціла ся справа. „Дня 24 с. м. (серпня), — сказано там — переїздили через Львів до своїх родин Вп. наші Українції: крилошанин і міністерський радник Шашкевич й український віденський парох Литвинович, які багато заслужили ся для свойого українського народа при нарадах, які в останніх часах відбували ся в Міністерстві в справі Галичини. Приємно було нам чути від них, що В. Уряд сердечно бажає собі підняти наш галицько-український народ на полї рівноправности, подаючи йому до сього всяку нагоду, як воно покажеть ся з орґанїзаційного рішення в справі Галичини. При тім жде В. Уряд ревного співділання нашого народа для свойого добра, щоби заняти належне собі місце попри других австрійських народах. Казали вони також, щоби Українції твердо надіяли ся й не сумнївали ся про прихильність В. Уряду до себе, бо В. Уряд довіряє нашому народови [1]).

Яке було отсе „орґанїзаційне рішенне в справі Галичини", про що згадує наведена висше замітка, стало незабаром звісним; др. Бах, прикладаючи згадуваний уже нами проект подїлу держави на департаменти — до Галичини, подїлив її не на дві части, як плянував давнїйше сам уряд й як хотїли Українції, а на три, затримуючи під деяким оглядом нерозривну цїлість краю. З таким подїлом мусїв — з одного боку — погодити ся вже навіть ґр. А. Ґолуховский, з другого — Українції приняли його з виразним задоволеннем.

Та докладнїйше про се скажемо в останнїм роздїлї.

(Кінецъ буде).

[1]) Зоря Галицка, 1850, ч. 69.

Студії
над галицько-українськими граматиками XIX в.

Написав *Михайло Возняк.*

XVI. Конкурс на українську граматику з 1851 р. та його вислід: рукописні граматики Якова Головацького, Осипа Ганїнчака й Івана Жуківського.

З причини нового перестрою народнїх шкіл віднесло ся мінїстерство просвіти 1851 р. до галицької шкільної управи, щоби поробила потрібні проєкти для виготовлення граматики української мови для другої кляси. Коли комісія, призначена для зладжування підручників для народнїх шкіл, виготовила проґраму такої граматики, шкільна управа оголосила конкурс 17 серпня 1851 р. з нагородою 600 кор. за найлїпший взріб. Граматику треба було написати українською мовою; „es dürfen sich jedoch, стояло в конкурсї, die Preisbewerber dießfalls an die hie und da im Lokalsprachgebrauche vorkommenden verschiedenen Idiome nicht binden, sondern haben den wahren Geist der ruthenischen Sprache aufzufassen". Правопись мала бути „der besseren ruthenischen Schriften" і Вістника державних законів, „wobei aber eigene richtige und begründete, dem Sprachgebrauche entnommenen Bemerkungen und Regeln keineswegs ausgeschlossen bleiben"[1]). Вироби треба було надіслати найдальше по конець листопада краєвій шкільній управі.

---

[1]) Додатки. 27. Конкурс на українську граматику з 1851 р. В макаронїчнім перекладї надрукувала сей конкурс „Зоря Галицька" за 1851 р. в ч. 67 ст. 545. Друкую ориґінал для повноти.

Час, призначений на виготовленнє граматики, був за короткий. На означений речинець прислав частину виробу провізоричний учитель української мови при академічній ґімназії у Львові і парох церкви Петра й Павла Іван Жуківський з просьбою, щоби йому позволено предложити останок виробу по конець грудня. О чотирнайцятьдневну проволоку просив також Яків Головацький. Письмом з 11 грудня 1851 р. вволила краєва шкільна управа просьбі обох петентів, але рівночасно завізвала консисторію до як найскоршого прислання оцінки виробів після одержання їх[1]). Тимчасом Жуківський захорував і прислав еляборат аж 3 лютого 1852 р., а міжтим надіслав 30 грудня до консисторії шкільний надзорець Богородчанського округа Лопатинський також виріб пароха Яблінки й Богрівки Осипа Ганїнчака з просьбою вставити ся у краєвої шкільної управи, щоби його предложено на конкурс.

Виробн розбирала комісія під проводом Куземського на основі рефератів Ів. Гушалевича. Рецензентови подобав ся одинокий виріб Головацького, в якім добачив він і повне достроєннє до потреб дїтий і строгу консеквенцію і простоту та зрозумілість і повну певність при висновуванню загальних язикових правил. Спеціяльно захвалив рецензент партію про дїєслово, яка в славянських мовах виходить найбільше замотаною, а в Головацького вона уложена ясно й виразно. Та чи не найбільше подобало ся Гушалевичеви, що „im ganzen Elaborate sind ferner die Localismen aufs sorgfältigste vermieden worden“[2]). Похвали Гушалевича для граматики Головацького стануть зрозумілі, коли близше приглянути ся їй. Зберігаєть ся вона в бібліотецї „Народного Дому“ у Львові під ч. 198 і складаєть ся із двох зшитків, оправлених у мягкі окладинки. Німецькі надписи над ними вказують, що граматика призначена на конкурс[3]). Оба зшитки датовані 1851 р.

Заголовок граматики Головацького: Сокращенная Грамматика Языка Русского въ ѹпотребленіе Народныхъ училищъ въ Галиціи. Соч. Я. Г.“[4]). Зачинає її „Введеніе“, з якого довідуємо ся, що „грам-

---

[1]) Додатки. 28. Краєва шкільна управа продовжує речинець надсилки конкурсових виробів Жуківському та Головацькому.

[2]) Додатки. 29. Гушалевичева оцїнка конкурсового виробу Як. Головацького.

[3]) На першім зшиткови находить ся надпись: Preiselaborat der ruthenischen Sprachlehre von Iakob Głowacki (I e Abtheilung), на другім такийже заголовок з додатком „für Volksschulen“ (II-e Abtheilung).

[4]) У заголовку пороблено поправки: „Скорочена, Руского, школъ“ і перечеркнено „въ Галиціи“. Сї поправки, як і богацько в текстї, походять, здаєть ся, від референта в рамени міністерства просвіти.

матика языка русского научаетъ по русски правильно говорити и писати". По поділї граматики на чотири части, ідентичнім з поділом у граматицї його-ж з 1849 р., наступають дефініції слова, складу, букви, азбука, яка вживаеть ся „въ русскомъ языцѣ въ гражданскомъ и церковномъ письмѣ", поділ самозвуків і співзвуків. Восьмий параґраф „о выговорѣ самогласныхъ" містить правило: „Въ читанію всякую букву такъ, якъ написана, выговоривати должно, не смотря на простонародное областное произношеніе". В дальшім параґрафі говорить ся про вимову я як є по ж, ч, ш, щ в наддністрянськім нарічію згідно з 11 §. граматики з 1849 р. За то відмінні погляди зараз у наступаючих параґрафах обох граматик:

Граматика з 1849 р.

§. 72. Бȣква (е) вымавлѧеcѧ на початкȣ слова, або по самогласнôй якъ је; єму, моє. Длѧ лȣчшои ôтзнаки пишесѧ зъ початкȣ и по самогласнôй завсѣгди (є) не (е).

Въ декотрыхъ сторонахъ Галиччины говорятъ îо або (о) замѣсть (е), (є), въ словахъ îого, нього, іомȣ, сльозы: всîо, лîонъ, замѣстъ: єго, него, емȣ, слезы, все, ленъ, а въ творительнôмъ падежи: злодѣîомъ, камѣньомъ, ткачомъ и звательнôмъ зазȣльо замѣстъ: злодѣємъ, камѣньємъ, ткачемъ, зазȣле. Въ такихъ слȣчаѧхъ або ôтзначȣютъ вымовȣ двома точками (ё, ӭ), або пишȣтъ (îо, ьо, о)[1].

з 1851 р.

§. 10. Буква е вымовляется съ начала слова или слога якъ іе (је); н. пр. єгò, строéніе. Для лучшого отзначенія пишется въ тѣхъ случаяхъ є вм. е.

Примѣч. Въ нѣкоторыхъ сторонахъ Галиціи произносятъ îо вм. є; н. пр. îого, слîозы, всîо, камѣнîомъ, зазýлîо, котóрому областному произношéнію слѣдовати не нужно, но надлежитъ правильно говорити и писати, єгò, слéзы, все, камѣньемъ, зазýле.

Виходить, що толерував Головацький у 1849 р., заказував рішучо в 1851 р.

Зміст §. 12 тотожний з §. 14 граматики з 1849 р. з сею ріжницею, що ту відмічені докладнїйше поодинокі випадки, де пишеть ся ы. Дальший з черги параґраф ріжнить ся знову від анальоґічного параґрафу граматики з 1849 р. У першій граматицї говорить Головацький про о перехідне в і, що як стоїть на початку слова, „приберáє

[1]) Як. Головацький: Грамматика, ст. 7.

прйдыхъ (в) н. пр. вôнъ, вôвцѧ; а хотѧй декотрî опꙋскаютъ (в) и пишꙋтъ: ôнъ, ôвцѧ, ôдъ, (отъ), то оно завсѣгди вымавлѧтисѧ повѝнно: вїнъ, вївцѧ, вїдъ" [1]), в рукописній зазначуе, що придих „въ письмѣ неупотребляется". Далї йде параґраф про вимову ѵ та про придих „въ обыкновенной мовѣ", в якій часто додаеть ся в, г, î" (вона, говесъ, Ганна, Яндрей), „но въ письмѣ должно сохраняти чистыя самогласныя" (она і т. д.). Дальший роздїл „о выговорѣ согласныхъ" займаеть ся вимовою букв г, ґ, л, ѳ. Про л сказано, що перемінюеть ся, въ выговорѣ простонародномъ въ в", але така переміна не всюди консеквентна.

По партії про наголос слїдуе роздїл „о перетворяніи самогласныхъ", який ріжнить ся цїлком у поглядах з анальоґічними уступами граматики з 1849 р. Заговоривши про перехід стисненого е в і, ось що висновуе Головацький:

Грам. 1849 р. §. 34. Таке перемѣнне (е) означаютъ въ письмѣ значкомъ ê; але и (ѣ) писати, якъ декотрî роблѧтъ, особливо где перемѣна обще принѧта, не е неправильно, бо въ рꙋскôмъ ѧзыцѣ сꙋть (е) и (ѣ) совсѣмъ собѣ ôтповѣдвî. Такъ пишꙋтъ н. пр. рѣчь, нарѣчіе, лѣчити, одѣватисѧ, прилѣжно, хотѧ тіи слова походѧтъ ôтъ рекꙋ, легко (легчити), одежа, лежати [1]).

Грам. 1851 р. §. 36. Въ нѣкоторыхъ книжкахъ такое — е отзнаменовано знакомъ (ê); обыкновенно же знакъ той совсѣмъ опускается и пишется е. Въ нѣкоторыхъ словахъ употребляется — ѣ —; п. пр. рѣчь, нарѣчіе, одѣвáти, прилѣ́жно, хотя тѣ слова произведены отъ: рекꙋ, одéжда, лежáти; въ инныхъ же случаяхъ надобно писати е.

Ще більше розширений перехід о в і, але „всѣ тыи перетворенія дѣлаются только въ устномъ выговорѣ, въ письмѣ же должно употребляти — о —, которое нѣкоторыи писатели отмѣчаютъ знакомъ — ô —, или — ӧ — (§. 39). Случается также перетвореніе самогласныхъ — е — и — є — на — о — и — іо —. Тое дѣется въ особенности по согласныхъ шипящихъ ж, ч, ш, щ; н. пр. жолчь, чоло, шолкъ, пшонò, щóдрый; имѣньомъ, злодѣіомъ. Однакже въ тихъ случаяхъ обыкновенно пишется — е — или — є —; н. пр. желчь, челò, шелкъ, пшенò, щéдрый, имѣ́ньемъ, злодѣемъ. Nѣкоторые отмѣчаютъ тое — е — и — є — посредствомъ двоеточія — ё —, — є —, иныи пишутъ — іо —, но всего правильнѣе писати чистое — е —". Цїлком

[1]) ibidem, ст. 8. [2]) ibidem, ст. 16.

відпадає виклад про переміну **е** — **є** на **о** — **йо** з друкованої граматики.

Партія „о перетворянію согласныхъ“ обмежена тілько на переміну **г**, **к**, **х** на **з**, **ц**, **с** і **ж**, **ч**, **ш**, а не згадує нічого про перехід **л** у **в**. Дальші розділи „о претвореніи согласныхъ только въ выговорѣ употребляемомъ“ і про вставні букви є витягом з друкованої граматики, розуміеть ся, з нарочним пропущеннєм таких появ нашої мови, як опусканнє **д** у словах: сердце, сêдмъ, седмый — серце, сѣмъ, семый і **т** в 3 ос. одн., пр. грає зам. грает і т. и.

„Отдѣленіе второе“ граматики містить виклад „о видословію, или науцѣ о словахъ яко частяхъ мовы и ихъ перемѣнахъ“. Сей витяг з друкованої граматики відступає декуди менше, декуди значно від граматики з 1849 р. в некористь народньої мови, отже: голубовъ, королей, пчела і т. д. Розуміеть ся, що відповідно до такої мови побудовані й погляди та висновки Головацького. Ще більше ненароднѧ і штучна мова взірців відміни прикметників: зеленаго, зеленомъ, зеленой, зеленые, синего, синемъ, синей, синіе, синія і т. д. Головацький заперечив тут се, що твердив 1849 р. „Въ множественнôмъ числѣ, стоїть у граматиці з 1849 р., нема въ малорȣскôмъ ѧзыцѣ ôтмѣнного закôнченьѧ длѧ женского и середніого рода, ѧкъ н. пр. въ церковнословенскôмъ, котрый длѧ мȣжеского рода має — ыи (іи), — ые (іе), длѧ женского — ыя (іѧ), длѧ середніого — аѧ. Россійскій (книжный) ѧзыкъ оуживає въ мȣжеск. родѣ з е л е́ н ы е, въ женск. и середн. з е л е н ы ѧ, подобножъ и въ давнôмъ рȣскôмъ ѧзыцѣ оуживалосѧ, длѧ того декотрî писателѣ хотѧть женскій и середній рôдъ розличати закôнченьемъ на — ыѧ (іѧ), хоть таѧ форма въ извѣстнôмъ говорѣ не оуживаетсѧ(,) и пишȣтъ н. пр. мȣж. р. з е л е н ы и, (ые), женск. и середн. з е л е н ы ѧ“[1]. В два роки пізнїйше переконував Головацький: „Въ о б ы к н о в е н н о й мовѣ именительный падежъ множественного числа употребляется для всѣхъ трехъ родовъ съ о д н и м ъ законченіемъ, но въ п и с ь м е н н о м ъ языцѣ надобно розличати родъ женскій и средній отъ мужеского“. До таких поглядів достроєна і відміна прикметників „усѣченого законченія“ і степенованнє з такими видами, як: множає, множайшій, высочайшій, величайшій, малѣйшій, нижайшій.

Розділ про числівники переповнений такими видами, як: двухъ, двумъ, двумя, четверыхъ; в подібний спосіб змакаронїзовані взірці відміни заіменників. Вступний виклад партії про дїєслово се витяг

[1]) ibidem, ст. 91.

з граматики 1849 р.; конюґацій і ту три. По відміні помічного дієслова єсьм одна з заміток така: „Въ нѣкоторыхъ сторонахъ говорятъ бу́ти, бува́ти, бувъ, бу́ла, бу́ло, бува́въ, бува́ла, бува́ло, бу́вшій, бу́лый; но тому областному произношенію слѣдовати не належитъ, а должно по книжному употребленію правильно писати бы́ти, быва́ти, былъ, бывалъ и пр.“

Правда, Головацький наводить у замітці відміни, яких уживають „деякі в деяких околицях“, але від автора, в якого ліпший вид „хотятъ“ ніж „хочутъ“ або який творить дієприкметники на великоруський лад, годі вимагати того, щоби він допустив яку з тих відмін „простонародної“ мови до „письменної“.

По коротеньких главах, присвячених чотиром невідмінним частям мови, наступає „отдѣленіе третее“ „о словосочиненіи“, оброблене дуже недоладно, певно повитягане з великоруських граматик, бо з українською мовою майже не має нічого спільного. Четверта й остання частина „о правописаніи“ закінчує сей сумний документ поневірки тої мови, для якої професором униіверситету був призначений Головацький.

Богацько закидів що до уґруповання матеріялу, поодиноких деклінацій і конюґацій то що поробив рецензент Гушалевич другому компетентови конкурсової нагороди Осипови Ганїнчакови, а признав йому ядерний і зрозумілий спосіб вислову та стилеву поправність[1]). Безпретенсіональний виріб Ганїнчака займає усього пять з половиною аркушів великого формату битого письма. На кінцї находить ся дата „20 стѹдня 1851“. Рукопись розпочинає коротеньке „вступленіе“, де автор дїлить свою граматику на дві дуже нерівномірні части: перша „о чистôй рѹскôй бесѣдѣ“ обіймає цїлу рукопись з виімкою двох сторін, присвячених другій части „о правописанію“. Властива граматика розпадаєть ся на три глави: „о вѣдомости звѹкôвъ, ихъ перемѣнъ, складѣ и выголошѹванью со слогоѹдареньемъ“, „о словопроизведенью“ тай „о словосочиненію“. У першій главі переходить коротко подїл букв, поділ самозвуків, співзвуків, мягченнє самозвуків і співзвуків, говорить „о перемѣннôй вымовѣ“ самозвуків і співзвуків, а дальше „полѹгласныхъ“ і „двѹгласныхъ“, „о складѣ слога и слова въ обще“, про поділ слова й „о выголошѹванью слôвъ со слого-ѹдареніемъ“. Наголос в дво- й трискладових словах стараєть ся прикріпити до правил, а сї правила й неправдиві і задля своєї великої замотаности невмістні в граматицї для другої кляси народнїх шкіл.

---

[1]) Додатки. 30. Гушалевичева оцїнка конкурсового виробу Ос. Ганїнчака.

Другу главу виповнюють девять частий мови. Деклінацій іменників чотири: до першої належать мужеські іменники на **е**, **о** й **ъ** і середні на **о**, **е** (взірці: жидъ, тѣло); до другої жіночі й мужеські на **а**, **я** і середні на **а**, **я** (баба, панѧ, сталѧ, ôвча); до третьої мужеські на **й** і **ь** і **іо** та деякі середні на **я** (рай, день, поле, пѣнье (іе); до четвертої жіночі на **ь** і деякі на **ще** (часть, головище, головищи і т. д.). Як види взірців іменників, так і прикметників, числівників, заіменників і дієслів народні, галицькі. В прикметників дві деклінації: „со оусѣченіемъ" (Петрôвъ, Петрова, Петрове(о), Петровû, верхнѧ, верхне(ье), верхнû) і „въ повнôмъ видѣ" (босый, босаѧ, босоє(ее), босіи(ыи), песій, песѧ, песіоє(ее), песіи). При прикметниках, числівниках і заіменниках зазначений також скобками перехід **е** в **йо** (песіого, всіой, всіо, всіого, іого, іому, сіого), хоч на відворіт побіч народніх видів зазначені скобками: что, чего, чему. Для правильних дієслів є дві конюґації, для неправильних одна. До першої конюґації зачислюють ся дієслова, що кінчать ся в 1 ос. одн. теп. ч. на **ю** або **у**, а в 2 ос. на **ешъ**, до другої, що в 2 ос. мають окінчення **ишъ**. Види помічного дієслова „бȣти", обох конюґацій правильних дієслів і відміни неправильних галицькі, тільки в 3 ос. одн. теп. ч. пододаване в скобках окінчення **тъ**. Складня займаєть ся поділом речень на: одинóчне або сложéне, головне або придáтне, включéне, перéдне або послѣ́дне та несовершéне або совершéне, згодою слів що до відмінків, числа й роду та „рядов-им словопослѣдовані"-ем.

Найбільше не вдоволив рецензента Гушалевича виріб Івана Жуківського[1]). Довгу тираду виписав він проти передмови Жу-

---

[1]) Іван Жуківський уродив ся 1810 р. в Сновичах коло Поморян зі священичої родини. Ґімназію скінчив у Бережанах, а фільософію (нинішну 7 й 8 кл. ґімн.) у Львові. Задля здібностий і відзначаючих поступів вислано його на теольоґію до Відня, яку скінчив в рр. 1830—34. Зразу був адміністратором Миколаєва, Чижикова й Дмитрович, а від 1839 р. парохом церкви Петра й Павла у Львові. Широку діяльність розвинув від 1848 р. Дописував до „Зорі Галицької", був основателем „Матиці", брав участь у з'їзді „учених" і виготовив реферат про правопись. В рр. 1848—1853 вчив в академічній ґімназії у Львові української мови, на поручення уряду держав на весні конституції виклади української мови для тих урядників, які не знали по українськи, та належав до комітету для перекладу австрійських державних законів на українську мову. Довший час засідав у раді міста Львова (1849—1854). Часто водив депутацію. Жива діяльність Жуківського стягнула на нього неласку ґр. Ґолуховського; тому переніс ся 1854 р. на пароха до Підберезець, де причинив ся богато до просвіти й добробуту села. Був дуже діяльним в часі конституційного житя в 60 рр. 1864 р. дістав від ці-

ківського, в якій оправдував приймлення нових граматичних термінів; закинув виробови, що в нім дефініції, правила й погляди в богатьох місцях неправдиві і ложні або неозначені і темні; що більше, деякі слова ужиті або не в такім змислї, який вони мають, або незрозуміло, а в самім обробленню матеріялу нема потрібного розуміння, що є незрозумілим для дїтий, так далеко, що дещо „durch die Versündigung der natürlichen Logik ganz verworren und unsystematisch ist“. Та, здаєть ся, найбільше гнївало Гушалевича, що Жуківський у своїм виробі „sich auf die Localisma beschränkend, den Geist der ruthenischen Sprache nicht allseitig auffaßte, wovon fast jede Seite seines Elaborates den sprechendsten Beweis liefert“. Отож ужив Жуківський: доходженьє зам. изслѣдованіє, назвы зам. названія, чути зам. слышати, складающіися зам. составленныи і т. д. Також авторова правопись цїлком противна вимогам конкурсу, одна синтакса уложена після проґрами [1]). Такі слова рецензії. Тимчасом виріб Жуківського, треба се сказати ще перед аналїзою його, найкращий з усїх конкурсових і найбільше відповідає духови тої мови, для якої граматики домагав ся конкурс [2]).

саря золотий хрест заслуги з короною, а 1865 р. покликав його митрополит Литвинович до капітули, яке іменованнє урадувало дуже народовецький табор тому, що Жуківський був „звісним оборонцем народнеї засади въ літературі руській, отже и щиронароднімъ елементомъ“ (Мета, 1865, ст. 128). Був переданий Австрії, до народнїх справ відносив ся з горячим серцем, любив українську мову та стояв усе за її самостійним розвоєм. Хоч був ревним уніятом, одначе добро й будучність унії видїв тілько в зберіганню прав руської церкви. 1873 р. став схоластиком. По дімісії митрополита Йосифа Сембратовича спенсіоновано й Жуківського тому, як подавав причину намісник Потоцький, що „з крилошанином Малиновським стояв найблизше до митрополита“. Пор. Посмертна згадка за крылошанина Іоанна Жуковского (Дѣло, 1884, ч. 97) й біоґрафію в „Илюстр. Календар-і общ. им. Мих. Качковского“ за 1903 р. (ст. 270—277); також мою статю „Проєкт правописи Ів. Жуківського на зїздї „руських учених““ (Записки, т. 82), де зібрані звістки про його працї.

[1]) Додатки. 31. Гушалевичева оцїнка конкурсового виробу Ів. Жуківського.

[2]) Граматика Жуківського переховуєть ся у проф. Юл. Стефановича, на жаль, без передмови, на яку є натяк у рецензії, та без закінчення партії про правопись. Крім „Росправи о писовни рускôй“ надрукував Жуківський в чч. 78—85 „Слова“ за 1864 р. „Уваги надъ духомъ языка руского съ порівнаньемъ съ иными славяньскими языками“ (обговорені в моїй згадуваній статї), на які помістила руссофільська „Золотая Грамота“ свої „Уваги“, тенденційні, щоби збудити „убѣжденіе о ничтожности сепаратистичныхъ начинаній“, і з виїмкою того згляду не заслугуючі на увагу.

Граматика Жуківського має заголовок: „Грамматика Руского Языка для училищь народныхъ“. Сочиненія І. Жуковского(,) Пароха Львôвского СС. АА. Петра и Павла, Учителя руского языка при Львôвс. акад. вышшôй ґімназіи“. „Вступъ“ подає дефініцію граматики (Ґрамматика руска учитъ по руски право мовити и право писати) й її поділ на дві части: „произведеніе“ або „дослѣдованіе слôвъ одинокихъ“ і „связь слôвъ“. „Голова І“ першого „оддѣлу“ „о словахъ въ обще яко такихъ и ихъ частехъ“ першої части займаєть ся звуками, з яких повстають „склады“, що вяжуть ся у слова. Терміни по змозї народні: самозвуки, созвуки; перші „чистіи или властивіи“ і „невластивіи или спливающіи“, другі „горлови, варгови, зубніи, язычни, сычащи, шипящи, пôднебенни“. Крім того є поділ самозвуків на „широкіи“ і „вузкіи“, а співзвуків на „лагôдни“ й „остри“, дальше на тверді, мягкі і „примягкіи или середни“. Тут і про мягченнє співзвуків, звісне вже з його „Росправи о писовни рускôй“, отож і про „мякчащій“ знак і „твердящій“, „котрый знакъ на кôнци слôвъ и выпустити бы можна; бо где нема причины, абы созвукъ мякчити, тамъ ся и такъ твердо вымавляти буде“. На науку мягчення співзвуків звернена велика увага, бо вона „дуже важна и есть головнымъ ключемъ правильности руского языка“.

Перші два відступи другої голови: „о складахъ“ і „сходство звукôвъ“ займають ся в більшій части правописними питаннями. Автор виступає против й, бо тому самозвукови „найпевнѣйше и найлѣпше буква і ôтповѣдае“. Прочі його погляди на се питаннє звісні з „Росправи“; підчеркну тут відміченнє мягкости ц в нашій мові і можности ставлення е й о по ж, ч і щ [1]). „Вставка звукôвъ“ — се відступ про вкладаннє і викиданнє самозвуків е й о не тілько в іменниках, але й по приіменниках на співзвук, і про вставлюваннє н. Що до переміни звуків, відмічує перехід е й о в і, а на початку слова в ві, перехід г, к, х в ж, ч, ш і з, ц, с, перехід т і д перед ти в с (плести), перехід гт і кт в ч (могти — мочи, пекти — печи), перехід л у в по самозвуці (носивъ). „Также самозвуки и и у въ созвуки й и в могутъ ся перемѣнити, але тôлько тогды, коли притиску на собѣ не маютъ“ (найду́), а на відворіт

---

1) В місці, де говорить Жуківський про писаннє и і ы, звертає спеціяльну увагу на вирази, подібні до себе: „Шапка сина твоего сына. Лыса голова лиса. Менѣ мило, що маю мыло. Ужемь сыта, не потребую твоего сита. Зôтри пылъ въ тыхъ пилъ. Головы не завили, бо нагло псы завыли. Тыхъ звѣринъ пыски выдають непріемніи писки. Будутъ насъ бити, босьмо не хотѣли послушніи быти.

в переходить в у, „особливо въ Украинськôмъ нарѣчіи в въ у часто перемѣняе ся". Закінчують другу голову „выкиданье звукôвъ" і роздїл „о роздѣляню складôвъ". Зі самозвуків може викинути ся тільконо одно е, як що стоїть на початку слова (ще, сли), зі співзвуків д і т перед л, л по співзвуці на кінцї слова, с перед с і слабший співзвук перед сильнійшим (де зам. где, сонце зам. солнце, серце зам. сердце, мѣсце зам. мѣстце і т. д.).

Третя голова „о словахъ", які ділять ся на „коренези" та „походящи", й „о притиску" закінчують перший віддїл. Притиск важний передусім, як ужитий в тім самім слові надає ріжне розуміннє і як розріжнює слова відмінного значіння. Відмічене одно правило, а саме, що „въ словахъ, въ котрыхъ вставлене о або е приходитъ, притискъ звыкъ стояти на вставленôмъ самозвуцѣ", „але хлóпецъ, пáлецъ, лóкоть, дóготь ôтъ того правила ôтступаютъ; яко и тіи всѣ слова, котрибы, хотяй самозвукъ маютъ вставленый, и безъ него вымовити можна: п. п. вѣ́теръ, бо можна вымовити и вѣтръ, такъ вы́хоръ и выхръ, моли́товъ и моли́твъ".

Розбираючи реченнє себто „составъ или подложеніе" та його складові части: „пôдметъ, сказуемое і предметъ", доходить Жуківський до девятьох частий мови, яких терміни отсї: имя, прилôгъ, присловокъ, имя числительное, заименникъ, слово часове (дѣеслово), союзъ, предлôгъ і межиметіе. Іменники можуть бути: имена властиво существительни, ôдтягнени, родови, собственни, одиничніи та собирательни або сборови. Від мужеських животних творять ся жіночі животні через доданнє до останнього співзвука закінчень: а, ка, иха, оха, иня, до імен звірят — иця. Коли додати до останнього співзвука — иско або — ище, повстають іменники „увеличительни"; „уменшительни" іменники творять ся а) доданнєм до останнього співзвука к (сынъ-сынóкъ), б) в инших передусім губних і язикових доданнєм ц (хлопъ-хлопéцъ), в) при мужеських на мягкий і примягкий співзвук або на ц і деяких на с доданнєм ик (кравéцъ-кравчикъ), г) при зменшених доданнєм згаданих закінчень, а д) крім тих закінчень є ще зменшуючі окінченя: цьо, у́ньо, енько, онько для мужеського, два останні і „для нѣякого полу", а ця, иця, у́ня, онька, енька для жіночого роду. Іменники „знижательни" повстають через доданнє ина (воли́на).

Хаотичний виклад про розпізнаваннє родів не вільний від такого пояснення: „животныхъ, доки сутъ маленьки(,) нелатво пôзнати, якого сутъ полу; коли виджу дитя, теля, ягня, куря, еще не могу сказати(,) чи то хлопецъ чи дѣвчина, чи бычокъ, чи теличка, чи баранецъ, чи ягничка, чи когутокъ, чи курочка. Отожь для того

кажемо, дитя, теля, ягня, куря суть нѣякого полу". Тілько одни-ну мають: уявні, що означають чувство або прикмету, й збірні, які виражають предмети, що навіть у найменших частях не зміняють свойого імени, й „совокупительни" (камêнье), „однакожь имена сборови могутъ ся и въ числѣ множественнôмъ ужити, если розлични роды выражаемыхъ предметôвъ, або предметы въ рôзныхъ мѣсцяхъ знаходящися вычисляютъ ся" (желѣза). По партії „о падежахъ" наступає виклад „о способахъ склоненія", яких є у наших іменників три. Першим способом відміняють ся іменники всїх трьох родів, „мающіи въ мовѣ остатный созвукъ твердый", другим всїх трьох родів, що мають останнїй співзвук мягкий, примягкий або цъ, а третїм „тôлько имена женьского и мужеского полу, мающіи въ другôмъ падежи о оденъ складъ бôльше". Взірцї першої відміни: „кутасъ, слово, сукмана", другої: „дышель, поле, княгиня", а третьої: „кôсть і племя", отже виходить, що й до третьої відміни належать середні іменники. З уваг цікавійші, що іменники на о, ыкъ, икъ й окъ мають 5 відм. на у, що 4 відм. животних іменників, деревъ і грибів одн. є рівний 2 відм., що закінченнє ôвъ належить тілько до мужеських імен; „мѣсто ôвъ естъ при именахъ инныхъ полôвъ тôлько ъ(,) часомъ мѣсто ôвъ и въ мужескихъ именахъ тôлько ъ приходитъ н. п. пять разъ, мѣсто пять разôвъ, ôтъ ученикъ своихъ мѣсто ôтъ ученикôвъ своихъ". Середні іменники „не люблятъ довшого закôнченя ови въ 3-омъ падежи и маютъ тôлько у". В жіночім роді „денекотри писателѣ уживаютъ въ 6-ôмъ падежи закôнченье ой мѣсто ою або овъ; але тое закôнченье ой въ рускôмъ языцѣ употребляти не належитъ". Середнї іменники другої деклїнації не можуть мати в 2 відм. мн. „закôнченя мужескихъ именъ êвъ(,) тôлько ь"; виїмку з того творять здрібнїлі іменники на це, які мають в 1, 4 і 5 відм. мн. ѣ зам. я, а в 2 відм. êвъ зам. ь (окóнцѣ, сúтцѣ, веретéнцѣ, окóнцêвъ і т. д.). Жіночі здрібнїлі іменники на я мають 5 відм. на ю. З мужеських імен першої і другої відміни мають в 2 відм. одн. у або ю: а) „сборови" назви предметів, які і в найменших частах не зміняють імени (квасéцъ, дожджь), б) „имена становящіи корень якого слова часового, особливо ôдтягнени" (крикъ, скокъ, ставъ, бѣгъ, крôй, строй, корчь), а дальше в) бôкъ, гай, дôмъ, задъ, передъ, полъ, рай, тылъ. Деякі можуть мати в 2 відм. а й у, прим. „вѣтеръ, вихоръ, городъ". Для зазначення пошани прибирають декотрі іменники в множині ове або еве (панове, кумове, старостове, дружбове, князеве). Мати має 4 відм. „мать або матêрь". Іменники на овь мають і друге закінченнє на ва (любóвь, любвà), як також богацько инших жіночих іменників на мягкий

і примягкий співзвук має і друге закінчення на я (пѣсвь, пѣ́сня, доло́нь, доло́ня, по́стѣль-посте́ля, гущь-гу́ща). Кровь не має другого закінчення а, а в 2 відм. має крови й крове, в 6 відм. кровію або кровлею (кровлевъ). Середнї іменники на я мають в 2 відм. одн. и й е (племени, племене), але в 3 і 7 відм. не вживаеть ся уже закінчення на е; в 3 і 7 відм. одн. можуть мати також окінчення ю (теляти й телятю), як іменники на о можуть в 2 відм. прибирати „приро̂стъ еси“ (словесий). Як множина одвітних взірцїв відміняють ся іменники, уживані виключно в множинї: же́бры, за́ѣды, зо́лзы, кайданы, ла́ко̂тки, окуля́ри, по́воды, штаны́, то́роки; беса́ги, жо́вны, зару́чены, имени́ны, крести́ны, ма́ры, по́минки, родины, шаравары, вылы (вылей); близня́тка, ви́лка, воро́та, дрова̀, жо́рна, уста̀, я́сла, я́сна; голоблѣ, клѣщѣ́, помы́ѣ, щи́пцѣ; граблѣ́, мясни́цѣ, ко́жицѣ, ногавицѣ, спо́днѣ, холо́шнѣ, но́шѣ (ношей); две́рѣ, лю́ди, са́ни, сѣ́ни, дѣти; близвя́та.

По числівниках: „двѣ, три, четыри й обѣ“ уживаеть ся в 1, 4 і 5 відм. двійне число, якого закінчення є усе рівне закінченню 7 відм. одн. (двѣ дѣ́вцѣ, три ко́лесѣ, четыри книжцѣ, обѣ ру́цѣ, четыри колѣсци́, три ды́ни). Середнї іменники животних не мають двійного числа; замісць множини прибирають двійне число в усїх відмінках око й ухо, отже: и, ій, амъ, и, и, има, ахъ. По зазначенню, що власні імена відміняють ся як іменники або як прикметники, наступає розділ „о притиску“. Двоскладові мужеські іменники першої і другої відміни, які мають в 1 відм. одн. наголос на останнім складї, й односкладові в прочих відмінках обох чисел мають „звикле притискъ на самозвуцѣ зако̂нченя падежа(,) а въ двоскладныхъ зако̂нченяхъ на 1-о̂мъ самозвуцѣ зако̂нченя“ (коза́къ, козака̀, кола̀, кола́ми); але в 5 відм. одн. „притискъ зъ зако̂нченя падежа на предидущій складъ переходитъ“ (кра́вче). Деякі іменники відступають від того правила, прим. па́нъ, па́на, мн. паны́, пано̂въ і т. д.; „хлопъ, дубъ, букъ, крукъ, прутъ и многіи инни завсѣгды на коренево̂мъ складѣ притискъ задержуютъ“. Як у дво- й многоскладових слів стоїть наголос не на останнім складї, а иншім, на нїмже остаеть ся і в прочих відмінках (пе́рунъ, пе́руна). Уявні іменники зі значіннем чинности „зъ кореневего складу притиску не спускаютъ“ (крикъ, кри́ку). Многоскладові іменники жіночого й середнього роду перших двох відмін задержують наголос на тім самім складї в однинї, а в множинї „часомъ задержуютъ, часомъ на инный складъ переносятъ“ (у́лиця, мн. у́лицѣ, ко́лесо, мн. коле́са), одначе двоскладові іменники правильно зміняють у множинї наголос (дѣ́вка, дѣвки́, рука̀, ру́ки; по́ле, поля̀, о̂кно̀, о̂кна, лицѐ, ли́ця);

двоскладові іменники на а, з наголосом на тім а, перекидають також в 4 відм. одн. наголос на попередній співзвук (ру́ку, но́гу). Жіночі іменники третьої відміни не зміняють наголосу, також середні іменники; іменники з приростом яти мають наголос на я, з приростом еси на закінченню, а з приростом ени на тім складі, на якім стояв наголос в 1 відм. одн.

„Голова III“ займаєть ся прикметниками, а четверта прислівниками. Прикметники походять найбільше від іменників через доданне окінчень: ный, на, не, ôвъ, ова, ове зглядно êвъ, ева, еве, инъ, ина, ине (жіночих), а також ій, ая, ее або ь, я, е, „передъ котрыми законченями горлови созвуки и ц въ примягки(,) а прочіи въ мягки созвуки переходятъ (вражій, овечій, козѣй), вкінці ячій, яча, яче (коро́вячій, гусячій). Прикметники на атый означають великість. Від імен країв, міст і сіл, часом і осіб, творять ся прикметники, які означають, що тим предметам щось приналежить, додаючи по останнім співзвуці скій, ска, ске. Прикметники творять ся також від инших прикметників, коли додати до останнього корінного співзвука а) явый, а, е, що значить троха (червонявый — троха червоный), б) енькій, а, е, пр. „бѣленькій, чорненькій, тоненькій“, що значить: „приемно бѣлый, въ саму мѣру чорный, дуже тонкій“, або в) ѣсенкій, пр. „бѣлѣсеньскій — цѣлкомъ бѣлый“. „Прилоги приналежнôсть выражающіи на ôвъ, ова, ова (! ово) (ове), êвъ, ева, еве, и инъ, ина, ине, тôлько въ усѣченôмъ видѣ уживаютъ ся; н. п. не каже ся братовый, братовая, братовое, маминый, маминая, маминое(,) тôлько братôвъ, братова, братове; маминъ, мамина, мамине; натомѣсть многіи прилоги особливо на скій въ мужескôмъ полѣ тôлько въ повнôмъ видѣ, а въ женьскôмъ и нѣякôмъ полѣ рôвно якъ въ повнôмъ(,) такъ и усѣченôмъ видѣ уживаютъ ся“ (рускій, ая (а), ое (е). Відміна взірця: „святы́й або святъ, свята́я або свята̀, свято́е або святѐ“ народня; 2 відм. одн. жін. р. свято́и побіч свято́й, мн. святіи, святи́ або святі. В вищім степени прибирає прикметник окінчення шій або ѣйшій; прикметники на кій, окій, скій відкидають ціле се закінчення як неналежне до кореня, на гкій викидають г, задержують к, а на гій перемінюють г на ж. „Зъ прилогôвъ свойство выражающихъ“, не степенують ся: а) котрі походять від прикметників (бѣле́нькій, бѣлѣ́сенкій, бѣля́вый), б) на атый (лабатый) і в) зложені з иншим прикметником або иншою частею мови (синожо́втый, по́тѣсный, при́мягкій, закоро́ткій, прекра́сный, всече́стный, останній з виїмкою титулів). Прикметник в вищім степени має наголос „завсѣгди на складѣ передъ шій стоящôмъ“ (но́вшій,

новѣйшій), а „въ 3-омъ степени стоитъ притискъ надъ складомъ н а й" (найгрубшій).

По партії про прислівники, які є: „первообразни або походящи", йде „голова V" про числівники, що ділять ся на: головни або основательни, порядочни, уломкови, родови (двоякій), умножительни та сборови; головні можуть бути „опредѣляющіи, неопредѣляющіи і вспôльни". Числівники й їх відміна народні; по анальоґії видів: „пятьохъ, пятьомъ, пятьма" утворені форми: сорокохъ, сорокомъ, сорокома, стохъ, стомъ, стома. До означування мужеського й жіночого роду разом служать спільні числівники: двое, обое, трое, четверо, кôлькоро і т. д. Збірні числівники виражаєть ся: а) головними з приіменником по (по шесть), б) спільними з приіменниками по або в (по двое, въ пятеро), в) іменниками та прикметниками, утвореними від спільних і звичайних числівників: двойнѧ, трôйнѧ, пятернѧ (пятн)ѧ, десятернѧ (десятнѧ), сотня, двôйка, пятка, единство, двойство, тройство, четвергъ, подвôйный, попятерный, поединчій, единокій, единственный, двойственный, тройственный.

Що тикаєть ся партії „о мѣстоименіяхъ" (заименникахъ), тут поданий поділ заіменників на: особисти (лични), возворотне „мѣстоименіе", присвояющи, указательни, пытательни, ôдносительни, неопредѣляющіи або заперечающіи. Види галицькі; подибують ся тут і там і такі форми, як: „кто, чего, чему, чемъ", хоч останні зазначені скобками побіч видів: чого, чому, чôмъ. Коротші види особових заіменників не вживають ся, як що на них стоїть наголос. Для близшого означення особи додаєть ся заіменник „самъ, сама, само". Від сього заіменника „розрôзнити треба самый, самая, самое, що значитъ тôлько, якъ: самъ оденъ и що никто инный при тôмъ не бувъ". При вказуючих заіменниках „для силнѣйшого выраженя подваяе ся кореневый созвукъ, и въ 1-ôмъ падежи есть тотъ, тотая, тотое; сесь, сеся, сесе; въ прочіихъ падежахъ закôнченя зôстаютъ незмѣнни; тôлько властивому мѣстоименію предкладае ся складъ то або се". „Що" може заступити заіменник „котрый, котра, котре" в кождім роді обох чисел, „але тогды само не складняе ся, але приберае до себе мѣстоименіе особисте 3-ой особы въ одповѣднôмъ падежи(,) числѣ и полѣ" (Пташки, щосьмо ихъ злапали, поутѣкали).

„Слова часови, або дѣеслова, по старому глаголы" є: первообразни або походящи, дальше: начинательни, поединчи або сложени, переходительни (дѣйствительни), возворотни, непереходительни (середни), разови та повторятельни, хвилеви, укôнчительни й неукôнчительни, неособисти. Час може бути „четверакій": тепе-

рѣшный, минувшій, давно минувшій і будущій. „Наклоненія“ (способы) такі: обявительное, условное, повелительное (приказательне), неопредѣлене (способъ неозначеный). „Причастіе“ є: прилогове (дієприкметник) й присловкове (дієприслівник). Родів дійства два: смыслъ дѣйствительный і сносительный (страдательный), „спряженія“ три. Конюґацію розпочинає „слово вспомагательне“: бути; теп. ч. есмь, есь, есть (е), е́сьмо, е́сьте, сутъ (до инших слів додаєть ся: мь, сь, сьмо, сьте); мин. ч. бу́въемь, бу́лам, бу́ломь або бы́въемь (бы́лъемь), бы́ламъ, бы́ломъ, мн. бу́лисьмо (бы́лисьмо), бу́лисьте (бы́лисьте), бу́ли (бы́ли); давно мин. ч. бу́въемь бувъ, буд. ч. бу́ду. Дієприкметники: су́щій, бу́вшій або бы́вшій, буду́щій або буду́чій; дієприслівники: су́щи, бу́вши (бы́вши) й бу́дучи. З уваг до конюґації довідуємо ся, що „въ Украинскôмъ и Галицкôмъ нарѣчіи для лѣпшого розличія ôдъ бити уживаютъ бути“, „въ западнôмъ нарѣчіи уживаютъ быти такъ, якъ въ Старославяньскôмъ“, що „слово вспомагательне въ часѣ теперѣшнôмъ въ усѣченомъ видѣ до якого-будь слова на кôнци додаеся“, передусім до дієслова в минувшім часї, де з причини трудної вимови вставляєть ся е по співзвуці.

Окінченнями теп. ч. в першій конюґації є: у, ешь, е, емо (емъ), ете, утъ, в другій: ю, єшь, є, ємо (ємъ), єте, ютъ, а в третій: ю, ишь, итъ, имо (имъ), ите, ятъ. Приналежність дієслів до поодиноких конюґацій виводить Жуківський від дієіменників, через що виклад стає замотаним. „Притискъ звыкъ въ видѣ часу теперѣшного стояти на тôмъ самôмъ складѣ, на котрôмъ стоявъ въ наклоненіи неопредѣленôмъ“ (ки́нути, ки́ну), „але маючи передъ ти созвукъ и двоскладни на ити маютъ притискъ завсѣгды на закôнченяхъ“ (не́сти, несу); дієслова на оти, многоскладові на ити й ати, „котри цѣле ати въ закôнченя перемѣняютъ“, перекидають наголос на попередній склад (писа́ти, пи́шу). Закінчення: въ (лъ), въ, ла, ло, ли є на всї три особи. Щоби пізнати, яку особу треба розуміти, „означає ся 1-а и 2-а особа або мѣстоименіями особистыми або, и то частѣйше, словомъ вспомагательнымъ часу теперѣшного въ усѣченôмъ видѣ, що также знамя осôбъ становитъ“. Що до закінчення дієприкметника теп. ч., окінчення щій є давне, чій новійше. Вірне зазначення, що українська мова волить заступити страдальний рід иншими конструкціями, особовими чи неособовими. Відділ про дієслово кінчить ся відміною неправильних дієслів: ѣсти, повѣсти, нти, ѣхати, дати, стати, давати — й твореннєм іменників від дієслів.

Першу часть граматики закінчують голови VIII, IX і X, присвячені приіменникам, злучникам й окликам. Приіменники можуть

бути: „ôддѣльни й неôддѣльни“, злучники: „соединительни, роздѣляющи, выключающи, выясняющи, выражающи“: час, причину, намір, бажанне і наслідок, „условнін, уступательни (хоть), заключающи“. Друга часть „о словосочиненіи“ розпадаеть ся на чотири голови: о розличныхъ родахъ составôвъ, о сгодѣ слôвъ, о употребленіи падежêвъ й о порядку слôвъ въ составѣ, и о порядку составôвъ. Речення є: прости або голи, розширеніи або убрани, скорочени, головни, прибочни або пôдчинени, вставлени, стягнени. „Порядокъ слôвъ въ составахъ въ рускôмъ языцѣ есть свободнѣйшій, якъ въ многихъ инныхъ языкахъ; однакожь залежитъ одъ важности и приналежности слôвъ, зрозумѣлости, доброзвучности и першеньства, якого денекотри части мовы вымагаютъ“. Виходячи від найприроднійшого порядку: підмета, присудка й предмета, подає Жуківський відступлення і відміни, а дальше й правила, яких „вымагае доброзвучіє“, а то, щоби „слова, тіи самы склады мающи такъ при собѣ нестояли, щобы той самъ складъ оденъ по другôмъ наступовавъ“, „абы бôлше односкладныхъ слôвъ при собѣ нестояло“ й „абы составъ особливо остатный довшимъ словомъ кôнчився“. Складня уложена звязко, дедуктивним ладом; на жаль, приміри добирані довільно, а не з письменства або устної словесности. В додатку говорить ся „о правописи“. Збережена рукопись (190 ст. 4[0] звичайного аркуша) містить тілько перший розділ про правопись „о уживаню знакôвъ роздѣляющихъ“, якими є: запятая (,), точка, точка съ запятою, двоеточіе, знакъ пытательный, знакъ воскликненія або удивительная, почивательная (-), вмѣстительная ( ) і вносительная („ “).

Я нарочно задержав ся довше над граматикою Жуківського, бо його еляборат найкращий із усіх надісланих на конкурс, а дальше й з тої причини, що Жуківський учив кілька літ української мови при академічній ґімназії у Львові, чим і дасть ся пояснити, що так богацько граматичних термінів Жуківського задержало ся у пізнійших граматиках української мови. Та комісії не припала до вподоби граматика Жуківського по рефератї Гушалевича, тим більше, що він, як і Ганїнчак „не пробували сил на лїтературнім полї“; в письмі до консисторії захвалено тілько граматику Головацького, що дав ся уже пізнати зі своїх друкованих лїтературних праць і граматики[1]. Пересилаючи вироби краєвій шкільній управі, згодила ся консисторія з осудом комісії, але вставила ся заразом у ґу-

[1]) Додатки. 32. Комісія для укладання українських шкільних підручників предкладає консисторії конкурсові вироби з їх оцінками.

бернії, щоби уряд висловив признанне і двом иншим конкурсовим компетентам за се, що в короткім часї виготовили конкурсові вироби [1]). Вислїдом конкурсу не було мінїстерство, здаеть ся, цїлком вдоволене. 1854 р. поручило намісництво консисторії зробити уважними народнїх учителїв на граматику Головацького. „Що тикаеть ся науки української мови в народнїх школах, стояло в письмі намісництва, треба її одвітно до зарядження мінїстерства в той спосіб уладити, як се зазначено в букварі і першій читанцї. Як що то станеть ся, відпаде потреба окремої української граматики в руках учеників“ [2]). Окрім отсього розпорядку вказуе на невдоволенне мінїстерства з вислїду конкурсу на українську граматику також сей факт, що мінїстерство просвіти не спішило ся із порішеннем конкурсової нагороди й щойно 1860 р. звернуло вироби та зажадало нової перерібки їх з огляду на найновійші модифікації в українській правописи для шкільних книжок [3]). Мінїстеріяльний референт закинув Головацькому, що він зробив за далекий ужиток зі свободи „sich an die hie und da im Localsprachgebrauche vorkommenden verschiedenen Idiome nicht zu binden“, що більше, напрям елябрату Головацького не відповідав „dem wahren Geist der ruthenischen Sprache“. Найменше годив ся елябрат із вимогами конкурсу, „dass dessen Sprache sich jener des Reichsgesetzblattes zu conformiren hätte“. Поодинокі частини граматики не уложені після вказівок конкурсу, богато повторень, богато стоїть не на своїм місцї; приведені правила без нїякого практичного значіння. Такою поперед усього звучня Головацького, яка вимагае основної перерібки [4]). По десятьох лїтах 1862 р. вернув виріб назад до комісії для укладу шкільних українських книжок, аби вона піддала його „всестаранной крітіцѣ“ і передала авторови до перероблення і поправлення; рік перед тим звернено й виріб Жуківському, а Ганїнчака не застало порішенне конкурсу в живих.

Участь Якова Головацького в повищім конкурсї дае можність означити час, в якім відбула ся метаморфоза поглядів його на українську мову. З уваги, що в 1851 р. зявляеть ся Головацький уже зде-

---

[1]) Додатки. 33. Консисторія пересилае конкурсові вироби краевій шкільній управі.

[2]) Додатки. 34. Намісництво поручае консисторії зробити уважними народнїх учителїв на граматику Головацького.

[3]) Додатки. 35. Мінїстерство просвіти жадае нової перерібки конкурсових елябратів.

[4]) Пор. мою цитовану статю „Проект правописи Ів. Жуківського“, стор. 33—34.

клярованим обєдинителем, а з початком 1850 р. він іще потягає за самостійностию нашої мови [1]), стає певностию висновок, що на новий шлях відмінних від попередніх поглядів вступив Головацький в середині а найдальше в другій половині 1850 р. При такім звороті в житю Головацького заважили певно богацько зносини з Раєвським підчас побуту Головацького в Відні як члена комісії для уложення правничої термінольоґії для славянських народів, також примір задекларованого вже тоді безхарактерного русофіла брата Івана, але, без сумнїву, приготовив той зворот злий дух Головацького, яким був консервативний аристократ, ворог розвою демократичної і приклонник аристократичної (польської і великоруської, в першій половині житя одної, в другій другої) мови Денис Зубрицький. Великі заслуги Зубрицького як історика є зникаючо малими в порівнанню з тим знищеннєм, яке він заподіяв в культурно-лїтературнім житю Галицької України своїм великанським впливом на своє окруженнє, з тими деморалїзуючими розкладовими чинниками, крайно погубними для всякого визвольного руху, язикового, культурно-лїтературного й національно-політичного, які внесли Зубрицький і його кружок у житє нашої нації.

Вказівок і рад Зубрицького слухав Головацький. „Вы Милостивый Государь, писав Зубрицький до Головацького 1845 р., въ состояніи здѣлать большую услугу общему благу, если бы Вы списали на нашимъ языкѣ Эзоповые басьни подъ заглавіемъ „Басни и сказки для Галицкорусскаго народа“ [2]). Вислїд працї Головацького над байками переховуєть ся доси в рукописи. Згадаю про ще одну пораду Зубрицького для Головацького. В 1847 р. писав Зубрицький до нього: „Естьлибъ мнѣ приличествовало совѣтовать Вамъ, то я бы желалъ(,) чтобъ Вы занялись составленіемъ Идіотикона словъ и изрѣченій малорускаго языка, неупотребляемыхъ въ другихъ славянскихъ нарѣчіяхъ. По моимъ мнѣнію это очень важный трудъ и славу сочинителю сулитъ. — У Васъ самая лучшая способность, Вы имѣли случай наблюдать нарѣчіе нашей Галицкой Кавказіи, Вы теперь въ Подоліи, можете сносить ся съ священниками въ разныхъ странахъ; начните только, а Вы сами за три года послѣ, удивитесь надъ своимъ трудомъ“ [3]). Пізнїйше в 50 рр. міг уже Зубрицький вислати в Петербурську Академію реаль-

[1]) В статї „Дещо о дѣловôмъ языцѣ у насъ на Руси“ (Зоря Галицька, 1850, ч. 17) виступає Головацький проти писання **лъ** у минувшинї замісць **въ**.
[2]) Др. К. Студинський: Кор. Я. Гол. в лїтах 1835—49, ст. 140.
[3]) ibidem, ст. 192—193.

ний здобуток своєї поради, пишучи до Давидова: „Прилагаю также первую тетрадь друга своего Профессора Русскаго языка и словесности въ Львовскомъ университетѣ, ревностнаго, даровитаго любителя Русской народности и Русскаго слова Я. Ѳ. Головацкаго содержащую областный словарь изрѣченій употребляемыхъ галичскимъ и венгерскимъ Русскимъ простонародіемъ. Онъ продолжаетъ списивать его изъ своихъ записокъ и не замедлитъ выслатъ продолженіе во II Отдѣленіе Академіи въ короткое время" [1]). Головацький був головним помічником Зубрицького в збиранню старих друків [2])

[1]) Др. І. Свєнціцький: Матеріалы, I, ст. 201. В рукописнім відділї Академії Наук переховуєть ся тілько часть матеріялів, а се „вговорати-вятцейко". Тут є численні витяги з народнїх пісень, пословиці і вислови ріжних околиць. Друга частина тих матеріялів, зібраних у Галичинї і північній Угорщинї, переховуєть ся у родиннім архіві Среблевських, а се „аба — бѣчи", всїх слів 1083 (ibidem, ст. 197).

[2]) Якою правою рукою був Головацький для Зубрицького в збиранню старих друків, аби їх, як се в части робив і їх ученик о. А. Петрушевич, головно посилати в Росію, свідчить також отсей бруліон листу Головацького до Зубрицького, стягненого до купи з двох свистків межи паперами Головацького, з 1843 або 1844 р.:

Милостивый Государь! Г-нъ Сокульскій писалъ Вамъ(,) что Онъ самъ привезет обѣщанную книгу т. є. Требник не острожской(,) как Г-нъ Кобрынскій повѣствовалъ Вамъ(,) но Стрятинской печати. — No какъ гну Сок. частныя дѣла не позволяютъ — то Онъ предпоручил мнѣ написать къ Вамъ, чтобы Васъ извѣстить, посилать ли почтой книгу изъ переплетомъ или может быть доски буковыя толстыя обобрать(,) чтобы менѣе вѣсило. — Между тѣм нашел я в одной церквѣ въ Горской странѣ Леітургіяріонъ сіе естъ Служебник изд. Митроп. Могилы ,ахме (4) — и требникъ малой Львовской печати ах... года. — Єсли бы Вамъ нужны были и сіи книги, то я охотно бы отправил их почтой. — Єще одна новость! У меня въ церквѣ находится Апостол Сліозки (второє єго изданіе, о которомъ я ненахожу ни (у) Вашим Сочин. „O Druk. Słow. никакого извѣстія — ниже в выписках моихъ библіографическихъ, изъ Сопикова и Библіотекъ Гр. Румянцевской и купца Царскаго. Благоизволите пересмотрѣть Библіографическія сочиненія (какія у Васъ есть) и єсли нѣтъ этого изданія, то я бы имѣлъ щастіе открыть новую книгу совсѣмъ библіографамъ неизвѣстную. Когда бы Вы желали имѣть тую книгу, то я вышлю Вамъ оную, но впередъ прошу менѣ прислать другой какой нибудь экземпляръ Апостола, потому что эта книга въ ежедневномъ богослуженіи очень нужна. — Вот Вам цѣлое титло этой книги. За Марусю. Г-нъ Левицкій благоизволилъ прислать в нашое покутьє своє сочиненіе объ Слов. русск. в Гал. Это для меня не новость. Я уже читал єго в рукописи — но жаль(,) что онъ не послушалъ меня и не перевел словъ галицко-руск. так(,) как я єму говорилъ(,) а на своє по(пе)рекручевалъ — потомность убѣдится в томъ — какъ мало онъ знает русск. яз. Статью об Гуцу. я толь (Докінчення сього листу не міг я віднайти).

і рукописий. Ставав у пригоді на відворіт і Зубрицький Головацькому чи то в робленню знайомостий, чи в доставлюванню книжок, виданих у Росії, чи вкінці навіть у справах щоденного хліба; Зубрицький також постарав ся о се, що в імени Головацького вніс Малиновський на час поданне о катедру української мови на львівському університеті. В результаті приятелюванне із Зубрицьким переломило жите Головацького так, що при осуді якогобудь кроку в житю Головацького треба відріжняти, чи зробив се Яків Головацький зперед 1850 р. чи другий Головацький по 1850 р. до кінця житя, який пішов в розріз із усіми своїми молодечими ідеалами й присягами[1]). Заслонюванне свойого нового напряму недостачею ясного погляду на будуччину української мови в листі Максимовича до Зубрицького з 1840 р., як се робив Яків Головацький, що ледви чи не сам один побіч Зубрицького знав зміст сього листу до 1863 р., було нещире; перечить йому ціла діяльність Головацького протягом 40 рр. та його свята присяга з 1848 р. (в листі до Моха): ніколи не „здрадити тій хоругві", якій присягав не „перед урядом яким людским", але ще тоді, коли прийшов „до сознанія, перед совістію, перед Богом, перед судом роду свого".

Прислані на конкурс з 1851 р. вироби замикають перший період української граматичної літератури в Галичині. Се період автодідактів. Тому й при викладі поглядів поодиноких авторів на всякі граматичні питання старав ся я увійти в індівідуальне пояснюванне в кождого граматика, абстрагуючи від теперішніх термінів у науці на поодинокі граматичні прояви й вияснювання сих прояв відповідно до теперішніх результатів лінґвістики. Найблизша граматика Осадці з 1862 р. — се граматика ученика Мікльосіча з його системою і взагалі сильним відгомоном його лінґвістичних праць. Починає вона другий період у розвою граматичної літератури Галицької України, який тріває і доси та творить уже вищу ступінь розвою лінґвістичної науки в нас; можна сказати, що перший період стоїть у такім відношеню до другого, як розвій славянської лінґвістики до Мікльосіча та від нього по нинішні часи.

І в другім періоді попадають ся автодідакти, але над ними беруть верх граматики, науково підготовлені до своїх виступів: Осад-

---

[1]) Один чоловік (нині живий) чув сам підчас свойого побуту в Росії, як Головацький гірко нарікав, що саме Зубрицький втрутив його в пропасть, з якої годі було й видістати ся Головацькому.

ця, Огоновський, Стоцький, Ґартнер і ин. Що тут не беруть ся уже до писання граматики нашої мови з так легким серцем, як се часто бувало в першім періоді, видно з того, що в другім періоді менше граматик, хоч, без сумніву, більше підготовлених до такої праці людий.

Придержуючи ся строго системи свойого вчителя Мікльосіча, доповнив і розширив Осадця українську частину „Порівнуючої граматики" віденського професора [1]) й іллюстрував свій виклад численними прикладами зі сучасних письменників та живої мови, спеціяльно галицької. Дані з історії мови лишені без уваги. Значним кроком наперед були „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache" Омеляна Огоновського (Львів, 1880), найліпша його наукова праця, богата в свіжий матеріял до пізнання дуже різнородних відтїнків нашої мови, передусім галицько-українських діялєктів. В девять лїт пізнїйше появила ся його граматика, найкращий до неї підручник граматики української мови. Граматика Огоновського переходить повнотою матеріялу й наукою про види всї українські граматики до неї. А вже найцїннїйшою у його граматицї наука про складню, оперта на живій українській мові. Гарний перегляд у представленню і поділї матеріялу взорований на працях Мікльосіча. В звучнї і науцї про види узгляднив Огоновський і діялектичні прикмети, але справедливе жаданне критики також „den historischen Entwickelungsgang der Sprache zu berücksichtigen" [2]). Недостає історичних даних із розвою української мови також у граматицї Стоцького й Ґартнера.

Тим сильнїйше треба підчеркнути охоту оперти свої лінґвістичні помічання на історичній основі в Могильницького. Дивним видаєть ся, що невидана друком його граматика полишила великі слїди в пізнїйших граматиках, але так дїйсно є. Своєю граматикою

---

[1]) Инші жерела граматики Осадції, яка була шкільним підручником ґімназіяльним від 1862 р. по 1889 р., виясниди ся у значній части серед полеміки Осадції з проф. Малецким і в критицї Пилипа Дячана, що дуже пристрастно накинув ся на граматику Осадції під псевдонїмом Розношиньського. Про жерела граматики Осадції пор. передмову до „Gramatyki języka polskiego wiekszej" Малецкого з 1863 р., відповідь Осадції в „Слові" 1863 р. ч. 48, ст. 192 (Надôслано) й „Критику на граматику руского языка составлену Дромъ Михаиломъ Осадцовъ" Розношинського-Дячана в антинароднїй часописи „Домъ и Школа" й осібною відбиткою.

[2]) Archiv für slavische Philologie, т. 12, ст. 585.

і „Вѣдомостию“ розпочав а властиво продовжав з попередніх віків Могильницький ту двійність у поглядах на народню мову, яка пробиваєть ся трохи не з усіх граматик першого періоду. Для такої двійности надавав ся дуже місцевий ґрунт: своєрідний аристократизм українського суспільства в Галичині, шкільна традиція з великим привязаннєм до мови й азбуки церковних книг, передусім всемогучий вплив граматики Смотрицького й її пізнійших перерібок і наслідувань, а дальше сей факт, що головна тодішня наша інтеліґенція — священство не вміло найти иншого містка для злуки з минувшиною, тільки в мові церковних книг і кирилиці. В таку двійність перла наших предків боротьба за народню школу з Поляками, які кидали в очи Українцям, що в їхній мові нема ніяких книжок, з одного боку, а з другого загальне стремліннє тоді в Европі все обєдинювати. Двійність у поглядах на народню мову в граматиків першого періоду підсичувала плиткість наукового підготовлення, недостача орієнтації в доставленій лектурі, а часто й зносини з великоруськими вченими, в першій мірі з Погодіном.

Найбільше впливовим в додатнім розумінню із граматиків першого періоду був Могильницький. Найкращим його духовим учеником Лозинський, якого статя іще з 1849 р. „Über die Änderung der Nationalität“ є у значній мірі повтореннєм думок із „Вѣдомости“ Могильницького. Що Лозинський став речником народньої мови в житю і письменстві і що взяв ся за уложеннє граматики народньої мови, се також завдячує Могильницькому. Що більше й Лозинський може взяти за свої слова Могильницького (з першого листу в додатках): „Man kann weder über ein Volk, noch über dessen Dialekt blos nach Vermuthungen oder nach einigen hier und da aus Büchern ohne Wahl und Prüfung geschöpften Stellen, oder nach Wahrnehmungen einer flüchtigen hier und her Reise gehörig absprechen. Man muß in dieser Absicht jahrelang unter den Sprachgenossen leben und weben — die Geschichte des Volks nicht außer Acht setzen — mit einem Worte: man muß das Volk, und den Dialeckt genau kennen, bevor man ein Urtheil fällt“. Навіть у фолькльорнім залюбованню Лозинського був його попередником на українськім ґрунті у Галичині Могильницький; розумію його збірку приповідок і згадку в одній польській часописи про його збір наших „śpiewów historycznych“. (Цитату на разї не годен я віднайти [1]). Так заініціював Могильницький у Га-

[1]) Головно завдяки свідомости, енерґії й очитаности Могильницького став Перемишль першим просвітно-культурним центром Галицької України в XIX в. Що тикаєть ся діяльности в тім напрямі, впливови

лицькій Україні сю роботу, що Павловський на Російській Україні.

В усіх граматиків першого періоду українська мова — се самостійна мова супроти великоруської мови, тим більше польської. Більше вже неясности в питанню відношення української мови до церковно-славянської. Можна стрінути ся часто з думкою, якої так завзято боронив у Росії Шішков, що „церковно-славянскій языкъ то только высшій слогъ русскаго языка, съ нѣкоторою долею старины, то „коренной языкъ нашего“ (себто великоруського, в нашім разї української мови), то источникъ всѣхъ другихъ“. Скілько вище стояв Могильницький від Шішкова, який в 1820 р. поучав серіозно одного свойого кореспондента: „Я славенскій и русскій языкъ не раздѣляю, какъ то многіе другіе дѣлаютъ“ [1]). До поглядів Шішкова приставали в першім періоді за прикладом Лучкая Осип Левицький і Малицький. Поглядів Могильницького не можна висновувати з теорій Шішкова, які збиває трохи пізнійше Головацький. Переборщуеть ся часто вплив Копітаревих поглядів на розвій граматик у нас так, що дехто навіть хоче означувати наукове становище граматик першого періоду після того, чи вони йшли за Копітаром чи Добровським. Одинокий ученик Копітара Левицький був непутящим учеником; вплив Копітаревих праць на инших граматиків рівноважить ся із впливом инших чужих граматиків, яких праці знали наші граматики першого періоду. З великоруських граматиків треба підчеркнути вплив граматики Ломоносова на граматику Могильницького, граматики Таппе на Левицького, граматики Ґреча на Вагилевича а граматики Востокова на Головацького.

Про наукову систему в граматиків першого періоду можна говорити о стільки, о скілько мають її підручники, на яких операли

Могильницького треба завдячити девять десятих того, що приписує д. Тершаковець впливови Копітара, прим. заснованнє друкарні Снїгурським 1829 р. (Відносини Копітара до галицько-українського письменства, Записки, т. 94, ст. 100). Воно було прямим продовженнем мертвородженого першого просвітного товариства духовників, дяко-вчительського інститута й акції за народніми школами й підручниками для них — словом акції, в якій головно діяльним був Могильницький, а цілком непричасним Копітар; про його листуваннє зі Снігурським згадуеть ся щойно від 1834 р. Що до заснования друкарні, тут певно вплинув дещо й Іван Лаврівський, який іще підчас свойого побуту у Львові хотів заложити другу руську друкарню побіч Ставропигійської, в чім головною перешкодою став тодішній митрополит.

[1]) А. А. Кочубинскій: Начальные годы русскаго славяновѣдѣнія. Одеса, 1887—1888, ст. 24.

ся вироби наших граматиків. Граматики другого періоду [1]) оперті на науковій системі і вимагають цілком відмінної методи їх трактовання. Цікаво, що чим менше хто знав живу народню мову, чим більше макаронічну мову брав в основу своєї граматики, тим завзятійше виступав як учитель, що вчить правильно по українськи говорити або, що гірше, витичував шлях будучого розвою народньої мови. Клясичним прикладом такого граматика Осип Левицький. Тому й не диво, що коли й Головацький навязав до давньої мови як містка до велико-руської, запанувала в галицько-руській публїстицї, науцї і лїтературі така страшна мішанина, яку в силї був вигнати тільки живий приплив плодючої струї з Російської України по смерти Шевченка з живою мовою, формою і змістом [2]).

[1]) Мій подїл української граматичної лїтератури в Галичинї відмінний від подїлу, установленого д. Ів. Огієнком у його цікавій працї „Українська граматична термінольоґія“ (Одбитка з „Записок Укр. Наук. Тов. в Київі, Київ 1908).

[2]) Додатки до працї подані будуть в однім з дальших томів.

Відносини Вартоломея Копітара до галицько-українського письменства.

Подав ***Михайло Тершаковецъ.***

6.

Антін Добрянський.

Коли про відносини Копітара до Йосифа Левицького після 1830 р. можемо говорити певні річи, а про відносини з часів особистого, безпосередного знакомства у Відні, ізза браку повнійшого матеріялу, можемо говорити лиш правдоподібні річи, то про такі-ж відносини Копітара до иншого молодого Галичанина, Антона Добрянського, маємо більше даних. До Відня приїхав він осению 1831 р. Копітар „возрадовался теперь не мало, коли снова узрѣлъ передъ собою такого же молодого русского богослова, Антонія Добрянського“, говорить ґаґіоґрафічним тоном Дідицький в брошурі про сего-ж Добрянського на 17 ст. В души Копітара ми не були та не можемо сказати, чи тішив ся він дуже Добрянським, чи ні. Приклад Левицького з його „Домоболієм“ хиба не міг настроїти його до особлившої радости. Та як би там і не було, досить, що Добрянський пізнав ся з Копітарем і то серед таких обставин: нещасте, чи щасте хотіло, що безпосередно після приїзду Добрянського у Відни вибухла холера, наслідком чого всі галицькі конвіктисти були розпущені на волю. „Корыстаючи изъ сего обстоятельства, посѣщалъ я цѣсарску придворную библіотеку, где все ôтъ студій школьныхъ свободное время изъученію исторіи и литературы славянскои посвящалъ. Прилѣжное посѣщаніе библіотеки молодымъ богословомъ, якимъ я тогда былъ, звернуло на мене вниманіе

тогдашного настоятеля тои библіотеки, славного и ученого Копитара. Ôнъ то, пôзнавши мене близше, подсувалъ мнѣ сочиненія, якихъ въ Галичинѣ потôмъ и увидѣти было менѣ невозможно. Такъ при руководствѣ сего ученого набравъ я еще бôльшои охоты къ изслѣдованію и изъученію словесности русскои. А хотя тое всего пôлъ года тôлько продолжалось, однакожъ и въ тôмъ такъ короткôмъ времени я користалъ много, а возвратившись въ конвиктъ, не переставалъ свѣдѣній моихъ умножати", пише Добрянський в своїй автобіоґрафії (пор. Дідицький: „А. Добрянскій", ст. 15—16). Ось які книжки підсував Копітар Добрянському: Несторову літопись, певно в Шлецеровім виданю, Карамзіна „Историю государства россійскаго", Бантиш-Каменського: „Историю Малой Россіи", його ж „Историю возникшей въ Польшѣ уніи", „и многіи другіи ученыи дѣла, до исторіи Руси относящіи ся, а писанныи не тôлько въ языцѣ русскôмъ, но и въ польскôмъ, латинскôмъ, нѣмецкôмъ и францускôмъ" (пор. ibid., ст. 18—19 і зам.). По французьки читав Добрянський м. и. А. Д. Боплянa: „Description d' Oukraine" (Париж, 1661), Лінажа: „L' origine véritable du soulément des Cosaques contre la Pologne" (Париж, 1674.).

Сі книжки по історії мали для Добрянського подвійне значінє: 1) Привели його до національної свідомости, бо прийшовши до Відня, він „не зналъ ясно сказати о собѣ, чи ôнъ полякъ, чи русинъ" (ibid., ст. 20), 2) заохотили його самого до писаня історичних праць, з яких одна про хрещенє Руси була оголошена в „Вѣнку" з 1845 р., а прочі в ріжних періодичних виданях з 1850 рр.: в „Перемишлянинї", „Галичорускім Вістнику", то що. В сих працях подавав Добрянський історію введеня християнства на Руси, історію Перемишля й околиці, про руських епископів в Перемишли, про Червону Русь під своїми володарями, про місто Самбір, про страдецьку гору гору під Львовом. Дивно, що Добрянський не оголосив сих праць в 1830 та 1840 рр. (з виємом статї про хрещенє Руси в „Вѣнку" 1845 р.), коли вони були би зробили більшу прислугу суспільности, розбуджуючи серед неї національну сьвідомість, нїж як се мало місце в 1850 рр., коли в Галичинї появило ся чимало инших, більших праць.

Кромі книжок з обсягу історії підсував Копітар Добрянському і книжки по історії „литературы словянскои" та „словесности рускои"; які саме книжки, сього Добрянський не го-

ворить, та нам не важко догадати ся, що Копітар розбудив у нього інтерес для ц.-сл. мови і літератури, якою і він сам інтересував ся живо. Інтерес Копітара для ц.-сл. мови та її історії не був простим інтересом ученого, а був квестією національної гордости. Пригадаймо собі, що в питаню про вітчину ц.-сл. мови Копітар визнавав панонїзм, себто твердив, що ц.-сл. мова взята першими славяньськими апостолами у хорутаньских Славян, значить у найблизших земляків Копітара. З сеї причини наставав він на Йосифі Добровскім, аби він, як „патріярх славістів", взяв ся до написаня граматики ц.-сл. мови, вважаючи се головною задачею його житя. Майже від самого початку своєї кореспонденції з Добровским, отже від 1808 р., говорив він з ним про ц.-сл. граматику; не було майже жадного листа, в якому він не підганяв би старого Добровского до роботи, в якому не випитував би його про стан праці, доки таки не добив свого, значить доки Добровский не випечатав своїх „Institutiones" 1822 р. (пор. „Сборник втор. отдѣл. Имп. Ак. Наук", XXXIX т., ст. XI і д.). Та хоть і написав Добровский ц.-сл. граматику, то Копітара не вдоволив він теорією про болгарське походженє ц.-сл. мови. Теорія Добровского обиджала його національну гордість; він не міг байдуже дивити ся на се, як св. Кирила забирають Словінцям для Болгар, і з сього приводу він зараз же розпочав з Добровским оживлену кореспонденцію та вів її ще в 2 половині 1820 рр. і боронив горячо свою панонську теорію. (Пор. ibid., ст. XIV і т.). Коли отже Копітар з таким живим інтересом відносив ся до ц.-сл. питаня, коли він навіть Добровского вспів наклонити до студій над церковно-славянщиною, то тим лекше могли піти за ним такі minores gentes як Добрянський.

Останньому представила ся незабаром нагода виявити своє знанє церковщини. Було се в другій половині 1830 рр. Епископ Снїгурський завів в перемиськім теольоґічнім інститутї наученє ц.-сл. мови та поручив Добрянському написати граматику сеї мови. Сей послухав і 1837 р. видав свою працю п. з. „Gramatyka języką starosławiańskiego, iakiego Sławianie obrządek grecki wyznający w księgach swych cerkiewnych używają". Автор не мудрствує лукаво, не говорить про жадні теорії, нї про панонську, нї про болгарську. Йому впрочім нїчого й згадувати про сї теорії, бо він узгляднює лиш „mowę ksiąg nowszych tylko z 17 i 18 wieku", а „dawną (роз. мову) wykluczam i zostawiam dla mężów więcej sił i czasu odemnie

mających". Добрянський знав давні граматики ц.-сл. мови: М. Смотрицького, А. Мразовича, Й. Добровского, М. Лучкая, „lecz żadna z tychże dla początkowych i dla wszyskich, ktorych mową potoczną i najużywańszą jest mowa polska, korzystnie użytą być nie może. Z tego powodu (będąc także od przełożonych wezwanym), używszy wzmiankowanych grammatyk, ułożyłem niniejszą grammatykę w języku polskim". Коли сам Добрянський признає вагу знаня ц.-сл. мови, то він йде за Копітарем: „A jaką wielce uczony B. Kopitar w mozolnem swém dziele: „Glagolita Clozianus" dla Glagolitów podaje radę i dla (Rusinów) byłaby pożyteczną, gdyby tylko mogła bydź uiszczoną: Ante omnia hoc sibi firmissime persuadent Glagolitae, se decere non indignos videri tam specioso Eccliae privilegio; ideoque qui plura habeant, ex aequo etiam plura debere praestare; brevi, se latinis presbyteris in reliqua omni scientia pares, linquae autem previlegiariae scientia jure etiam superiores esse oportere. Tantum in Theologiae ultimo stadio addenda erit cathedra linguae Slavicae veteris, ut cum opus erit cantari missam Slavonicam, non solum cum aemulatione Dei cantetur, sed etiam cum aemulatione secundum scientiam". (Пор. о. с., ст. 2—3 „Przedmow-и".

Коли зібрати все сказане про Добрянського, то покаже ся ось що: Його побут у Відни та знайомість з Копітарем мали для нього значінє з двох причин: 1) В виробленю його національної свідомости, 2) в напрямі його літературної діяльности. Книжки, які підсував йому Копітар, збудили у Добрянського властиве національне почутє, з Поляка зробили його Русином. Так по крайній мірі говорить сам Добрянський і ми не маємо найменшої причини сумнївати ся, що так було, — та його твердженє мусимо справити о стільки, що у виробленю національного почутя Добрянського Копітар не мав виключної заслуги. А саме ми знаємо, що як раз в часї віденського побуту Добрянського, в конвіктї між питомцями-Русинами збудила ся сильна національна свідомість як реакція проти польських конспіраторських пропаґанд, знаємо, що між питомцями кружив тодї рукописний твір Михайла Гарасевича, виданий опісля під назвою „Annales ecclesiae ruthenae" (пор. моє „Відродженє", ст. 116—17); відповідно до сего мусимо приняти, що Добрянський поплив лиш тим самим руслом, яким поплили його товариші. Що книжки підсувані Копітарем дали йому змогу поглубити своє знанє рідної історії, і що вони опісля всуміш

з иншими чинниками спонукали його до самостійних праць на історичнім полї, в сим годимо ся. Що однак сї працї не були нїчим не то епохальним, а по просту визначним, і що вони, — появивши ся доперва в 1850 рр., коли в галицькій Українї появили ся инші, просторійші та основнійші твори, — не відіграли такої ролї, як се могло мати місце в 1830 або 1840 рр., з сим також згодить ся кождий. Правда, що своє знанє ц.-сл. мови Добряньский завдячував по більшій части Копітареви, або книжкам, які сей підсував йому, одначе Добряньский не сотворив в сїм напрямі нїчого оригінального; його граматика ц.-сл. мови, написана до того на основі Смотрицького, Мразовича, Добровського, Лучкая, не мала наукових, лиш чисто педагогічні цїли.

7.

Йосиф Лозинський.

Особи до тепер обговорені: Снїгурський, Паславський, Левицький, Добряньский, — се особисті знакомі Копітара. Одинокий Могильницький не знав його, так само як і письменники, котрих відносини до Копітара хочу тепер подати: Лозинський, — Шашкевич Маркіян, зглядно автори „Зорі“ і пізнїйшої „Русалки“, псевдо-Ґадзїнський, — Зубрицький Денис.

В своїй автобіоґрафії говорить Лозинський, що він читав рукопись граматики Йосифа Левицького та подав йому деякі замітки, з яких сей і скористав (пор. „Литерат. Сборн. Мат.“, 1885 р., ст. 116). Др. Маковей догадує ся, що Лозинський читав уже й замітки Копітара на рукописї, бо вся його пізнїйша робота аж до виданя своєї граматики має отсї гадки, які висказав Копітар в замітках. З чого не скористав Левицький, з того скористав його свояк, Лозинський“. (Пор. Маковей, о. с., ст. 25). Здогад дра Маковея висказаний за скоро і він неоправданий. Чи амбітний Левицький був би дав другій особі позачеркувану Копітарем рукопись, се питанє, над яким годило ся подумати. І в якій цїли мав би він давати свою рукопись Лозинському? Нам говорять, що в тій цїли, аби вислухати його уваг, а відтак скористати з них. Компетентнїйший в робленю уваг був хиба Копітар і після заміток ученого такої міри як Копітар не міг подати нових заміток, з яких Левицький міг би скористати, такий учений як Лозинський. З Левицького було би аж надто доволї всесторонних заміток Копітара, коли би він

був хотів з них користати; та ми знаємо, що він не скористав з них майже нічого, так повіщо було йому висилати рукопись до Лозинського? Чи на те, аби сей довідав ся, що Копітар називає його, Левицького, дурнем? Не можу сього зрозуміти і не можу згодити ся з таким здогадом дра Маковея, і коли Лозинський признає сам, що читав граматику Левицького в рукописи, що се належить розуміти так, що він читав її перед цензурованєм Копітара.

Сею подробицею заняв ся я тому, аби показати, що суть своїх граматичних поглядів, — себто переконанє про самостійність української мови супроти инших славянських: московської, церковно-славянської, польської, виповідженє служби церковнославянщині, а узгляднюванє виключно живої народної мови, — завдячував Лозинський не згаданим заміткам Копітара, а кому иншому. На виробленє таких граматичних поглядів вплинуло передовсїм замилуванє Лозинського до народних пісень та обрядів, замилуванє, яке походило ще з ґімназіяльних часів та яке повело за собою і любов до мови сих пісень. На спрецизованє фільольоґічного світогляду Лозинського мусів мати чималий вплив Іван Лаврівський, з яким Лозинський стрінув ся в Перемишли, мусів мати вплив і переклад скороченої статї Івана Могильницького[1]) п. з. „Rozprawa o języku ruskim", поміщеної в „Czasopismie naukowem księgozbioru im. Ossolińskich" з 1829 р., могла мати вплив і граматика сього ж автора, о скільки Лозинський мав її в своїх руках, — а при науковім та систематичнім оброблєню граматики придали ся Лозинському виклади про польську мову львівського професора Михалевича. Що при писаню Лозинський міг мати перед очима граматику словінської мови Копітара, се річ можлива, але непевна. Що він користав з неї при третій редакції своєї граматики, се знаємо (пор. Маковей, о. с., ст. 17, пор. також М. Возняк, о. с., львівські „Зап.", ХС т., ст. 113), але чи се мало місце вже в першій редакції, сього не знаємо, бо рукопись 1 ред. не задержала ся. А хоть би навіть і користав

---

[1]) Не можна згодити ся з твердженєм д. М. Возняка, що „ідею, якою жив Лозинський майже до кінця 50 рр., і її найблизшу форму взяв він також у Могильницького", себто з його „Rozprawy", евентуально також з його рукописної граматики. Пор. о. с., львівські Записки, ХС т., ст. 73. — А не можна згодити ся тому, бо сю ідею завдячував Лозинський народнїй пісни та народнім обрядам, опісля Лаврівському і щойно на кінці Могильницькому.

Лозинський з Копітаревої граматики вже з 1 ред., то з неї міг він навчити ся хиба сього, що української мови нема, а є лиш „russisch“, та се як раз контраст до сього, що визнавав сам Лозинський.

Граматику Лозинського читав Копітар в першій половині 1833 р., а львівська цензура вже 13/7 1833 р. дала свій дозвіл печатати. Нема що й говорити, праця Лозинського мусїла подобати ся Копітареви; він мусїв подати до неї свої замітки, самому авторови мусїв висказати своє вдоволенє, та ми про се все не знаємо напевно, бо сказано рукопись 1 ред. пропала, а тільки можемо догадувати ся на підставі заміток Копітара, які він поробив про другий твір Лозинського, висланий до цензури зараз після граматики, „Руское Весїле“. На рукописи сього останнього твору помістив Копітар коротку записку, якій він дав заголовок „nota amici rei et personae“.[1]) Правда, си замітка викликана безпосередно „Руским Весїлем“, одначе на її тон і зміст вплинуло також се добре вражінє, яке на нього зробила граматика Лозинського. Ми приглянемо ся трохи близше історії „Руского Весїля“, бо з нею звязанні і проєкт азбучної реформи, в який Копітар мимоходом вмачав свої пальцї.

Рукопись „Руского Весїля“, писану первісно славянськими буквами, подав Лозинський до цензури з початком 1834 р. Збірник весїльних пісень та опис самого обряду, писаний в народній мові, подобали ся Копітареви. Він і написав на рукописи згадану вже замітку п. з. „nota amici rei et personae“. Ось вона: „Vix poteras feliciorem materiam pro tua chrestomatia dialecti ruthenicae eligere. Sed nunc vide et revide, an **ubique** sermone **vero** ruthenica narraveris haec et cum revideris, vide, qua ratione typographus tibi possit obsequi. Si non poterit, auctor sum, ub objicias pedantismum cum omnibus ѡ̂ et similibus, et maneas cum popularibus qui витъ etc. dicunt, et si sapiant, etiam scribant necesse est sicut Graeci scripsere quisque suam dialectum *μὰ τὼ διὼ = μὰ τὼ θεώ.* Quid si ipsius Romae slavica appellatio sit ruthenica: римъ про Rom? Adde et Anconae ѡ́ abisse in Jakîn! 10 Martii 1834“.[2])

[1]) Що Копітар, назвавши себе „amicus rei et personae“, не говорив на вітер, се доказав він дїлом 14/2 1838 р., коли австрийським властям поручив на цензора для московських книжок саме Йосифа Лозинського (пор. проф. Студинський: „Кор. Я. Голов.“ XLIII ст.).

[2]) Подаю з рукописи, що в бібліотецї львівського університета

Замітки Копітара що до правописи, якої Лозинський мав би придержувати ся при друкованю „Руского Весїля“ (от — від, Рим — Ром), застановили його тим більше, що Копітар не у перве дотикав сеї справи. Ще 1833 р. з нагоди появи збірника Вацлава Залеского, який українські піснї подавав в латинській азбуцї, писав Копітар в „Oesterreichischer Beobachter“ з 8/12 1833 р. м. и. ось що: „Sowohl die polnischen als die kleinrussischen Lieder sind mit lateinischen Lettern geschrieben, letztere zum erstenmale so, und wir wünschen und hoffen, dass die beiden angekündigten Grammatiken der von 8 Millionen gesprochenen (klein)russischen Sprache von Lewicki und Lozinski sich Hrn v. Olesko Treue auch in dieser grammatischen Rücksicht zum Muster nehmen werden“. Належить додати, що сю замітку подали львівські „Rozmaitości“ в польськім перекладї, а звідси переписав її Лозинський (пор. Маковей, о. с., ст. 27 і зам.). Дальше, коли би ми приймили, що вже при писаню 1 ред. граматики Лозинському була відома словінська граматика Копітара, який радить Славянам уживати або латинську азбуку або гражданку, а нїяк кирилицю, — то се був би вже третїй случай захвалюваня латинської азбуки, в найгіршім разї гражданки, з уст такого авторітетного славіста, яким був тодї Копітар.

Кромі вказівок Копітара та реального приміру уживаня латинки для українського слова у В. Залеского, значну ролю в азбучному проектї Лозинського відіграв і правописний рух у південних Славян, як се виходить із рукописних записок Лозинського, поданих до відома дром Маковеєм. Такі імена, як:

№ 601 1. P. 27. Др. Маковей (о. с., ст. 28) подає з деякими відмінами (1) „scribant. Necesse est“ зам. „scribant necesse est“, 2) „Roma“ зам. „Romae“, 3) „Adda“ зам. „Adde“), які повстали відай наслїдком переоченя. Не розумію, чому Др. Маковей твердить, що Копітар, говорячи про „хрестоматію“, має на думцї граматику, а не „Руское Весїле“. Не розумію, яке дїло мав Копітар говорити про граматику, котру він цензурував більше як перед $1/_2$ роком, а не говорити про „Русское Весїле“, на рукописи якого він і написав сю замітку. В граматицї не оповідає ся (narraveris), а викладає ся; оповідати можна про перебіг весїльного обряду. А хоть би хто упертий хотїв ужити слова „оповіданє“ про граматичний виклад, то якже розуміти пригадку Копітара, аби Лозинський писав „ubique sermone vero ruthenico“? Ми ж знаємо, що граматика була писана по польськи, а „Р. В.“ по українськи, і то славянськими буквами, що до яких Копітар казав вистерігати ся педантизму.

Jose Voltiggi, Антін Пухмаєр, В. Караджіч і ин. звязані з сим рухом. Найзавзятїйша суперечка за реформу азбуки вела ся саме в той час, коли Лозинський зладив свою граматику та „Рускоє Весілє“, себто 1833 р.; „Illyrisches Blatt“ з першої половини 1833 р. повен статий про азбуку, а всї вони були відомі Лозинському (пор. ibid., 29—31).

Гадки наведених в горі учених спонукали і Лозинського приступити до азбучної реформи у Русинів. Він здержав ся на разї від видання граматики та „Р. В.“, і в лїтї 1834 р. виступив зі статею п. з. „O wprowadzeniu abecadła polskiego do pismiennictwa ruskiego“. Я не стану переповідати нї змісту сеї статї, нї перебігу формальної війни, яку викликала ся статя; се зроблене вже дром Маковеєм. Для нас цїкаво лише пізнати результати проєкту Лозинського, чи то результати самої азбучної баталїї. Вже на старости лїт, 1876 р., пишучи свою автобіоґрафію, Лозинський висказує ся про азбучний проєкт ось як: „Тѣшило мене и се, что по моей статьи (розум. „O wprowadzeniu abec. pol.“ і т. д.) Русины якъ бы изъ сна обудили ся и до своего самосознанія приходили“ (пор. „Сборн. Мат.“ з 1885 р., ст. 117). Сим словам повірив др. Маковей без жадного застереженя і сим признав проєктови Лозинського визначну ролю в історіі відродженя. (Пор. о. с., 42—43 ст.) Така гадка одначе неоправдана. Аби Русини могли виступити проти такого, як всї говорили, польонофільського змаганя Лозинського, на се була потрібна національна сьвідомість, до сього треба було вже перед тим „изъ сна обудити ся“. Сї одиниці, що під національним оглядом спали блаженним сном, всїлякі конспіратори, як Мохнацькі e tutti quanti, не могли повстати проти проєкту Лозинського, противно вони лиш радїли з неї (пор. „Українсько-Руський Архів“, Ш т., ст. 162—163). Проєкт поборювали вже сьвідомі національно люди, поборював Йосиф Левицький, поборював Шашкевич і сей кружок, що 1833 р. скомпонував „Син Русї“, а 1834 р. „Зорю“, а пізнїйше „Русалку“. Та сих людий не треба було будити із сна, вони були в силї і таки будили многих инших, і з сеї причини я не стану приписувати проєктови Лозинського такого значіня у розбудженю національної сьвідомости галицьких Українцїв, як се робить др. Маковей, віруючи в правдивість слів самого Лозинського.

Та др. Маковей не обмежує ся до визначеня проєктови Лозинського такої ролї в історії відродженя, про яку ми щойно говорили, — він значно розширює її. „Перша війна за азбуку

мала вплив і на будучність, на витворене галицького москвофільства й українофільства. Ті, що боронили кирилиці, чинили се з прихильности до церковно-славянської мови; і вони то, в дальшім розвитку, по 30 роках, дійшли гладко до гадки, що руська і российська мова — одна; а ті, що важили ся поправляти кирилицю або й зовсїм її нехтувати, віддїлювали церковну мову від живої руської і в дальшім розвитку дали основу партії національній, оборонцям народної мови. Зазязки сих двох напрямків як раз почали ся в 30 рр. 19-го столїтя“ (пор. о. с., ст. 32). Наведені ту твердженя дра Маковея о стільки сьмілі, о скільки неоправдані; а що вони зовсїм неоправдані, то і сьмілість їх дуже велика. Бо передовсїм мусимо признати ся, що про ґенезу москвофільства знаємо на разї дуже небогато, але вже те, що знаємо про неї, вказує, що москвофільство навіть не гадає бути вицьвітом азбучної війни 1830 рр., бо прим. такий Зубрицький Денис був здеклярованим Великоросом, а не то москвофілом, вже з кінцем 1820 і з початком 1830 рр. (між 1829 і 1832 рр.), як се показано в мойому „Відродженю“ на 126—127 і 154—157 ст., — а про свойого рода москвофільство галицької суспільности вже з кінцем 18 в. говорить книжка дра І. Свенціцкого п. з. „Обзоръ сношеній карпатской Руси съ Россіей“. Правда, обі названі мною книжки появили ся вже після написаня студії дра Маковея, одначе і перед їх появою не було жадних жерел анї даних, які оправдували би дра Маковея до висказаня погляду, що москвофільство — се плід азбучної борби з 1830 рр.

А дальше, прошу зважити, до яких консеквенцій дійдемо, коли схочемо дивити ся на факти очами дра Маковея: „Ті, що боронили кирилиці, чинили се з прихильности до церковно-славянської мови; і вони то в дальшім розвитку, по 30 роках, дійшли гладко до гадки, що руська і российська мова — одна“. А тепер витягнїм консеквенції і з сього твердженя: В брошурі п. з. „Азбука і Abecadło“ Шашкевич боронить кирилиці, він чинить се з прихильности до ц.-сл. мови, а з сього по 30 роках дійшли (другі вже люди, бо сам Шашкевич не дожив сих часів) гладко до гадки, що руська і российська мова — одна! Що за куріоз! Шашкевич Маркіян духовим батьком галицького москвофільства! — Шашкевич і москвофільство! Безодня між тими двома понятями так ярко впадає в очі і така страшна, що я навіть не розкриваю її і тільки зазначу, що ми станули би саме над сею безоднею, як би сим разом забагнули іти за дром Маковеєм.

Так само не можу згодити ся з дром Маковеєм, коли він

каже: „Що суперечка з Лозинським навела і „руську трійцю“ на реформу правописи, нема найменьшого сумніву. Ми вже бачимо у відповіди Шашкевича Лозинському, що він реформував кирилицю, в Русалці-ж він ужив гражданки, викинув: ъ, замісць: ô, ê писав: і, замісць: ы — и, завів сербське: џ і новий звук: ў: (воўк) і т. п. Се була доволї велика операція, зроблена на кирилиці, зовсїм незгідна з величанем її у тій же самій книжцї, в „Русалцї“ (пор. „Три гал. грамат.“, ст. 43). А я не тільки сумнїваю ся про істнованє впливу статї Лозинського на реформу правописи довершену „руською трійцою“, але й заперечую його. „На счетъ правописанія происходили долгіи споры. Я предлагалъ правописаніе Максимовича; мои сотоварищи требовали примѣненія (по мнѣнію Копитаря и Гримма самого логического) сербского правописанія Вука Стефановича Караджича. Я отстоивалъ русскую азбуку и не допускалъ латинского *j;* наконецъ рѣшили, выкинувъ: *ъ* и: *ы*, писати, якъ произносятъ, замѣня: *ô*, *ê* буквою: *і*, *ы* буквою: *и*. Вагилевичъ, указывая на аналогію сербского языка, желалъ ввести для своихъ статей: *є* вм. *я*, и писати: *честь (часть), тєжко = чест, тежко*; но мы не согласились, и: *часть, тяжко* остались для всѣхъ однообразно; только въ простонародныхъ пѣсняхъ оставили: *є*“ (пор. „Сборн. Мат.“ 1885 р., ст. 12—13). Так оповідає Яків Головацький про спори, які вели ся між авторами „Зорі“ вже тодї, коли статя Лозинського не була ще печатана. А пригадаю, що „Зоря“ була зложена вже з початком 1834 р., бо 4/5 1834 р. Шашкевич переслав її до львівського ревізийного уряду (пор. проф. К. Студинського „Кореспонд. Я. Голов.“, X ст.), і що значить сї спори мусїли бути ведені перед зложенем збірника, — а статя Лозинського була напечатана в „Rozmaitościach Lwowskich“ з 1834 р. щойно в 29 ч. З сього виходить, що така правописна реформа, яку ми бачимо в „Русалцї“, була довершеним фактом не в хвилї порядкуваня „Русалки“, а в хвилї порядкуваня „Зорі“, отже перед абецадловим проєктом Лозинського і зовсїм незалежно від нього. Що „руська трійця“ зробила в „Русалцї“, се рішила вона зробити і таки певно зробила вже в „Зорі“. Коли ж потім (1836 р.) один з сеї „трійцї“, М. Шашкевич, в брошурі „Азбука і Abecadło“, зверненій проти проєкту Лозинського, инакше боронить кирилицї, а вже в „Русалцї“ уживає гражданки, то не забуваймо, що ся оборона не була властиво обороною кирилицї як такої, тільки обороною церковно-руської традиції, реак-

цією проти замаху на неї, яким загально уважано абецадловий проєкт Лозинського. Не забуваймо дальше, що „Азбука і Abecadło“ не була виключно ділом самого Шашкевича, а радше соборним посланієм цілого семінарського кружка, зредаґованим і написаним найспосібнїйшим його членом, М. Шашкевичем. Звісний польський конспіратор, який саме тоді був в гр. кат. семінари у Львові і пильно придивляв ся житю ворожої собі партії, говорить, що „von Seite der russischen Parthei im Seminar kam eine eigene Widerlegung dieser Ansicht (роз. проєкту Лозинського) im Drucke, in einer eigener Brochure heraus,' mit deren Verfassung sich hauptsächlich Marzian Szaszkiewicz beschäftigte, obwehl an den Berathungen hierüber mehrere der oben Genannten Theil genommen hatten, da natürlich alle derley Schritte im Einverständnisse Aller geschehen mussten“ (пор. „Українсько-Руський Архів“, III т., ст. 162). Значить на уложенє брошури могли мати вплив і люди з поза „трійцї“, яким сей вплив впрочім і належав ся, бо-ж вони давали гроші на видрукуванє брошури (пор. „Лит. Сборн.“ 1885 р., ст. 21). Тепер можна пояснити собі, звідки в брошурі взяв ся сей дуалїзм в поглядах на кирилицю, яку боронено і критиковано рівночасно: Сей дуалїзм — се нїчого иншого лиш компроміс ріжних поглядів про кирилицю серед членів того самого кружка, у яких одначе не було двох гадок в питаню про абецадло в руськім письменстві. З сього виходить, що підсувати Шашкевичеви охоту боронити кирилиції — річ дуже ховзка, тим більше, що вже з нагоди порядкуваня „Зорі“ „трійця“ завела правописну реформу, яка була ділом зовсїм незалежним від абецадлового проєкту Лозинського. — Проєкт останнього не був також причасний при витвореню галицького москвофільства, він і не причинив ся до розбудженя національної сьвідомости серед галицьких Українців. Борба, яка розгоріла ся наслїдком проєкту, була сама результатом готової вже національної сьвідомости, викликаної иншими чинниками, а не була мотором, причиною розбудженя сеї свідомости, і наслїдком сього самому проєктови Лозинського можемо приписати лиш другорядне значінє в історії відродженя.

Абецадловим проєктом Лозинського я заняв ся близше тому, бо з ним звязана особа Копітара. Ми мали нагоду пересвідчити ся, що погляди Копітара про латинську азбуку для славянських і спеціяльно для руського письменства не мали виключного впливу на проєкт Лозинського, який поруч Копітара поклику-

вав ся і на инших учених, що голосили такі самі погляди. А хоть би впливови Копітара приписати і дуже велике значінє, то се річ і так меншої ваги, коли зважимо, що проєкт Лозинського в історії літературно-національного відродженя галицької України відограв лиш другорядне значінє. А вже рішучо виключений вплив Копітара на скристалізованє погляду Лозинського про відрубність української мови супроти московської.

8.

„Зоря", „Русалка Дністрова".

Галицькі Українці забрали ся на серіо до роботи, стали давати поважні докази духового житя. Цензура стала мати з ними до діла чим раз частїйше. Після граматики Левицького (готової вже 1831 р.) та Лозинського (готової вже в першій половині 1833 р.), його ж „Руского Весіля" (вже з початком 1834 р. цензурованого), прийшла черга на „Зорю". Після граматик, після етноґрафічного збірника приходить ориґінальний твір, в якому дебютують самі молоді поети. Вони пишуть мовою, за недоцінєнє якої Копітар зганив Левицького тому три літа, а за яку той самий Копітар щойно недавно похвалив Лозинського. В тій самій мові молоді поети дають перші свої складаня, і то складаня не послїдної вартости; противно Копітар одушевлений їх змістом і формою. „Зміст рукописи", каже він, „є в основі не лиш гладкий, але навпаки, з огляду на мову, матеріял та обробленє він достаточно основний, а іноді по просту блискучий. Ядро книжочки становлять руські (russinische) народнї піснї, житє Хмельницького в прозї, мале популярне оповіданє dtto, комічна сатира на одного нового пароха, який добре розуміє і сповнює свій уряд (пор. „Укр.-Рус. Архів", III т., ст. 7). Так сказав Копітар як учений Славянин на скрізь прихильний до Українцїв. Одначе се одушевленє для „Зорі" не інтересувало властий; їм треба було чути осуд від нього як цензора, а не як критика. Та рішити щонебудь в судьбі книжки Копітареви було тяжко. В „Зорі" бачив він не лиш простий літературний твір, а початок нової літератури, яка в Австрії не мала доси права горожанства.

1) „Наша Галичина" заявляє він, „числить над 2 міліони Русинів (Russniaken), а Угорщина 1 міліон, яким се письмо в їхнім нарічю буде підхлібним і пожаданим.

2) Так само пожаданим буде воно прочим 6—7 міліонам российських Русинів (Russniaken) такого самого наріччя.

3) Значить круг діланя на 9—10 міліонів душ! (наші є уніяти, российські не-уніяти).

4) Належить однак замітити, що наші та российські Поляки заздрим і кривим оком будуть дивити ся на сю доси неупрівілейовану літературу.

5) Те саме буде і зі сторони доси виключно упрівілейованих Великоросів з Петербурга та Москви, в руках яких є российська державна власть. (Малорущина ріжнить ся від великорущини майже так само, як чещина від польщини!)

6) Природним наслідком (повстаня) сеї нової літератури буде її розвій на кошт польської та великоруської.

7) Для Австрії виринає отже питане, чи може і чи повинна вона протеґувати сих Русняків (Малоросів) на кошт і на перекір польській літературі?

8) Чи може вона зробити се на кошт і на перекір великоруській? Наслідок був би вправді такий, що 6—7 міліонів найбогатшої та найліпше положеної российської південної провінції станула би в духовій опозиції проти тамошнього петербурського уряду; одначе сих 6—7 міліонів перебило би ся до наших 3 міліонів лиш серед дуже рідких обставин. Можна йти о заклад 10 проти 1, що Петербург найде незабаром спосіб звернути сю опозицію проти Австрії“ (пор. ibid., ст. 6—7).

Та не тільки ціла література, але навіть і обговорювана книжка сама може на думку Копітара колоти очі найблизших сусїдів Українців, себто Поляків, які будуть вважати її ворожою для себе через уміщене фраґментів пісень про Богдана Хмельницького. „Вкінці з огляду на се, що при такім важнім рішеню референт мусить мати совершенне віданє, а русняцьке (малоруське) наріче, яке саме має бути введене в літературу, не має ще жадного словаря, до якого можна би заглянути в сумнївних случаях, дальше в разї, як ся справа має бути рішена у Відни мною, греко-славянським звичайним цензором (graecus-slavicus ordinarius), — то на разї належить запитати про неї львівського місцевого цензора, і лишити ся при його умотивованій (та апробованій) пропозиції, або в кождім разї ще раз передати її (роз. сю справу) менї, загальному, центральному цензорови“ (пор. ibid., ст. 7—8).

Можемо надіяти ся, що міродайні круги при віденськім Bücher-Revisions-Amt-ї не вдоволили ся такою відповідию Копітара. Прецінь „Зорю“ прислано до Відня тому, що у Львові не було спеціяльного цензора для українських книжок; її доля мусіла бути рішена у Відни. От і ревізийний уряд вислав назад рукопись до Копітара „zur gefälligen Spezifikation und Begutachtung“. Припертий до стіни Копітар мусів дати рішучу відповідь, яку він написав 1/7 1834 (перша відповідь Копітара, яку ми пізнали в горі, датована 21/6 1834).

„admittitur після загальних цензурних норм! Одначе саме тому, що се строго конкретний і чисто політичний случай, я з уряду мушу налягати на тимчасову гадку та мотиви львівського місцевого цензора. Місцевий цензор знає стан обох народностий у Львові, в Галичині (себто польських ех-панів та руських сьвіжо наступаючих панів) (nämlich der polnischen Ex-Herren, und der ruthenischen angehenden Herrn), і відповідно до сього може мотивувати свій політичний осуд; віденський ні! Як би у Львові були люди оправдані не знати рущини, то о скільки ж більше у Відни!“ — Віденська консисторія так само не має ні польського, ні чеського, ні ілірийського цензора, одначе в данім случаю вона вишукує собі його. „Так само можна поручити і львівському ревізийному урядови, аби для заопінїованя сього письма (себто „Зорі“, Копітар каже: „dieses exhibitums“) найшов аматора (Freund) сьвідомого фаху та мови, аж доки би при накопиченю таких нових справ (Exhibiten), може саме того заступника-аматора (der aushilfende Freund) не іменовано руським цензором. Уніятська консисторія у Львові має до розпорядимости таких знатоків, почавши від самого митрополита Левицького. Впрочім у Львові печатано руський катехізм etc. Хто-ж цензурував се? Певно консисторія, яку на разї можна запитати і про инший руський твір“ (пор. ibid., ст. 8—9).

Супроти такої заяви Копітара, який приписував „Зорі“ таке далекосягле полїтичне значінє, не випадало зробити нїчого иншого як вислати її до львівської консисторії, до митрополита. Що сказав про „Зорю“ останнїй та новоіменований цензор, Венедикт Левицький, про се я не буду говорити на сім місцї, бо зробив се вже деинодї (пор. „Відродженє“, ст. 69—70 і 141—142); досить, що вони оба, митрополит і цензор, обкинули „Зорю“ та її авторів таким болотом, що її і в сїмох водах годї було обмити ся. „Зорю“ заборонено, а у Шашкевича відбула ся ре-

візія. Поліцийні комісарі перерили всї його річи, та не найшли нїчого забороненого. На щасте альбом „Зоря“, де питомці вписували свої імена з певними девізами, був при нім, його-ж самого не рушали (пор. „Сборн. Мат.“ 1885 р., ст. 13). Все таки против Шашкевича лишило ся підозріне, „dass er mit diesem Buche (розум. „Зорею“ — збіркою, а не альбумом) Abneigung gegen den lat. Klerus und eine Annäherung an die russische Regierung und Kirche zu erzielen beabsichtigte“. Сю провину власти памятали Шашкевичеви ще 1842 р., коли вони нагадали собі її з нагоди процесу против Дмитра Мохпацького (пор. „Українсько-руський Архів“ III т., ст. 182).

Та автори „Зорі“ не зразили ся невдачею, нї ревізіями та вижидали „слушного часу“, який незабаром і прийшов. Підчас своїх студій на Угорщинї познакомив ся Головацький Яків зі Сербом Петровичем та його знакомістю покористував ся осению 1836 р. (про се пор. проф. Студинський: „Кoресп. Я. Голов.“, XXXVI ст.) ось як: „Я (себто Я. Г.) переписалъ почти всѣ статьи изъ рукописной „Зори“ (статя о Хмельницкомъ гдѣ то затерялась у Шашкевича), мы добавили нѣкоторыи новыи статьи и назвали нашъ сборникъ „Русалка Днѣстровая“ — и я послалъ его Петровичу“ (пор. „Сборн. Мат.“ 1885 р., ст. 32).

Яке було відношене рукописи „Зорі“ до рукописи „Русалки“, та який був майбутнїй вигляд „Зорі“, про се буду мав нагоду говорити в иншому місци, бо не бажаю розривати ходу гадок. Так само не буду говорити нїчого про судьбу рукописи „Русалки“, про се, якими засобами її випечатано, і скільки примірників, — а не говорю тому, бо се менше більше знані річи; нові дати приносить часто мною цитована книжка проф. Студинського („Кoресп. Я. Голов. в лїтах 1835—1849“, XXXVI ст. і д.), до якої відсилаю цікавих. Ми спинимо ся лиш при сїм моментї, коли рукопись була вже надрукована, і коли готова книжка прийшла до рук Копітара, який мав висказати ся про її допускаемість, з уваги на се, що митрополит[1])

[1]) Конфіската „Русалки“ була дїлом митрополичого доносу, як се доказують ось які слова із письма ґр. Седлнїцкого до бар. Кріґа в 24/10 1837 р.: „Anzeige des Lemberger gr. kath. Metropoliten-Consistoriums über das mit Umgehung der dortigen Censurbehörde zu Ofen gedruckte Werk „Kusolka“ (!) im Folge welcher Anzeige E. E. (роз. бар. Кріґ) laut der unter Einem daselbst angegebenen Erledigung den beiden Theologen Jakob Głowacki und Martin

при помочи львівського ревізийного уряду казав сконфіскувати її.

Копітар був здивований безпощадним осудом львівського цензора (що в сім ціла вина спадала на митрополита, сього Копітар не догадував ся на разї); коли що можна закинути авторам „Русалки“, так хиба се, що вони допустили ся одної однїської малої неточности в перекладі сербської пісні. „Прочих мотивів львівського цензора я не можу збагнути. Зачеркнені червонилом, з цензурою (чи може з розумом?) колїдуючі місця, які по зверненю примірника є полишені ґльосам читача, вказують на дві річи: 1) Видавець є за літературою в своїм діялектї. 2) § 32. — се траґічна подія з людової пісні, в якій оповідає ся, що невістка одного руського (russnakischen) духовного мала забити свого нелюбого мужа, за що її закопують живцем; однак вона не хоче спочивати при своїм мужу, лиш при своїм любку, який так само умер чи був убитий. Перший пункт не переходить границь дозволеної мови, а народної пісни тим більше не мож ганити, бо вона видимо описує сумовито стару подію. Навіть нинї може те саме лучити ся попови“.[1])

Ми бачимо, що симпатії Копітара були рішучо по сторонї молодих авторів „Русалки“, яких він боронив проти обскурантизму цензора. Чого иншого годї було й сподївати ся по Копітареви; він же прихильник літературного децентралїзму, він, що для найдрібнїйшого діялекту вимагав самостійного істнованя в літературі, мусїв поперти „трійцю“; він же дальше не міг забути своєї сердечної і щирої похвали для „Зорі“, з якої прецїнь повстала „Русалка“. Його мусїла збирати лють на вид такого літературного назадництва, якого він смертельного не любив. І нас дивує, чому він львівського цензора не напятнував безпосередно і навпростець, а вдоволив ся лиш посередним напятнованем. А саме при кінцї своєї рецензії на „Русалку“, покликує ся Копітар на один случай, який він мав зі сербським журналом „Лѣтопис“, цензурованим ним яких

Szaszkiewicz wegen Herausgabe dieses Werkes einen eingringlichen Verweis ertheilen und ihr ferneres Betragen überwachen zu lassen, sich bestimmt fanden“ (пор. „Укр.-Руський Архів“, III т., ст. 112—113). Про сей „Verweiss“ для Головацького гл. проф. Студинського „Кореспн. Я. Голов.“, XXXIX—XLI ст.

[1]) Ся оцінка Копітара походить з 7/12 1837 р., пор. „Укр.-Рус. Арх.“, III т., ст. 115.

6 неділь взад (5/11 1837). Редактором „Лѣтописа“ був Симеон Мілютіновіч, якому віденський цензор Канкоффер робив закиди, що він вивисшає грецько-орієнтальну церкву перед римською та явно висказує свої симпатії для Росії на шкоду Австрії. (Пор. „Укр.-Рус. Архів“, III т., ст. 117—118). Також Копітар не щадить доган для згаданого орґану, його редактора та його партії. „Дух журнала стає чим раз то більше безлично односторонний та антішвабський в реліґії і мові“. В одному місци говорить ся зневажливо про Угра-католика, в иншому знов наводить ся „діяльої на оборону старого шлендріяну при науці азбуки, яку хвалить ся як великоруську мудрість, підчас коли самі Великороси відкинули її давно! Се партія, що боїть ся світла (яка бажала би лишити Ілірійців непорушними, аж доки не прийде московський Месія), яка має в сім журналї свій орґан звернений проти иншої (партії), котра бажає подавати своїм землякам німецьку культуру; отже ворог Австрії попираний Австрією“ (пор. ibid., ст. 116). Коли до сього додати факт, що проти такого Мілютіновіча та сербського митрополита Стратоміровича Копітар цілим своїм впливом боронив Караджіча, що вводив в сербську літературу народну мову, замісць уживаної дотепер всемогучої церковно-славянщини змішаної з московщиною, — то перед нами стане ясно паралеля: Шашкевич й тов. та Караджіч з одної, Венедикт Левицький[1]) й компанїя та Мілютіновіч-Стратіміровіч з другої сторони.

Як виразна була паралеля, так наглядні були і консеквенції, які Копітар підсував властям. Венедикт Левицький й компанїя — се „партія, що боїть ся сьвітла“, яка нерада просьвіті свого народа в живій народній мові, і яка не хоче Русинів збудити з летарґу“, „аж доки не прийде російський Месія“, „отже ворог Австрії попираний Австрією“. Правда, сеї паралелї не перевів Копітар виразно, він лиш підсував її і мав надію, що власти догадають ся про його властиву цїль, а надіяв ся тому, що сї обі справи, „Лѣтописа“ і „Русалки“, були обговорювані в коротких відступах часу по собі. Тимчасом міродайні круги не дочитали ся між стрічками нічого та з тра-

[1]) Дуже виразний натяк про москвофільство В. Левицького зробив Коп. ще другий раз, і то незабаром, бо вже 14/1 1838 р., в нагоди іменованя цензора для великоруських книжок. Про се буде мова зараз низше.

дицийного лінивства не поладнали справи ні зараз, себто 1837 р., ні 1845 р.[1]), коли то власти знов заговорили про „Русалку“. Справа поладнала ся чисто по австрійськи, сама собою, аж 1848 р., коли конституція знесла цензурну неволю вавилонську. Перед 1848 р. довідала ся суспільність про „Русалку“ о стільки, о скільки деякі песи з неї були перепечатані в „Вѣнку“ з 1845 р. Що так воно стало ся, причиною сьому Копітар, який мав сю нещасливу гадку віддати судьбу „Зорі“ в руки митрополита. Чи будемо його винити за се? Надто сумний досьвід, який зробив Копітар зі сербським митрополитом Стратіміровічем, що стільки лиха накоїв йому і Вукови, був би певно відстрашив його від такої пропозиції, яку він зробив ревізийному урядови. Та про Левицького мав він—як найприхильнїйші інформації. В знаній нам статї з 1816 р., згадуючи про перемиське товариство, говорить так, наче би воно було ділом митрополита, — хоть в дійсности духовим його батьком був Іван Могильницький.[2]) Такої думки був Копітар ще 1823 р. (коли про товариство й слух загув), назвавши товариство по просту „die Gesellschaft des Metropoliten Lewitzki“ (пор. висше). Від 1823 р. аж до зложеня „Зорі“ не дійшло до відома Копітара нічого такого, що могло би змінити гадку Копітара про Левицького і з сеї причини він міг віддати „Зорю“ в його руки, як людини цілим

[1]) На 74—75 ст. мойого „Відродженя“ доказував я, що з „Русалки“ стягнено конфіскату не 1848, але вже 1845 р. Свою гадку арґументував я так, що за 1848 р. не промовляє нічого, підчас коли за 1845 р. говорить один факт, а саме, що Іван Головацький вислав з Відня одному Галичанинови один примірник „Русалки“. „Головацькому було би ні звідки взяти сього примірника, слиби конфіската не була знесена“ (ibid., ст. 75), думав я тоді. Тимчасом із книжки проф. Студинського виходить, що „Русалка“ була на Угорщинї дозволена („Русалка“ є ab excelso Consilio Regio sub sessione dto 26 Juni одобрена и публично се продаватисме“, гл. лист Ґ. Петровича до Я. Головацького з 12/2 1839 р., „Кореcп.“, ст. 16.). Значить Іван Головацький, який одержав з Угорщини 170 примірників (пор. ibid., ст. 56), вислав один із них згаданому Галичанинови.

Впрочім хоть би ми і не мали сих даних, які приносить книжка проф. Студинського, то проти моеї первісної гадки, висказаної в „Відродженю“, промовляє ся обставина (піднесена тим самим Професором підчас семінарийного засїданя), що саме 1845 р. деякі песи з „Русалки“ були передруковані „Вѣнку“, а звісно їх передрук був би зовсім не на місци, як би ціла „Русалка“ була дозволена в Галичині.

[2]) Пор. др. Іван Франко: „Перше руське просьвітне товариство з рр. 1816—1818“, „Мат. до культ. іст. гал. Руси XVIII і XIX в.“, яко V т. „Збірн. іст.-фільос. секції“, ст. 258 і д.

серцем спріяючої народній культурі. Коли відтак „Зорю“ осуджено, а „Русалку“ сконфісковано, то і в сім Копітар не бачив руки Левицького Михайла, лиш цензора (пор. висше наведену опінію Копітара). Ще Ще 1843 р. в листах до Зубрицького Копітар говорить про митрополита, як про людину сьвідому національно-церковних потреб.[1]) Очі отворили ся йому щойно 1844 р. з нагоди цензурованя II. „листа“ Йосифа Левицького із серії: „Listy tyczące się piśmennictwa ruskiego w Galicyi“. Митрополит, хотячи за всяку ціну не допустити до друку II. „листа“, ужив проти Й. Левицького поганого оружя, доносу, назвавши його „Руссоманом“. Тимчасом рукопись говорила що иншого; автор виступав як раз проти церковно-славізмів та москалїзмів митрополичих посланій, а боронив живу народну мову. Копітар бачив наглядно, що митрополит шукає напасти, що він бажає звалити вину на Йосифа Левицького, будучи сам винуватцем; він і каже: „H-r L. ist indess kein Russoman, eher der Metropolit. Der aus altem Clericalhass die Volkssprache für incorrigibel hält, daher nichts von ihr wissen will; wie vor 20 Jahren der Stratimirowitsch nichts von der serbichen Eipeldauersprache, wie er sie höheren Orts nannte, und die nun siegreich durchdrungen ist, so dass selbst Mönche sie achten. So ist auch in dieser ruthenisch(en) Sprach-Sache“ (пор. моє „Відроджене“, ст. 103, зам.). Та ся пересторога прийшла вже за пізно, — митрополит зі своїм цензором не міг вже наробити лиха більше, як наробив.

9.

Іменоване цензора для великоруських книжок.

Проти обскурантизму руського цензора, виявленого з нагоди рецензованя „Зорі“ та „Русалки“, Копітар мав незабаром

---

[1]) Копітар, запитаний в Римі, яким способом можна би Русинам зробити щонебудь доброго, відповів, що в сій справі належить звернути ся до митрополита М. Левицького, якого „Wünsche und Ansichten sie vor allem vernehmen sollten. Aber wie gesagt, eine Reise würde alles bald in einige Ordnung bringen, einem Cardinalshut würde im schimmsten Falle selbst ein Primas Galiciae die Präcedenc lassen müssen etc. etc. etc.“ (Пор. проф. Студинський „Із кореспонденції Д. Зубрицького“, „Зап. Н. Т. ім. Шевч.“, 43 т., ст. 39). Доперва коли Зубрицький відповів, що митрополит не вибирав би ся радо в таку подорож, Копітар радив, аби се зробив Снїгурський разом зі Зубрицьким (пор. ibid., ст. 43).

нову нагоду виступити. В серпни 1837 р. прийшли до львівського ревізийного уряду 3 великоруські книжки: „Русскіе въ своихъ пословицахъ“, 2) „Димитрій Самозванецъ, трагедія въ V дѣйствіяхъ“, 3) „Исторія въ лицахъ о Дим. Самозванцѣ“. Ревізийний уряд, вважаючи українську мову ідентичною з великоруською, віддав сї книжки до цензурованя Вен. Левицькому. Одначе президія львівської губернії була иншої гадки і тому звернула ся до віденської Z. u. P. H. St. з запитом, що має зробити в сїй справі, а остання власть поручила Копітареви висказати ся про се. Сей відповів 12/1 1838 р., що сьвіжо іменований цензор для руських книжок, яко духовний, знае великоруську мову з книжок і граматик лїпше як українську мову (якою говорить 10—12 міліонів), яка щойно тепер зачинає підносити ся на рівень лїтературної мови. Взагалї львівський богослов розуміє великоруську мову так, як Венеціянин тосканський діялект своєї рідної мови, а руську мову знає він лиш практично, як прим. Віденець свій віденський діялект. Виходячи із сього загального становища, Копітар не мав би нїчого проти сього, аби цензора для руських книжок іменовано і цензором для великоруських книжок. З сього слїдувало би, що і проти Вен. Левицького Копітар не повинен би мати нїчого. Він і справдї у своїй дальшій відповіди нїгде не виступає виразно проти особи Вен. Левицького, однак в словах, які наведу, він взазував лиш на нього: „Die grössere Schwierigkeit wird darin bestehen, einen Ruthenier zu finden, der ungeachtet der oberflächlichen durch keine volle und aufrichtige Rechtsgleichheit genährten, und im russischen Antheil hinlänglich entamirten Union, nicht im Herzen selbst mehr Russe als Oesterreicher wäre, und dem daher die Russomanie ebenso natürlich und in der Ordnung scheinen wird, wie dem raisischen Censor in Ofen. Es versteht sich jedoch, dass er auch kein befangener Polenfreund seyn müsste, der alles den Polen Missfällige abhielte. Er müsste ein deutsch-gebildeter Mann seyn, der in allen billigen Sachen den Rutheniern und ihrer beginnend(en) Literatur Wohlwollen und Recht erzeigte. Ich habe schon früher einmal bemerkt, dass die kleinrussische Literatur ein riesenhafter Rival den Petersburger(n) werden dürfte“ (пор. проф. Студинського „Кореспон.“, XLII—XLIII ст.). Москвофільство з одної, а брак прихильности, а то й вороже відношене до відроджуючої ся української лїтератури в Га-

личині з другої сторони, се ж прецінь закиди, які Копітар робив тому самому Левицькому дуже недавно перед тим, бо 27/12 1837 р., навязуючи до своєї рецензії „Лѣтопису“ з 5/11 1837 р. (гл. висше, ст. 41 і зам.). Сербському цензорови в Пешті не може він простити сього, що він позволив друкувати русофільський „Лѣтопис“, а так само не може він простити і Вен. Левицькому сього, що він осудив „Русалку“. З сеї причини Копітар заявляє ся за тим, аби великоруським цензором іменувати не теперішнього руського цензора, лиш Лозинського або яку иншу людину, яку запронував би Снїгурський („Man könnte den hier gebildeten Premysler Bischof v. Snigurski darüber befragen, ob z. B. sein Pfarrer Łozyński, oder wer sonnst sich dazu eignete“. „Кoресп.“, XLIII ст.). Однак сеї ради Копітара не послухали міродайні чинники і 7/2 1838 р., отже в 3 недїлї після Копітаревої відповіди, іменовано Вен. Левицького цензором і для московських книжок.

Як же се стало ся? Чи власти вважали відповідним бодай формально піти за радою Копітара і спитати Снїгурського, кого він пропонував би на цензора? Зовсїм нї! Проф. Студинський каже, що в актах віденської Z. u. P. H. St. нема нїякого слїду, аби запитувано Снїгурського. Цїлком певно, що нема жадного слїду; його годї навіть і шукати. Коли зважимо, що між відповідю Копітара (14/1), а іменованєм Вен. Левицького (7/2) минуло всього 3 тижнї, то побачимо, що виміна гадок між віденськими і галицькими властями вповнї виключена. Бо прошу узглядити, якого часу треба було на се, аби Седлніцкий запитав Кріґа, Кріґ Снїгурського, Снїгурський відповів Кріґови, Кріґ Седлніцкому. Не треба забувати, що в такій важній справі, як іменованє цензора, Седлніцкий був би не обмежив ся на опінії президента львівської ґубернії та перемиського епископа, а був би певно засягнув гадки у поліційної власти, як се мало місце при іменованю руського цензора (про се гл. мое „Відродженє“, ст. 54—58). А до всього того прошу додати незвичайно тяжку комунікацію, яка в Галичинї не знала ще всюди зелїзниць, лиш дїліжанси. Се все показує, що віденські власти в справі іменованя великоруського цензора не запитували по Копітарі вже жадної власти та іменували Вен. Левицького на свою руку. Чому? — легко відповісти. По перше завинило ту славне лїнивство передконституційних бюрократів, ся pigritia omni metu soluta, на що нарікає Зубрицький в листї до Копітара, — по друге непошанованє та

ігнороване поглядів Копітара, хоч він так сильно підчеркав значіне цензора для великоруських книжок.

10.

„Радостное привитаніе Ерц-Герцога Францѣшка Карла“.

Цензурні власти не послухали Копітара і при иншій, правда, о много дрібнійшій справі, як ся, про яку ми саме сказали. Було се в серпни 1840 р. До цензури прийшов тоді протест якогось Ґадзінського[1]), який жалив ся, що митрополит сконфіскував його стих виданий 1839 р. п. з. „Радостное привитаніе Ерц-Герцога Францѣшка Карла“. Копітар заосмотрив сей протест коротенькою заміткою (датованою 18/10 1840 р.), в якій заявив, що він як центральний цензор вважає стих допускаемим, тим більше, що без дозволу місцевого цензора він не був би випечатаний; додав однак, що „wäre es (роз. Gedicht) aus andern Motiven, in bonam aut malam partem zu begutachten, so bitte um die Beilagen“ („Кoресп.“, XLVIII ст.). Та власти не прислали Копітареви жадних инших залучників і поладнали справу без нього в сей спосіб, що полишили конфіскату стиха в спокою, аби знесенем її не нарушити поваги митрополита (пор. ibid., XLVI—XLIX ст.).

Впадає в очи ляпідарна рецензія Копітара, висказана як би від нехочу. А прецінь привітний стих[1]) писаний в гарній народній мові, повний патріотичних споминів про минувшину, заслугував на теплійшу згадку, ніж ся, якої він діждав ся, в кождому разї на теплійшу, як се мала щасте осягнути незначна поява катехізму І. Могильницького, котра викликала знану одушевлену статю Копітара в „Wiener Allgemeine Zeitung“. Звідки ж така діспропорція? Невже-ж ся здержливість, урядовий холод, з яким він приняв „Радостное привитаніе“, мали би бути знаком його охолоненя для української літератури, українських справ? Зовсїм нї! Такий здержливий тон вповнї оправданий у Копітара. Він же привик бачити більші, поважнійші роботи галицьких Українців, як граматику і „Руское Весїле“ Лозинського, „Зорю“, „Русалку“, „Rys do historyi narodu ruskiego

---

[1]) Під псевдонїмом Ґадзїньского скривав ся відай сам автор стиха Антін Могильницький. Характеристика стиха подана в книжцї проф. Студинського, XLVI ст. і д.

w Galicyi“ Зубрицького Дениса, — і наслідком сього годі й сподівати ся, аби один стих викликав у нього таке одушевлене, як прим. „Зоря“.

11.

Лист Якова Головацького до Копітара.

Тай ще один факт був зайшов, ще заки Копітар одержав був до рецензії „Радостное привитаніе“, факт на перший погляд дрібний, однак в звязи з иншими подіями набирав він більшої ваги та зневолював дивити ся з гори на таку появу, як „Радостное привитаніе“. Ото 11/1 1839 р. написав до Копітара лист Яків Головацький, один із сих, які помістили свої твори в „Зорі“, які відтак незражені невдачею з „Зорею“ схоронили ся на Угорщину та видали „Русалку“, яким і з „Русалкою“ не поталанило, а вони проте не складали рук та брали ся до нової праці, готували нові пляни.

Ми не знаємо нї обставин, які спонукяли Головацького віднести ся до Копітара, не знаємо також всього, про що він писав, бо його листа не маємо поки що. За те лишила ся відповідь Копітара[1]), оголошена проф. Студинським, а з неї можемо бодай в части довідати ся про справи порушені Головацьким. І так Головацький звіщає Копітара про якісь річи, що мають наспіти до останнього, найправдоподібнійше книжки

[1]) Ось вона: „Wien am 1. Febr. 1839. Gratissimae mihi auidēre litterae tuae XI. Jan. datae, sed eorum de quibus scribis nil adhuc vidi. — De mea justa voluntate noli dubitare. — Gaudeo de vestra poesi quam nunciatis. Sed fac collector ita sit fidelis ut de Vukio praedicat Grimm in recensionibus illius collectionis tam in Götting. gelehrten Anzeigen e. g. A. 1834. N. 38—39. — Nobis quidem extraneis vestrae dialecti studiosis nec Levitskii, sat macaronica, ut veremur grammatica facit satis, lexicon autem aut idioticon plane deest; nam demus lexicon in plerisque convenire cum russico, habebitis tamen vocabula multa propria et iquota Rossis.(?) inveni e. g. in cod. russ. antiquo паница pro cisterna, кръгъцъ ? puto currūs genus. — Quitaagit Societas vestra librorum popularium? An obdormivit jam? Illius esset et idioticon et grammaticam populi quasi pro fundamento substernere vitae suae. Sed desunt et pecunia et constans animus, et scientia rei vera? haec pia mea desideria aut aequi consulite aut amice ignoscite. Valete et favete vestri amantissimo Kopitario“. — Пор. проф. Студинський: „Кoресп. Як. Голов.“, ст. 15.

або може рукописи, яких однак Копітар не бачив ще. В справі сих книжок або рукописий або взагалі літературних праць Галичан Головацький просить Копітара о зичливість, про яку сей щиро впевнює його. Головацький звіщає дальше про збиране народних пісень і в сїй справі Копітар звертає його увагу на се, що пісні належить збирати так вірно, як се робив Вук. Правдоподібно говорить Головацький і про граматику української мови і про словар, бо Копітар говорить і про сї справи. Він заявляє, що макаронїчна граматика Левицького не вистарчає чужинцям, а словаря нема таки жадного. На його думку обовязком перемиського товариства священиків було би постарати ся о словар та о граматику народньої мови, та товариство чомусь то не взяло ся доси до сеї задачі, чи ізза недостачі гроша, чи витревалости, чи знаня річи. Копітар не знав одначе сього, що товариство заснуло вже тому 23 літ.

З листа Головацького Копітар мав нагоду пересьвідчити ся, що се серіозний робітник, що у нього суть на умі поважні літературні праці, а се пересьвідчене мало великий вплив на один важний крок Копітара, про який зараз буде мова.

12.

Правительственний проєкт журнала для австрійських, чи галицьких Українцїв.

З кінцем 1830 і з початком 1840 рр. були в Росії численні случаї переходу уніятів на православіє. Справа набрала европейського розголосу, — найповажнійші денники заговорили про неї. Міродайні австрійські круги, духовні і сьвітські, налякали ся, аби небезпека не перенесла ся до Галичини, в якій жили такі самі уніяти, до того тої самої народности. Духовні круги бояли ся втрати душ, сьвітські — втрати вірности для трону і звороту симпатій до сусїдної православної династії. Папа видав отже осібне бреве із зазивом до уніятів, аби лишили ся в своїй вірности римській курії. Митрополит Михайло Левицький, оголошуючи се бреве, додав від себе осібне посланіє; владика Яхимович видав навіть осібну брошуру про користи уніятів під католицьким правительством.

Сьвітські власти були так само чимало стурбовані та рішили для галицьких уніятів зробити щось такого, чим би могли їх прихилити до себе. І ось осению 1842 р. покликали Івана

Головацького, що тоді був у Відни, на поліцію та заявили йому в тайні, що Австрії залежить на сім, „щоб Галичан унія-тôв при своѣй вѣрѣ, а тым самым и при Австріи утвердити; и тым способом, каже, дѣлають Галичане, котро (sic) вѣрнѝ Владѣ; и вас е двох братôв, знаете язык галицько-рускій докладне; а моглибы сьте Владѣ велику вчинити прислугу, кобы сьте лишень хтѣли“. „Тым способом, кажуть стерете пляму, що на себе кинулисьте — а Влада за тее вас завсѣды, и коли де яких помôчникôв собѣ примовите, стерегчи и протегувати буде. Мы, кажуть, довѣдалисьмо ся, що Влада руська мае в Галиччинѣ значну партію, так меже Ляхами, як и звлаща меж Русинами (яко то: Малиновській, Литвинович, якійсь Ясѣнській, дѣдич в Коломійскôм обводѣ, и старшина при закладѣ Ставропігіанскôм etc.[1]) — одных тягне язык побратимчій, литература, пôд видею Всеславенства Руского, других вѣра и обрядок, а третих вяже може таки безпосередно Влада Руска своими емиссарями-рублями. Маркотно нам дуже на те дивити ся, а годѣ спенити их, бо думка и гадка кождому вôльна. — Однакож щоб тому якось запобѣгчи, щоб око Галичан стягнути бôльше на сторону Словенщины Австрійскои, вôдлучаючи ю яко рывальку вôд цѣлости великорускои, котра бы усе рада на свое копыто переробити, помосковчити, пошизмачити — коли тымчасом у Австрії всѣм елементам славенским зарôмно и без примусу розвивати ся вôльно. На той конець, коли ще прійде до того, буде Граб. Борковскій выдавати часопись польску „Tygodnik Wiédeński“ — яко antagonista и противник часописи „Tygodnik Petersburski“. — Отже ж, кажуть ми, чи не пôдняв бы я ся у Вѣдни подобную часопись мало- чи галицько-руську выдавати, чи знайшов бы я досить дописователѣв у Галичинѣ, чи не спомагав бы и Ты мене“ — „Що до здольностей, кажуть, то мы вже досыть чули за вас“ (себто про Івана та Якова Головацьких). „Выдатки и кошта на початок дасть Влада — от и казали, хочбы зразу и не докладна у чôм, и не дуже глубоко учена и обширна часопись, на квартал 2—3 архи бы выстарчило, коб лишень часопись питома народна малоруска чи русинска, писана чистым народным языком малоруским, нѣ

[1]) Імена майбутнїв москвофілів знали віденські правительственні круги із денунціяцій польських „демократів“: Генрика Бoґданьского, Мартина Лапчиньского, Дра Томаша Райского, Константина Матчиньского, а особливо із уст ренеґата Дмитра Мохнацького (про се гл. „Укр.-Рус. Архів“, III т., ст 146 і д.).

з Польщиною нѣ Московщиною не помѣшаным; котра бы язык, народнôсть Галиччины и всеи малои Руси, яко истный вôдземок корѣня Славянского почитовала и за себе особно становила; вôд Московщины вôдлучала, и духа славенского в Галиччинѣ пôднимаючого ся на сторону Славян Австрійских накланяла; и тут централизовала. Для того самого тут у Вѣдни бы мала выходити, яко в серединѣ Австрійскои Славенщины; и що найважнѣйша, печататися черенками латинскими, правописею, котрою бы найлучше". — „Предметы теи часописы могуть бути розмаитî, однакож мовляли вони, не далеко сягаючî; описуючî народне житье, звычаи, обычаи, забобоны, обряды миру галицького, порôвняючî баданя языка народного из прочими нарѣчами Словен Австрійских; вѣдомости стягаючî ся на памятники старî так писемнî, яки и ще доси меж народом в поданях, повѣстьох, забытках, могилах, так в Галиччинѣ, як и прочих краинах малоруских живучî; короткî збѣрки и розправки о пѣсньох, напѣвах, казках, приказках и байках народных на рôвнѣ из другими словенскими поставленî — також описы поединчих сторон, докладнî выказы мѣстных имен и призвищ фамилійних; и иншî вѣдомости, оглядаючи ся на етнографію, статистику, историю малои Руси etc. — також якî лучшî складаня и поёзіи, а навіть и перепечатанî дѣла малорускî моглиб часом свое мѣсце знайти". (Із листа Івана Головацького до Якова з 29/10 1842 р., пор. проф. Студинського „Кореспн.", ст. 69—70).

Здогад, а властиво твердженє проф. Студинського (пор. о. с., LXXXV ст.), що пропозиція, зроблена Іванови Головацькому комісарем віденської поліції, вийшла від Копітара, вповні оправдане. Гадки Копітара, які ми знаємо звідки инодї, повторені до слова у словах віденського комісара. І охота задержати Русинів при католицькій церкві і при Австрії, і наказ зберігати відрубність української мови від польської та великоруської, і сцентралїзованє всїх Славян у Відни з поминенем Петербурга, і домаганє латинської азбуки для Русинів, — се все постуляти, по яких ми в тій хвилї пізнаємо Копітара. З попередного уступа ми знаємо також, чому віденські власти звернули ся саме до братів Головацьких (безпосередно до Івана, а посередно через нього до Якова), знаємо, хто звернув увагу міродайних кругів на Якова, який преціньу Відни не був ніколи і нікому не був би там близше знаний, як би не порученє і не вихваленє зі сторони Копітара наслїдком сього Якового листа, про який була мова в 11 уступі.

На жаль проєкт поліції, зглядно Копітара, видавати український журнал, не здійснив ся. Само правительство, яке не було властивим ініціятором, не брало собі справи до серця, а коли Копітар, головна пружина всього, виїхав 28/10 1842 р. до Риму, відки вернув щойно 7/5 1843 р., проєкт заснітив ся (пор. ibid., LXXXVI ст.). Вернувши до Відня, Копітар пересьвідчив ся, що з його пропозиції не вийшло або не вийде нічого. М. и. і з сеї то відай причини звернув ся він зараз в червни 1843 р. до Зубрицького Дениса, аби при його помочи довершити бодай частину сього, що він заміряв первісно. Впрочім про його інтенції супроти Зубрицького буде мова зараз в слідуючій главі.

Сказано, що до видаваня українського журнала не дійшло. Все ж таки проєкт Копітара можна би поставити у певну ґенетичну звязь з виданєм обох частий „Вѣнка", до яких увійшов матеріял призбираний для журнала. В пригоді станула Іванови Головацькому знакомість з одною впливовою людиною, спорідненою з австрійським пануючим домом, а саме з князем Люки, якому була і присьвячена І ч. „Вѣнка". Як би не ся сильна протекція, то „Вѣнок" був би певно помандрував до Львова, до рук Вен. Левицького, а сей був би певно зробив з ним те саме, що зробив з „Зорею", з „Русалкою" та з многими иншими творами. Що „Вѣнок" перейшов, се, значить, виключна заслуга князя, а не Копітара. Фактична заслуга останнього лежала може в сім, що він своєю пропозицією, зробленою через віденську поліцію, спонукав Івана Головацького зібрати інтересний літературний матеріял, з якого опісля вийшли обі части „Вѣнка". Кажу „може", бо чи Головацький не був би зробив сього і без сеї пропозиції, чи він і незалежно від неї не був би використав знайомости з князем Люки для виданя якогонебудь твору, сього не можна твердити.

12.

Зубрицький Денис.

Приступаючи до обговореня відносин Копітара до Зубрицького, мушу зазначити, що останній в хвилї першої стрічі з першим, був вже здекльярованим русофілом (пор. „Відродженє", ст. 126—127). Сеї стрічі не розумію так, аби вони мали бачити ся особисто — сього не було ніколи, — а так, що вони взагалі мали з собою до діла. Було се 1840 р. з нагоди цензу-

рованя твору Зубрицького, п. з. „Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi“, II часть. Рукопись Зубрицького перейшла вже цензуру Вацлава Залеского, який висказав ся за її допущенем до друку під услівем, що з неї будуть вичеркнені всї місця яркого політичного змісту. З сеї причини, як і тому, що після розпорядженя з 26/6 1837 р. „alle grösseren Nationalwerke, wo Gegenstände vom höheren staatspolizeylichen oder kirchlichen Interesse behandelt werden sollen, der höheren Entscheidung unterzogen werden sollen“, вислано рукопись до Відня під днем 6/11 1840 р. Седлніцкий, президент „Zensur- und Polizei-Hofstelle“ віддав її до рецензії Копітареви, який згодив ся з оцінкою Залеского, а від себе заявив, „dass die Abfassung des in Rede stehenden Werkes unverkennbare Spuren des russischen Einflusses auf die im Königreich Galizien bestehende griechisch-unirte Kirche an sich trage“. Яка була дальша судьба рукописи Зубрицького, про се не належить ту говорити, і я покличу ся лиш на сказане у „Відродженю“ на ст. 129 і д.

Два инші твори Зубрицького, яких цензурну історію ми знаємо, себто: „Pomniki z diariuszów, relacyj sejmowych i prywatnych korespondencyi do historyi polskiej służące od roku 1632 do roku 1703“ та „Kronika miasta Lwowa“, не були в руках Копітара. „Pomniki“ відібрав Зубрицький, не вижидаючи навіть рішеня (пор. „Укр.-Рус. Архів“, III т., ст. 145—146), „Kronik-y“ цензурував инший цензор, Päumann (пор. ibid., ст. 195—202).

Цензуруючи „Rys“, мав Копітар нагоду пересьвідчити ся про велику начитаність Зубрицького та його знанє „Ruthenica“. Знакомість з таким чоловіком показала ся йому пожаданою, тим більше, що в своїх студіях з обсягу літературної та культурної історії Українців, Великоросів, а иноді й Поляків, стрічав ся він з річами незнаними або незрозумілими собі. Він і звертає ся до нього, „als den gelehrtesten Ruthenen“ та просить його „um einige bibliographische Auskünfte, die uns Räthsel bleiben, Ihnen aber ein Spiel seyn müssen“ (із листа Копітара до Зубрицького з 18/6 1843 р., пор. проф. Студинського „З кореспонденції Дениса Зубрицького“, „Записки Н. Т. ім. Ш. у Львові“, 43 т., ст. 36). Впрочім і не сама потреба, мати літературні інформації, попихала Копітара до кореспондованя з Зубрицьким; він цінив знайомість з ним (хоч би і письменне), як з ученим, він бажав мати в нім друга.

Доказує се ся обставина, що вже в другім листї називає його приятелем („Verehrter Freund! Sic enim r o g o, liceat te a me salutari, ex quo importunitati meae tam liberaliter et humane respondisti“. Пор. проф. Студинський, о. с., ст. 42), а сей епітет повтаряє зараз в 3 листї („Verehrtester Freund! Verae amicitiae sempiternae sunt, sagt Cicero, wenn man sich auch nicht just tagtäglich schreibt“. Пор. ibid., ст. 45). Нещире підхлїблюванє зі сторони Копітара виключене; бажані інформації він був би одержав, хоч би й не назвав Зубрицького своїм приятелем.

Кромі сих двох мотивів ще дві инші причини могли спонукати Копітара до кореспондованя з Зубрицьким. Вже висше сказано, що по своїм повороті з Риму Копітар міг мати або й мав вже певність, що з проєктованого журнала для Русинів не вийде нїчого. Одною із цїлий, якій, як звісно, мав би служити журнал, було би відвертанє очий галицьких Українцїв від Москалїв. А ту один з найповажнїйших галицьких громадян, Зубрицький, є саме на противній дорозї, бо бажає очи Галичан звернути до Росії; належить отже порозуміти ся з ним в сїй справі і в данім случаю вразумити його в відповідний спосіб.

Четвертою причиною, задля якої Копітар звернув ся до Зубрицького, були сьвіжі римські враженя. Римську курію старав ся він настроїти прихильно для Русинів і він вважав відповідним зараз же по своїм повороті звістити про се визначнїйших Галичан та заохотити їх, аби вони не приспали пригожої хвилї та використали прихильний для них настрій. До яких саме Галичан удавав ся Копітар в сїй справі, сього не знати, бо як звісно, його листів до Галичан не найдено доси жадних, з виємом чотирох листів до Зубрицького та одного до Якова Головацького. Знаємо тільки, що римські справи в відношеню до галицьких Українцїв займали його незвичайно живо, що він докладав чимало своїх зусиль, аби тільки довести їх до бажаного успіха[1]), і що наслїдком сього він звернув ся також до

[1]) За часів Копітаревого побуту в Римі реституовано там грецько-руську колеґію, в якій Копітар заміряв почати виклади славянських лїтератур та протягом двох лїт приготовити одного з питомцїв на учителя сього предмета. Однак руські питомцї не приїздили до Риму і Копітар був зневолений почати науку з одним молодим Францїшканином, родом з Портуґалії, який підготовляв ся до місійної служби в Молдавії і Болгарії. Через опізнюванє приїзду руських питомцїв, Копітар покинув Рим

Зубрицького[1]), аби при його помочи довершити бодай частину своїх замірів.

скорше, чим задумував, а в рік пізнїйше не стало його вже між живими (пор. проф. Студинського „Кореcп.“, LXXXVI ст. і зам., де подана також причина спізненого приїзду руських питомців).

[1]) Вже в першому листї до Зубрицького пише Копітар ось що: „Jedenfalls ist jetz(t) für Euch der günstigste Zeitpunkt, um von röm. und deutscher Seite her allen Euren gerechten oder auch nur billigen Beschwerden gründliche Abhilfe zu verschaffen. Was könnte den Metropoliten eine Reise nach Rom kosten. Denn persönlich macht man in einer Woche mehr, als mittels carta cauta in Jahren. Ich war den ganzen Winter in Rom, und weiss, wie gut man Euch dort ist. Gefragt, wie man Euch Angenehmes erweisen könnte, habe ich sie an S. Exc. (себто митрополита Михайла Левицького), deren Wünsche und Ansichten sie vor allem vernehmen sollten. Aber wie gesagt, eine Reise würde alles bald in einige Ordnung bringen; einem Cardinalshut würde im schimsten Falle selbst ein Primas Galiciae die Präcedenz lassen müssen etc. etc. etc.“ (пор. проф. Студинського „З кореспонденції Дениса Зубрицького“, „Записки Наукового Товариства імени Шевченка у Львові“, 43 т., ст. 39). Коли ж Зубрицький відписав йому, що митрополит нерад їхати, Копітар не зразив ся сим і в другому листї з 18/7 1843 р., пропонував, аби до Риму поїхав Снїгурський з Зубрицьким. „Wenn die ältere Exc. sich nicht gern rührt, so lassen Sie die neue, nach Rom ziehen; auch die oberste Religion hat ihre Parteien und Mulciber in Trojam, pro Troja stabat Apollo“. „Ew. Hochwohlgeboren sollten selbst mit Snigurski reisen“. Аби Зубрицького впевнити, що подорож до Риму виплатила би ся, він характеризує римських достойників, як вповні гарних людий, а до того прихильних йому самому самому, а у таких людий можна, значить, числити на певне поперте та успіх. „Card. Lambruschini ist mich (!) ganz gewogen, und selbst mit dem Jesuitengeneral ist leicht und gescheit zu sprechen; beide schöne und hochgebildete Männer, in unserm Alter, ersterer von Genua, der andere Holländer, der früher in Polotsk und Wilno gewesen. Der h. Vater (себто Григорій XVI) die venetianische Gutmüttigkeit selbst“ (ibid., ст. 43). Та Зубрицький не лиш що не старав ся наклонити до подорожі нї митрополита нї епіскопа, але по просту висьміяв Копітара. Ось що він пише до Ганки 22/2 1846 р.: „У меня была очень странная (переписка) съ возвратившимся зъ Рима Копитаромъ. Настаивалъ онъ на меня, чтобъ я уговорилъ нашего Митрополита или епископа на путѣшествіе въ Римъ и отправился зъ ними туда. Онъ удостовѣрялъ насъ въ хорошемъ пріемѣ, требовалъ да бы мы здѣсь дѣйствовали на духовенство за россійскими рубежами и пр. Но я ему тонко доказалъ нелѣпость предпріятія“ (пор. „Житє і Слово“, IV т., ст. 86, „Листи Д. Зубрицького до Ганки“). Прошу вважити, що в такий спосіб пише ся про чоловіка, який умер вже (11/8 1844 р.), до якого однак инакше писало ся, як він був між живими! Впрочім про се буде мова низше.

Подавши причини, які на мою думку спонукали Копітара до кореспонденції з Зубрицьким, приступлю до обговореня самої кореспонденції. Вона невелика, всього чотири листи Копітара до Зубрицького (з 18/6, 18/7, 5/10, 4/11 1843 р.) та три відповіди останнього (з 3/7, 3/8, 20/10 1843 р.). Чотири перші, себто листи Копітара до Зубрицького, оголошені проф. Студинським в цитованій вже статї п. з. „З кореспонденції Дениса Зубрицького“ в „Записках“, 43 т., — три другі будуть оголошені в найблизшій будучности рівнож ним, та я користуюсь його ласкавим дозволом цитувати після його власноручних копій.

Мимо такого скромного числа листів, їх зміст незвичайно інтересний. З сим змістом зазнайомимо ся, обговорюючи поодинокі питаня, порушені в них. Наперед зазначу одначе, що помину такі інформаційні питаня поставлені Копітарем, як питанє про се, хто криє ся під псевдонїмом „Клерик Острожський“, про полемічну брошуру п. з. „Історія о листрикійском синодї“, про св. Кирила (I лист), про рік виходу „Θρηνος-а“, про початки славянської літургії, (II лист), про книжку Востокова „Описаніе русскихъ и славянскихъ рукописей Румянцевскаго музея“, про словар Лїнде, про Остромірове евангеліє (III лист) і т. д. Всї ті питаня або вже розібрані вичерпуючо в названій працї проф. Студинського, або вони не мають нїчого спільного з моєю темою. Я обмежу ся лиш до обговореня самих актуальних питань порушених Копітарем.

Зараз в I листї, з нагоди 3 гіпотез, поставлених Зубрицьким в „Rys-ї do historyi narodu ruskiego w Galicyi“ I ч., ст. 21—9, — про найдальше на захід посунені оселї Русинів (м. и. аж під Краків), Копітар доторкає питаня про відношенє Українцїв до Великоросів. На його гадку „sollen... die Russinen, ohne die Nordrussen sich selbst genügen ihren Kamiński drucken lassen etc. Sind doch der Preussisch-Deutschen nicht einmal so viele! Dann Euere gebildete und honett dotirte Clerisei, wäre es nicht ewig Schade um Sie! Von den 15 Millionen Russinen seyd ihr 4 in Galizien und Ungarn doch die Blüthe und sollet daher vielmehr jene durchsalzen, als euch von ihnen nach bloss materiellem Gesetz der Massen hinüberziehen lassen. Sed quo Musa tendis, desine perdicax!“ (пор. проф. Студинський, о. с., ст. 39). Коли порівнаємо сї слова Копітара, як приватного чоловіка, ученого, з його оцїнкою на II часть „Rys-у“ як цензора, то побачимо,

що вони заадресовані в першій мірі до Зубрицького. З русофільством останнього, яке виявило ся вже в II части „Rys-y“, не міг він погодити ся як цензор і висказав ся про нього в такий спосіб, як ми се пізнали в горі. Він не міг згодити ся з ним і як учений, і в приватному листї дав вираз свойому пересьвідченю. За мало, не годив ся, — Копітар осуджував всяке русофільство. Він же був завзятим ворогом літературного і культурного централїзму, а горячим прихильником децентралїзму. Йому присьвічувала ідея самостійних грецьких діялектів в літературі (пор. „Kopitars Kleinere Schriften“, 18, 307 ст.). І на чию користь, зглядно в мові якого славянського племени мала довершити ся славянська культурна централїзація? В мові і на користь Великоросів, яких Копітар сердечно не любив і як народности і як державно-політичної одиницї, за їх кріпосне право, за їх склонність до скомплїкованих формальностий? „Invideo Russie felicibus per nostram ineptiam“, каже він в одному листї. В науцї называє він їх неуками: „Die grossen, aber in der Wissenschaft noch sehr kleinen Russen“; він говорить про „depravierende Hände der Russen“. (Пор. „Сборникъ Акад.“ XXXIX т., XVI ст., „Neue Briefe“, XXVIII ст.). Супроти такого відношеня до Великоросів ми можемо лиш дивувати ся, що в листї до Зубрицького Копітар обійшов ся з ними так чемно, не зачіпивши їх нї словом.

Яку-ж відповідь дав Зубрицький Копітареви на його заміти про великоруського-українську справу? Як би він хотїв бути щирим, то був би відповів, що він, мовляв, шанує гадку Копітара, що однак він сам, Зубрицький, є иншого пересьвідченя, а саме, що Українцї не суть самостійною, нї етнїчною, нї культурною одиницею супроти Великоросів, лиш їх галузею („вѣтвь“, як се Зубрицький зазначив вже з початком 1830 рр., пор. моє „Відродженє“, ст. 126 і д.), що супроти сього всї змаганя сотворити з них самостійну одиницю будуть безхосеннї, що в данім случаю, йому, Зубрицькому, людинї з вповнї противлежними пересьвідченями, не слїд і неможливо впливати на Українцїв, аби їх відтягнути від Великоросів. Так повинен був відповісти Зубрицький, як би він хотїв бути щирим. Впрочім отвертість і щиріcть були би найшли ся, як би відвага була. Та Зубрицький забув, що має до дїла з ученим; в Копітарі бачив він лиш урядника та цензора, з яким він може мати до дїла ще нераз, з яким йому не годить ся задирати висловлюванєм діяметрально противних поглядів. Відповідно до сеї інтенції

він і укладає відповідь Копітареви. Він, мовляв, рад би з душі якось вплинути на Українців, так що-ж, матеріяльне та інтелектуальне положенє гр. кат. духовенства в Галичині не є таке, аби воно могло приманювати українське духовенство в Росії. „Euer Hochwohl. wüschen, daß wir 4 Mil. hiesiger Russinen auf die jenseitigen 11 Mil. einwirken mögen und auf welche Art und Weise? Man ist uns hier gram — der seit Jahrhunderten begonnene Polonisirungsproceß geht ungestört seinen Weg, und leider zum größten Betrübniß unserer Nation haben wir schon als Folge dessen gegenwärtig in Hochverrath verflochtene Ruthenen (неч.) gesehen, was sonsten nie (неч.) der Fall war, weil die Ruthenen stets Gott und dem Landesherrn treu ist (!). Und was soll den(n) unsere Klerisey der jenseitigen für materiäle Vortheile anbiethen? Kommt, sehet, wir haben polnische Kirchenpatrone (eine Plage für den russischen Pfarrer), die ihr nicht habt. Wir erhalten nach 14-jährigen Studien wenn wir so glücklich eine Pfarre zu erhalten oder zu erkaufen, 200 Rubeln Einkünfte, während unsere polnischen ledigen Collegen tausende verprassen. Erlangen wir aber keine Pfründe, so müßen wir als Cooperatoren mit Weib und Kindern uns mit 100 Rubeln begnügen u. s. w. Solche materiällen Vortheile werden ihnen nicht munden — man müßte ihnen also andere anbiethen z. B. Ihr seid bei euch die Clerisey der herrschenden Kirche und wir von einer nur etwas geduldeten, ihr habt den Vorrang vor allen Geistlichkeit und wir müßen der lath. nachstehen, ihr seyd die Seelsorger der Hohen und Geringen und wir nur Bauerpfaffen. Bei euch wird behauptet, daß euer (неч.) geistliche Stand der ehrwürdigst(e) ist, und bei uns lehrt man in der Moraltheologie nach Stapf II Auflage II Band S. 352, daß ein verehelichter nicht geeignet ist die Beichte zu hören. Euch kann nur Pfarrkinder niemand entziehen, wir müßen aber entweder einen immerwährenden Krieg mit der lath. Clerisey führen, die uns unsere Pfarrkinder (niemand?) entlocket, oder wir müßen dulden und schweigen. Ihr könnt nach 6—8 jährigen Studien in euerer Muttersprache sich zum Priesterstande eignen und wir müßen wenigstens 14 Jahre uns mit Studien in der deutschen und lateinischen Sprache, ohne die Unsrige zu verstehen, plagen. Aus dem Vorhangehenden werden E. H. einsehen, daß die Einladung an diese Clerisey nicht lockend und folglich fruchtlos wäre". Між стрічками треба дочитати ся, що

радше положене российського духовенства може бути притягаючим для галицького.

До українського дворянства в Росії нема що й звертати ся, — воно вдоволене российськими порядками. „Bei dem rein kleinrussichen Adel kann man auf Erfolg gleichfalls nicht rechnen — dieser Adel, dessen Zuna(h)me mit der Sylbe eńko, ez, und auch zum Thel ski und ски endet, bildet fast den 3-n Teil der sämtlichen Beamten und Offizier-Standes im Russchen Reiche, wie dies E. H. aus den Schämatismen ersehen können. Die Grossrussen mit инъ, евъ und овъ zwischen dem klruß. Adel, dessen(,) wessen man bei uns die Böhmen zeihet, nähmlich der Sucht nach Ämter und Stellen, bei materiellen Vortheilen, sie sind (неч.) noch mehr Enthusiasten für die dortigen Einrichtung und Regierung als selbst die Großrussen“.

А міщанство, селянство? „Der unbedeutende Bürgerstand ist griechisch bigot und der Landmann indolent“.

І впрочім, що й говорити з тими Українцями, які неспосібні до чогось поважного. „Vor einigen Jahren fiengen an einige kleinrussische Flugschriften von Kotlarewski, Gałka, Mogiła, Srezniewski, Korsun u. a. zu erscheinen. Ich hielt dies als Zeichen einer auflebenden kleinrussischen Nationalität. Weit gefelht! es waren bloß Spielereyen, noch weniger bedeutend, als die in der nieder- oder oesterreichischen Mundart, und selbst die Schreibenden bedienten sich eines Mischmasch des groß- und kleinrussischen Dialekts“. (Із першого листа Зубрицького до Копітара з 3/7 1843 р.).

Хиба нікому не прийде охота підозрівати, що Зубрицький направду болїє ізза такого, як він каже, оплаканого стану української літератури. Се лиш Schadenfreude старого грішника, якому хиба не по нутру був би розвій літератури в мові „какаго либо простолюдина пасѣчника Грицка“ та „пастуха Панька“. Він хиба не міг забути, що пару місяців взад писав він до Поґодіна зовсім що инше: „Еще новизна! В Вѣнѣ намѣреваются издавать періодическіе записки на малорусскомъ языкѣ[1]) — да радуются и веселятся ваши малорусскіи ревнители, у нихъ бу-

[1]) Мова про журнал для галицьких Українців, проектований Копітарем. Чому не дійшло до видаваня його, про се в части була мова висше, точнїйше про се гл. проф. Студинського „Кoресп.“, ст. LXXXV і д.

детъ уже непремѣнно собственный журналъ. Даже и долговременные споры о правописаніи малорусскомъ начиная отъ Максимовича до Левицкого, въ Галиціи веденные, рѣшенны: будутъ печатать латинскими буквами" (пор. лист до Поґодіна з 4/1 1843 р., Н. Попов: „Письма къ Погодину изъ славянскихъ земель", ст. 568). Кождий бачить, скільки ту щирої, далекої від всякої іронії, прихильности до „einer auflebenden kleinrussischen Nationalität!"

Коли отже ми пригадали собі лист Зубрицького до Поґодіна навіяний такою „сердечною" любовию до української мови и письменства, то ми зрозуміємо, що і в листї до Копітара його аж підбивало висказати се, що душа чує, причіпити латку українській мові та письменству. Коли ж він сього не робить, то не тому, аби він мав змінити свої симпатії чи антипатії, а тому, що не було відваги сказати сього, що серденько чуло. Впрочім він і так переїхав ся здоровенно по „симпатичних" йому Українцях? Чи мова творів Котляревського, Галки (Костомарова), Могили (Метлинського), була „Mischmasch" з великоруської та української, про се могли би сказати хиба сї, що читали сї твори, а не Зубрицький, який не читав їх гаразд, а певнїйше таки, що й не бачив їх, — могли би сказати сї, котрі знали і писали українською мовою. Хто знає, що 1840 р. вийшов „Кобзар" Шевченка, і що перед ним вже появив ся цїлий ряд поважних творів инших письменників, от хоть би Квітки - Основяненка, сей не скаже, що твори українських писателів були лиш забавкою („bloß Spielereyen"). Правда, нїхто не мав права заставити Зубрицького читати „Кобзаря", нїхто не мав права зневолити Зубрицького, аби він свої делїкатні очи та нїжні уха мордував читанем творів писаних в мові „какаго либо простолюдина пасѣчника Грицка" або „пастуха Панька", — однак обовязком чесного чоловіка було перечитати всї українські твори, як видавало ся осуд про цїлу українську лїтературу. По прочитаню вільно було йому мати гадку, яка йому подобала ся, однак не вільно було їдию трактувати чужого чоловіка, до того впливову особу, яка в судьбі галицько-української лїтератури могла чимало заважити. Сьвідомо брехливі інформації, давані такій особі, робили кривду не лиш названим у Зубрицького писателям, але й цїлій нациї, — і вони сьвідчать дуже сумно про честь Зубрицького.

Нещирий був Зубрицький з Копітарем і тодї, коли мова сходила на його особисті справи, його твори. Отже найскорше

була мова про два його твори: „Rys“ і „Kronik-у“. Ми знаємо, що перший з них був в руках Копітара, ми знаємо, як Копітар висловив ся про нього. Рукопись вийшла з цензури дуже обкроєна, так що годі було випустити її в сьвіт в такому виді (пор. моє „Відроджене“, ст. 129 і д.). Зубрицький догадував ся, що з нею вийде така морока, він і заздалегідь пошукав иншого місця, де міг би видати її. Його вибір впав на Росію, на Поґодіна. „Я, Милостивый Государь“, пише він до нього 20/8 1839 р., „написалъ на польскомъ языкѣ „Опытъ исторіи русскаго народа въ Галиціи, со времени польскаго владѣнія“. Первая тетрадь, содержащая введеніе или періодъ до 1340 г. напечатана 1837 г., но подлинное историческое разсужденіе отъ 1340 г. до 1596, доселѣ чрезъ два года по неизвѣстной причинѣ въ цензурѣ удержанное, какъ думаемъ, въ тайной цензурный комитетъ въ Вѣну отосланное, а можетъ быть по тайнымъ причинамъ не возвратится болѣе къ моимъ рукамъ. Въ обстоятельствахъ сего рода я рѣшился, хоть и получу дозволеніе, не издавать болѣе свой трудъ въ Галиціи и прошу Васъ увѣдомить меня, не приняло бы Историческое Московское Общество изданіе сего сочиненія на собственное иждивеніе, естли найдетъ оно достойнымъ сего рода издержекъ? — Сочиненіе ето должно быть на польскомъ языкѣ, чтобъ дѣйствовать на рускихъ нашихъ соотечественниковъ въ Галиціи, Польшѣ и присоединенныхъ губерніяхъ, доказуя имъ, какая была плачевная судьба русскаго народа подъ польскимъ правленіемъ“ (пор. Н. Попов., о. с., ст. 545). Якого пів року пізнійше (26 (14)/3 1840 р.) доносить він тому самому Поґодінови ось що: „Рукопись моя, историческія извѣстія о Галицкой Руси содержащая, доселѣ въ цензурѣ. Друзья увѣряютъ, что она omissis omi(t)tendis будетъ одобрена. Не взирая на сіе, буду я заниматься передѣлать цѣлое сочиненіе, ибо со времени, когда я подалъ ее въ цензуру, попались мнѣ въ руки многія прежде неизвѣстныя архивальныя источники, которыми при новой передѣлкѣ воспользовать ся хочу; ожидая (!) однакоже ежедневно возвращенія подлинной рукописи, при которой я присовокупилъ нѣсколько документовъ, не оставивъ у себя описанія ихъ. Но какъ нибудь, за два мѣсяца послѣ етого, буду старать ся сообщить Вамъ или цѣлое сочиненіе, или по крайной мѣрѣ большую часть его, дабы Общество Исторіи и Древностей было въ состояніи убѣдить ся, заслуживаетъ ли мой трудъ быть печатаннымъ или нѣтъ“ (ibid., ст. 547). Та з перероблєнєм руко-

писи не йшла справа так скоро. Щойно в рік після останнього листа [26/2 (10/3) 1841 р.] Зубрицький був в змозї написати: „Радуюсь, что моя Исторія находится уже въ Вашихъ рукахъ и что почтенное Общество Исторіи и Древностий удостоили ее вниманія. Печатайте какъ Вамъ угодно, на русскомъ и на польскомъ языкѣ, даже и зъ употребленіемъ моего имени“. (Пор. ibid., ст. 550—551). Рукопись Зубрицького випечатало дійсно московське „Общество“ 1840 р. Заголовок книжки, що обнимає історію Руси від введеня християнства до кінця 15 в., звучить: „Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ Червоной или Галицкой Руси“; рукопись, що була в австрійській цензурі, видрукувана отже майже в повнім обємі з пропущенєм 16 в.

А тепер прошу поглянути, що пише Зубрицький в тій самій справі до Копітара під 3/7 1843 р. „Ich habe eine Geschichte Galiziens verfasst und 1836 der Zensur übergeben, die man mir nach 2 Jahren mit der Weisung zurückgestellt hat sie zur umarbeiten, weil manche auch nach Quellen und geschichtlichen Forschungen dargestel(l)ten Thatsachen der alten pol. Regierung nicht zur Ehre gereichen. Ich liess sie liegen, den(n) что писахъ, писахъ und weil ich in der Zwischenzeit für manche, jedoch nicht von der Zensur gerügten Ereignisse neue usureren Datten gefunden habe — es ist mir nur leid, dass meine Ansichten auswärtige Schriftsteller ausgebautet (пов. бути ausgebeutet) und als ihre eigene Ware verkauft haben“. Як же Зубрицький „liess sie (розум. „історію“) liegen“, значить, не перороблюючи, лишив у себе так як одержав її з цензури, коли 14/3 1840 р. заявив Погодінови, що буде занимати ся перерібкою, а з початком 1841 р. вже й вислав її в Москву, переробивши її? Се не жадна несьвідома помилка зі сторони Зубрицького, а сьвідома брехня обрахована на замиленє очий Копітара. Зубрицький знав дуже добре, що після австрійських постанов авторам не вільно печатати за границею своїх творів в цілости, лиш фраґментарично. А ну-ж Копітар довідає ся, що він накладає з Москвою! А що довідає ся, се певно, от і Зубрицький придумав нову брехню; мовляв він нїчого не причасний при виданю своїх творів за границею, бо його погляди розграбили заграничні писателї.

Зубрицький був би може й не згадував про свій „Rys“, та на його нещастє, саме тодї, як він переписував ся з Копітарем, в цензурі була рукопись його „Kronik-и“. Треба було

вивідати терен; може ще й Копітар рецензує її. На всякий случай належало віднести ся до нього; от і Зубрицький пише зараз же в I листї з 3/7 1843 р. ось що: „Vor drey Jahren schrieb ich eine Chronik der St(adt) Lem(berg) nach Quellen und Urkunden, ein Werk von der unschuldigsten Art, enthaltend jedoch viele bis nunzu unbekannte Vorfälle, Datten und Umstände etc. — übergab selbe auf ausdrückliches Verlangen des Polizeydirektors zur Zensur. Sie passirte dieselbe, wurde aber dem Landespraesidio unterbreitet und liegt schon das dritte Jahr daselbst. Ist das erhört nicht nur im Auslande, aber selbst in unserer Monarchie?“ Та незабаром полапав ся Зубрицький, що до австрійського цензора не яло ся писати таке про австрійську монархію і вже в II листї до Копітара (3/8 1843 р.) обертає він справу до гори ногами; мовляв, австрійське правительство лагідне, тільки з Поляками клопіт. „Was meine Chronik v. Lemberg anbelangt, so bin ich gleichgültig, ob man den Druck wird gestatten oder nicht, zurückgestellt muss sie nur werden. Unserer milden Regierung bin ich deshalb nicht gram; entweder waltet hier die pigritia omni metu soluta oder die Umtriebe der poln. Parthey, die auch in höheren Spheren ihre Fühlhörner hat und die Gebrechen ihrer alten Verfassung nicht offenbart haben mag“.

Вкінци приходить цензурне рішенє; „Kronika“ обкроєна на всї боки, хоч Зубрицький старав ся писати дуже обережно та кождий факт доказував богатим матеріялом. Кождий шануючий себе автор не міг би знести спокійно такого обкроєня; не легко було зносити його і Зубрицькому, який з нагоди „Rys-y“ шукав захисту та більшої гостинности в Росії, — його жаль, а навіть обуренє для австрійської цензури були би тепер вповнї на місци. І думаєте, що Зубрицький обурив ся? „Meine Chronik der Stadt Lemberg habe ich zurückerhalten und bin mit der höheren Censur zufrieden“; die durch die hierländige gestrichenen Stellen mit Ausnahme von 5 Artikeln haben zu bleiben. — Ich sehe ein, dass die 5 Artikel, da sie auf die Union Bezug hoben, gegenwärtig in Galizien nicht zulässig sind. — Ich muthmasse sogar, dass mein Manuskript unter Ihrer Feder war, denn nur ein Mann von so hoher Gelehrsamkeit und Einsicht wie E. H. ist geeignet das Passende von Unpassenden, das Zulässige von Unzulässigen gehörig zu unterscheiden“ (із III листа з 20/10 1843 р.). Сеж мало що не панеґірик для австрійської цензури та зовсїм непотрібне

кадило для Копітара, який, як знаємо, навіть не цензурував „Kronik-и". Дуже мусів жалувати Зубрицький, що наплїв стільки компліментів, особливо тоді, як від самого Копітара дізнав ся, ще він навіть не бачив його рукописи, — так щож, пропало!

І хитрий Малорос вдав ся з сього Зубрицького, хоч і не був він Малоросом, а русским. Ото в II листї (з 3/8 1843) пише він до Копітара м. и. ось що: „Ich wollte ihm (себто бар. Кріґови) eine Kleinigkeit in der deutschen Sprache — Lemberger Album enthaltend facsimilia von 215 berühmten Personen sammt seiner kurzer Biographie zueignen. Diesem Album wurden einige lath., deutsch. und ruth. Urkunden in ihrer ursprünglichen Schreibweise aus dem 14 und 16 Jahrhunderte sammt dem Text, wie sie gelesen werden sollen, beigelegt. Er war damit zufrieden, wollte aber, daß Manches abgeändert werden solle, weil noch die Nachkömmlinge einiger Familien leben, deren Vorderer in dem Album erscheinen, und mit denen er im guten Einvernehmen steht. — Dies that ich nicht, das Manuskript liegt bei mir. Natürlich fühlt er sich verletzt. Wären E. Hlg. mit dem Wichtigeren nicht so beschäftigt, könnte ich dieses Manuskript zur Einsicht mittheilen". О гадку Копітара, як ученого, Зубрицькому на правду не розходило ся, а розходило ся о Копітара, як цензора, який звязаний приватними, приятельськими зносинами не мав би сьмілости відкинути або здесяткувати твір Зубрицького. Копітар таки не бачив сього твору; в своїй відповіди на лист Зубрицького, написаній 5/10 1843 р., не сказав він нїчого в справі альбума. Я пересьвідчений, що се стало ся не з розмислом, а просто случайно, через забуте. Копітар не любив полїтикувати з людьми, до яких стояв близько; він не полїтикував і з Зубрицьким, якому зараз в І листї висказав свої погляди на великорусько-українське питане, він не полїтикував з ним і з нагоди одної пропозиції, зробленої Зубрицькому, яку хочу саме обговорити.

„Auch die galicische Kirchengeschichte sollten Sie noch herausgeben; freilich möglichst unparteyisch, während Maciejowski um Geld nur russinische Martyrologien schreiben möchte. Bei solchen Meinungskriegen iliacos intra muros peccatur et extra; vom Mächtigern meistens mehr, als nöthig oder klug wäre, aus Ungeduld und Übermuth. Altes Unrecht immer wieder aufwärmen, schadet nur der Zukunft; vernarbte Wunden aufreissen hindert an gegenwärti-

ger Gesundheit und durch sie möglichem Fortschritt. Amnestie ist kein leeres Wort; und ward von den Alten nicht umsonst erfunden" (пор. проф. Студинський, о. с., ст. 43, лист Копітара до Зубрицького з 18/7 1843 р.). І сим разом Копітар, поручаючи Зубрицькому здержливість при писаню історії руської церкви, говорив не як цензор, а як учений, говорив щиро. Такі самі уваги поробив він свого часу історичному оглядови в граматиці Йосифа Левицького.[1]) Взиваючи Зубрицького до здержливости при писаню історії руської церкви, мав Копітар на думці відай твір Гарасевича Михайла „Annales ecclesiae ruthenae", про який ґр. Седлніцкий сказав, що він „wegen der darin vorkommenden Stellen, durch welche eine wechselseitige Aufreizung des lateinischen Klerus und der griechisch-unirten Geistlichkeit veranlasst werden konnte, zur Drucklegung nicht eigne" (пор. „Укр. Руск. Архів", III т., ст. 124). Такий висказ Седлніцкого[2]) оснований лиш на оцінці віденського цензора, та ми не знаємо документно, чи ним був Копітар і лиш пропускаємо, що так, тим паче, що стилізація листа до Зубрицького, зглядно сього місця, в якім говорить ся про історію руської церкви, є дійсно сього рода, що виглядає, неначе Копітар читав „Annales", з котрих він набрав пересьвідченя, що історія руської церкви — се дразлива квестія, що при ній треба конче порушити „Ungeduld" та „Übermuth" сильнійшої сторони, себто Поляків. Він і взиває Зубрицького не закривати правду, а бути „möglichts (підчеркнене належить Копітареви) unparteyisch", — візване вповні розумне і щиро приятельське.

Послухаймо, що на се відповів Зубрицький. „Die galizische Kirchengeschichte sollte ich schreiben! In meinen Jah-

---

[1]) „Cui bono insultas leoni mortuo? Si Polono polonica placent, quid mirum? Nonne et tibi tua? Aequus judex utrumque probat", пише Копітар на рукописній граматиці Й. Левицького (пор. Маковей о. с., ст. 18).

[2]) Седлніцкий говорить лиш загально, що „Annales" читав „der darüber vernommene Censor", якого не називає однак по імени. Дуже можливо, що їх читав як раз Копітар, так само як і „Rys do historyi narodu ruskiego" II часть; по крайній мірі ми не знаємо, чи при віденськім BRA. був тодї який урядник, котрому можна би було поручати „Galiciana", спеціяльно „Ruthenica".

ren? Wie ist das möglich? Woher die Materialen? Ich müßte bei meiner ziemlich ausgedehnten Beschäftigung anfangen zu sammeln, was ich zwar einstens gelesen, aber bereits vergessen habe. Und dann Ihre weise Meinung befolgend, glaube ich, daß es rathsamer ist, die Vergangenheit gänzlich ruhen zu lassen, die heilsame Amnestie über selbe auszubreiten und nur mit der Gegenwart sich zu befassen, weil es läßt sich nicht viel rühmliches von den vielen Religionsparteyen in Polen schreiben, und doch müßte man die Wahrheit schreiben" (II лист, з 3/8 1843 р.). Що крок, то нещирість, викрут. І так Зубрицький відказує ся написати історію руської церкви через старість, а майже 10 літ пізнійше, коли він був хиба ще старший, а не молодший (1852 і 1855 р.), видає свій найбільший історичний твір: „Исторія галицко-русскаго княжества". Відмовляє ся написати історію ізза браку матеріялу, а преці́нь частину інтересного матеріялу мав зібрану вже при писаню „Rys-у", „Kronik-и", „Повѣсти", а другу частину міг роздобути там, де роздобув Гарасевич. Історії польсько-руських відносин в минувшині не міг він дати амнестії, „weil es läßt sich nicht viel rühmliches von den vielen Religionspartheyen in Polen schreiben", як він і сам признає. Коли він підкаджує Копітареви, говорячи, що слухає його ради, видає минувшині амнестію, не хоче занимати ся нею, лиш теперішностию, то се передовсім підсуване Копітареви гадок, яких він не мав, бож він виразно каже занимати ся минувшиною і ні словом не зраджує охоти відводити від неї, — а дальше се нещирий і дуже незручний викрут. Бо коли би він так дуже слухав Копітара і перестав займати ся минувшиною, — припустім на хвильку, що Копітар хотів сказати щонебудь подібне, — то чому ж він для консеквенції не відібрав з цензури своєї „Kronik-и", з якої викинено цілих 10 місць іменно тому, що в них не дошукано амнестії зі сторони Зубрицького, а найдено їх за гострими в відношеню до Поляків (пор. моє „Відроджене", ст. 132—133), — по що пхає він Копітареви свій новий твір по історії 14 та 16 вв., себто „альбум"? І стільки брехні взяв Зубрицький на свою сиву голову, замісць сказати отверто, що він не має охоти братн ся до історії руської церкви, а то тому, бо боїть ся, аби його твір не потерпів такої судьби, як „Annales", чи що там.

Такого „приятеля" поднбав собі Копітар; полапав ся він, що правда, досить скоро, що не туди попав, бо понад сї 4 ли-

сти, які він вислав до Зубрицького і з яких я вибрав інтересні для нас питаня, він не писав більше до свого „приятеля“, анї не удавав ся до нього в жадній справі. Особисто Копітар скористав дещо із кореспонденції з Зубрицьким, одержавши від нього кілька інформацій, та се було зникаючо малим в порівнаню з сим, чого він надїяв ся від нього. І коли він замітив, що Зубрицький кривить душею перед ним, що змінює свою барву і подобу як казочний Протей, — йому не лишало ся нїчого иншого, як зірвати з ним всякі зносини. Казочного Протея можна було чарами присилувати, аби вернув до властивої подоби, та на Зубрицького Копітар не мав чарів. Зірванє не наступило формально, а Копітар перестав по просту писати тай годї.

Такий оборот річий був для української справи дуже некорисний, бо наслїдком такого інцідента Копітар мусїв охолонути для галицьких Українцїв. Се впрочім вповнї зрозуміла річ. Особисто знав він мало Галичан, і свій осуд про загал мусїв виробляти собі на підставі знакомих одиниць; сеж загально людська слабість, а рівночасно і сила, коли на підставі відомого можемо судити про невідоме.

10.

Закінченє.

Ми оглянули таким робом відносини всїх галицьких Українцїв до Копітара і на відворот, відносини, в яких виявляло ся становище Копітара до галицького письменства. Коли все те зісумуємо та підтягнемо під один знаменник, то покаже ся ось що:

Історія відносин Копітара до українського письменства в Галичинї представляє дві фази: Перша — від початку його лїтературної дїяльности до 1816 або 1823 р., друга — від 1816 або 1823 р. до кінця його житя. Коли порівнаємо становище Копітара до українського письменства та до українського питаня взагалї в першій фазї до того ж становища в другій фазї, та на перший погляд видасть ся нам, наче маємо до дїла з двома ріжними особами, — така величезна ріжниця між ними. Зачав Копітар від сього, що не признавав самостійности української мови, а не признавав тому, бо не знав про єствованє Українцїв. За самостійностію української мови заявив ся він публично перший раз в статї п. з. „Russniakische Litera-

tur“, поміщеній в „Wiener Allgemeine Zeitung“ з 1816 р. Та сей погляд був на разї ще дуже нетрівкий, бо Копітареви бракувало найважнійшої річи потрібної до проголошеня такого погляду, себто знаня української мови, до здобутя якого причинило ся у великій мірі прочитане рукописної граматики Івана Могильницького з 1823 р. Від сеї хвилї він станув на ясно означенім становищі та не лиш зазначував його там, де сього було треба, але і справляв до нього тих Галичан, які були на хибній дорозї (Левицький Йосиф, Зубрицький). Признане української окремішности не було обявом якоїсь спеціяльної симпатії для Українців; воно виходило із загального, занятого ним становища, яке диктувало йому признати право на самостійний розвій всім, навіть найдрібнійшим славянським дялектам, як тільки вони давали знаки живучости. Годить ся зазначити, що такий лїбералїзм, така лїтературна і культурна децентралїзація зі сторони Копітара не була жадною утопією, бо він взорував її на такім голоснім фактї, як прегарний розцьвіт давних грецьких діялектів, розцьвіт, який привів грецьку клясичну культуру до такого буйного стану. Виходячи зі сього становища, Копітар бажав видїти галицьких Українців культурною, самостійною супроти Поляків та Великоросів одиницею, яка могла би розвивати ся під „батьківським скиптром“ австрійських цїсарів. Та не лиш про галицьких Українців памятав він. Від останнїх вимагав він, аби вони впливали і на своїх російських земляків та старали ся відтягнути їх від Росії до Австрії, від Росії, якої справедливо ненавидів як держави, до Австрії, в якій бажав бачити зединеними всїх Славян, з виємом хиба Великоросів. Та се була утопія, якої навіть самі Українцї, справою злуки українських земель в одно хиба найбільше заінтересовані, ще т е п е р не можуть пересуджувати нї сяк нї так. Копітар розумів сам, що ся справа стоїть на дуже і дуже далекім плянї, тому в своїх проґрамових заявах обмежував ся лиш до вияснення австрійсько-українського, зглядно галицько-українського питаня.

Перестерігаючи галицьких Українців перед ґравітованем до Росії (Зубрицький, по части і Й. Левицький), він взивав їх, аби вони здали собі справу зі своїх відносин до найблизших сусідів, Поляків. Він радив не дразнити сих останнїх, але й не казав складати рук та ждати помилуваня; противно, він желав Українцям з цїлого серця, аби вони стали панами Галичини, а не Поляки, — а після гарних обявів національного та лїте-

ратурного відродженя 1830 рр., він думав, що вже прийшов сей час, коли Поляки скапітулювали з геґемонії в Галичині, стали „Ex-Herren“ Галичини, а їх місце заняли нові, властиві пани, „angehende Herren“, Українці. Одним словом Копітар бачить таке переміщене точки тяжости національної борби в Галичині, яке ще нині є і довгий час буде pium desiderium всїх українських полїтичних партій в Галичині; він впрочім перейшов стремлїня навіть найбільше радикальних партій, які прецінь не прямують до геґемонії над Поляками, тільки до рівноправности поруч з ними.

Коли однак спитаємо ся, що доброго зробив Копітар для українського письменства, то пересьвідчимо ся, що теорія стояла в разячій діспропорції до практики. Не тому, аби Копітар був нещирим, говорив гарні слова, а робив негарні діла, а так складало ся погано. Не маючи богато особистих знакомостий, а в слїд за тим і добрих інформацій про галицькі відносини, не знав він иноді, як зарядити ся або звертав ся там, де найменше годило ся звернути. Се бачили ми зі всього сказаного до тепер, та я позволю собі пригадати наймаркантнїйші річи, аби нам все стануло ясно перед очима. Зачнемо від відносин Копітара до поодиноких галицьких Українців, з якими він стикав ся безпосередно, будьто особисто, будьто письменно.

В патріотичній діяльности Снїгурського особа Копітара мусїла відіграти певну ролю. Однак з уваги на се, що ми з одної сторони не маємо певних даних до означеня сеї ролї, а з другої не можемо припустити, аби Снїгурський був слїпим орудєм Копітара, — мусимо бути сеї гадки, що корисний вплив останнього рівноважив ся з патріотичними почуванями самого перемиського владики. Близше означити взаїмне відношене сих двох чинників, — впливу Копітара та самостійного патріотичного діланя владики, — годї, і воно лишає ся на разї отвореним питанем. За те з певною правдоподібностию можна говорити, що сам Копітар довідав ся у перве від Снїгурського про самостійність української мови від великоруської та про галицькі громадянські справи.

Знане української мови розширив Копітар по прочитаню граматики Івана Могильницького, яка ще ту і там віддавала довг давному божкови, церковно-славянщинї, однак в великій мірі основувала ся на живій народній мові та брала з неї цїлий ряд примірів і взорів. Говорити, що Могильницький був

учеником Копітара — не можна, хиба навпаки, що останній був учеником першого.

Невиясненим поки що лишає ся і питане про відносини Копітара до Паславського, який був наслідником Снігурського при св. варварській парохії у Відни. Се одначе є певне, що в хвилї, коли сам Копітар мусів набувати відомости й про українські справи від Снїгурського та Могильницького, не міг він учити другого.

За те в певних формах представляють ся нам відносини Копітара до Левицького Йосифа. Коли вірити Дїдицькому, що з початком 1820 рр. Левицький був руководжений Копітарем, то се руководжене не принесло би богато чести останньому, бо його результатом було би „Домоболїє" та цїлий обєдинительний сьвітогляд Левицького, який мав у нього місце ще з початком 1830 рр. Коли ж Левицький став покидати сей сьвітогляд протягом 1830 і 1840 рр., і коли він закинув його зовсїм (я маю на думцї лїтературну дїяльність Левицького лиш до 1848 р.), то до сеї еволюції поглядів Левицького Йосифа Копітар не причинив ся, бо вона відбула ся незалежно від нього.

Добрянський особисто завдячував своїй знакомости з Копітарем досить богато: 1) Вироблене національної сьвідомости, 2) напрям лїтературної дїяльности. Що до першої точки одначе належить пригадати, що національна сьвідомість Добрянського витворила ся і під впливом нових течій, які нуртували серед галицької молодїжи на віденському ґрунтї. Що до лїтературної дїяльности Добрянського, то мусимо памятати, що вона до українського відродженя в Галичинї зовсїм не причинила ся. Не могла зробити сього нї його граматика ц.-сл. мови (написана впрочім не в научних, лиш педаґоґічних цїлях), нї його статя про хрещене Руси з 1845 р. Історичні статї Добрянського, які могли будити живійший інтерес, вийшли щойно в 1850 рр., коли вже навіть в Галичинї були о много цїннїйші працї.

Коли хочемо означити вплив Копітара на лїтературну дїяльність Лозинського, то будемо говорити про дві точки: 1) Признане самостійности української мови від польської та великоруської, 2) абецадловий проєкт. На зложене поглядів Лозинського про відрубність української мови Копітар не мав жадного впливу, бо вони складали ся у нього в зависимости від инших чинників. В абецадловім проєктї Лозинського Ко-

пітар не відіграв самостійної ролї; його впливи перехрещували ся з не менше сильними впливами инших учених. Впрочім не забуваймо, що абецадловий проєкт мав лиш другорядне значінє у відродженю галицької України, а вже жадним чином не можна приписати йому в історії відродженя такого визначного місця, як се робить сам автор проєкта, а за ним і др. Маковей.

У витвореню національного і лїтературного сьвітогляду Головацький Яків не завдячував Копітареви нічого, раз тому, що вони, о скільки знаємо, обміняли ся лиш одним листом, по друге тому, що в хвилї написаня листа до Копітара сьвітогляд Головацького був вже готовий.

З Зубрицьким Денисом Копітареви зовсім не повело ся. Його переписка з будучим „атаманом Поґодінської кольонії“ мала хиба користь для нього самого, бо принесла йому деякі лїтературні інформації. Для української справи вона не принесла жадного хісна, хиба моральну шкоду, тому що Копітар міг бути введений в блуд наслідком брехливих інформацій Зубрицького та зразити ся до Українів до краю.

От такий був результат безпосередних зносин Копітара з Галичанами. Від одних він учить ся сам про українські справи (Снїгурський, Могильницький), — на Паславського не має він відай жадного впливу, а на Левицького таки певно нї, — на Добрянського має він вправдї значний вплив, однак сам Д., не дуже то кріпка голова, віддав суспільности дуже малу частину із сього, чого міг навчити ся від такого мистця як Копітар, — Лозинський і Головацький не потрібували Копітаревої науки, — а Зубрицький анї не подав ся під арґументами Копітара, і ще висьміяв його.

Ще менше корисне представляє ся посередна робота Копітара, як цензора.

Найфатальнїйша похибка, яку Копітар зробив наслідком незнаня відносин, було його зарядженє з „Зорею“. В появі сього твору він добачив чомусь то велике полїтичне значінє, стратив відвагу рішати про його судьбу та віддав його в руки митрополита, непримиримого ворога всього, що народне. Коли б він був апробував „Зорю“, то галицьке відродженє було би пішло зовсім иншою дорогою, передовсім сама „трійця“ була би дуже підбадьорена успіхом, цензор Венедикт Левицький був би мусів числити ся з таким прецеденсом, а суспільність? Її вражіня після появи такої поважної збірки як „Зоря“ годї представити собі, коли одна одинока ода Шашкевича в честь

Франца I „сдѣлала совершенную измѣну на землѣ Галича въ русской народной жизни, она, можно сказати, розбудила Русь отъ глубокого сна“ (пор. Микола Устиянович: „Возрожденіе галицкой Руси и Маркіянъ Шашкевичъ“, „Родимый Листок„“ з 1880 р., ст. 10—12).

Про *„Русалку“* видав Копітар вправді прихильний осуд, однак він не вспів уратувати її, бо центральні власти вважали відповідним піти за голосом митрополита та цензора, які осудили її.

Віденські власти не послухали Копітара і в справі конфіскати стиха, н. з. *„Радостное привитаніе Ерц-Герцога Францѣшка-Карла“*, — і в справі *іменованя цензора для московських книжок.*

Вправді *проєкт видаваня журнала для австрійських Українців* було ділом Копітара, однак до видаваня журнала не прийшло ніколи. Се правда, що виданє обох частий „Вѣнка“ можна би поставити у звязь з сим проєктом, однак ми знаємо, що „Вѣнок“ міг вийти лиш завдяки сильній протекції князя Люки. Чи Головацький Іван був би вспів зробити щонебудь без протекції князя, се одно питанє, і чи він, незалежно від правительственного, значить Копітарового проєкта, не був би використав знакомости з князем для такого або подібного видавництва, се друге питанє.

Коли отже порівнати ролю Копітара в історії літературного та національного відродженя Сербів, то вона була для них, via Караджіч, рішаючим чинником. Не будь Копітара, обличе сербської літератури виглядало би зовсім инакше, як воно виглядає нині. Чогось подібного не можемо сказати, звертаючись до галицько-українських відносин. Літературне та національне відродженє йшло в галицькій Україні независимо від Копітара, а як коли і зависіло від нього, то лиш в підрядних справах. Тільки раз можемо сконстатувати виразний наслідок Копітаревої роботи, а саме на судьбі „Зорі“, та сеї роботи не можемо назвати корисною, лиш шкідною. Правда, мусимо признати, що інтенції Копітара супроти Українців були дуже щирі і дуже зичливі, такі щирі і такі зичливі, як у жадного иншого Славянина, рівного йому по імени, — однак наслідком незнаня місцевих обставин і людий, наслідком якоїсь нещасливої стрічі обставин, і з таких інтенцій не вийшло нічого великого, нічого такого, що увагу дослідника звернуло би відразу, і що можна би піднести з цілою рішучостию.

Miscellanea.

З недавнього минулого.

В „Енеїді“ Котляревського, першого репрезентанта нової української літератури, бачимо прегарну пародію на клясичну тему, хоч і не оріґінальну, зате перейняту народнім духом.

Вихованець духовної школи, він в „Енеїді“ своїй не кинув тої клясичної традиції, яка в тій школі жила й переходила від часів київської Могилянської колеґії. Він взяв тему клясичну, одухотворивши її своїм знанєм рідного краю, народу, його житя, змагань і кривд.

Майже тою самою дорогою йдуть й деякі літературні з'явища, що вийшли з духовної школи, далеко пізнійше.

На них досї ще чуєть ся гнет клясичного виховання, видко останки тої київської своєрідньої культури академічної, яка склала ся була в нас до XIX віку, давши багатьох вчених і письменників. Тим і цікаві сї з'явища: вони дають можливість міркувати про стійкість нашого історичного надбаня, — про те яке було колись буйне наше житє, що аж досї здибаємо його пароси.

Справдї, у нас на Українї, не дивлячись на усякі перепони, не вгасає нї давнїй автономічний дух, зостаєть ся та сама стара орґанїзація побутового житя народнього, жиє та сама традиція козацька й гайдамацька, той сам характер народньої творчости лїтературної й артистичної.

В штуцї українській, в лїтературі се особливо можна прослїдити, — а надто в лїтературі або штуцї певної суспільної

верстви. Змаганя й житє українського селянства, інтелїґенції, духовенства, кожного з окрема майже ті самі тепер, що були задавна; особливо се помітно у формах житя зовнїшнього.

Кажучи про се, маю на увазї лїтературну традицію такої, здаєть ся, нестійної й забитої в своїх змаганях верстви, як верства православного духовенства на Українї российській. Як не диво, а в осередку тому досї ще тримають ся особливости староукраїнського шкільного житя, церковного й родинного.

Духовна школа на российській Українї ще досї переживає мало не часи київської Академії — ще досї жиє там дух лицарства й противенства усяким утискам, а в купі з тим й старі форми лїтературної творчости, які виробила була усяка там псевдоклясична та схолястична наука.

В старовину, правда, українські бурсаки (дяки мандрівні, бакалярі, спудеї), як відомо, відгравали велику культурну ролю: двигали народнїй театр, лїтературу й науку. А тепер від того зостали ся лиш деякі незначні уломки.

Нинїшня семінарська наука неприхильна до українства і його лїтератури, а й тут, в духовнім осередку часто з'являєть ся щось подібне до лїтературних течій, не теперішнього лиш письменства українського, а й давнього.

З старої української лїтератури в семінаріях зачіпають лиш Семена Полоцького, Еп. Славинецького й Прокоповича та почасти ще Барановича й Галятовського; — вчать переважно їх казання та полємічні твори й зовсїм не торкають тодїшньої української драми, віршів, й т. п. Одначе, коли треба щось писати „бурсакови", з під пера його виходить не „акафіст", як в котрого великоруського семінарського писаки, а українська інтермедія, вірша на товариша, діяльоґ, промова на начальство й т. д.

Отсе перед нами один такий твір: „Подольская Епархіальная мистерія".

Писав її по українському якийсь „бурсак" або священик, що безперечно не знав нї нової української лїтератури (у нього чисто народнїй подільський діялект без жадної примішки лїтературних слів), а нї української національної справи (в тім місцї, де говорить за Толстого й Польдекока, утисків над Українцями не згадує — та й правду мовити тодї як зявив ся сей твір, перед 10 роками на Поділю жадного українського руху й не було). А все ж був він вірний своїм звязкам з духовою вер-

ствою й школою, а разом з тим і з селом, бо вляв в свій твір досить живий дух узятий від народу.

В народньому характері деяких уступів його „містерії“, в тій рідкій ранійше симпатії й поваӟі до народньої терпеливости, не може бути, справдї, ніяких сумнївів (думка його та, чому хлоп зрештою віддуваєть ся за всїх?).

Коли саме сей твір з'явив ся, нема на то певної дати. Памятаю, що років 10 тому він був досить поширений серед подільського духовенства й напевно з'явив ся після подій там описаних, себто після збудованя нової катедри в Камянцї й після оподаткованя церковних земель на Подїлю. Все ж се стало ся років тому з 20.

Скільки можна гадати, відносить ся він чи до епископства Дмитрія (тодї будувала ся нова катедра), чи — Іринея, що був нашим землячком, але сильним мракобісом й до того хабарником.

Особи виведені в містерії пізнані майже всї. Висміяні-ж тут усякі неґативні сторони епархіяльного житя (продажність, погоня за нагородами, інтриґи з ксьондзами й т. п.), а головним чином система обдираня церквою своєї пастви.

В голові цїлої машини стоїть „Сам“ — архієрей з своєю консисторією. Він вертить перше колесо, яке само вже тручає багато звязаних з ним маленьких і більшеньких колїсчаток.

Се та сама система консисторського здирства, за яку склала ся в духовенстві приказка: „Consistoria est obderatio poporum, diacorum, palamarorumque“.

Вся „містерія“ має в собі десять роздїлів, що складають ся з інтродукції й поодиноких сцен на всякі дражливі теми парохіяльного житя, при чім інтродукцію й перших 5 роздїлів можна виділити в окрему частину, обєднану спільним змістом, певною консеквентністю й сусїдством кожнього окремого уступу. Се будуть картини з діяльности власне самого духовенства камянецького й сїльського: I піп з каманецького цвинтару, II катедральний протоєрей, III „Сам“, IV благочинний й V піп (простий). Далї йдуть самостійні сцени, представлені членами „управленія свічної операції“, епархіяльними полїтиками („засїданє епархіяльних полїтиків, фільософів і поетів), консисторією й, врештї, скачучим в надії на попівство дяком.

I. Зразу в суть дїла вводить „Інтродукція“. Вона привязана до перших пятьох сцен. Дух ночі й дух дня, налякані якимось гармідером, питають один в другого й пояснюють собі

„хто се так голосить й чиї то простягли ся, ніби хочуть щось вхопити, такі здоровецькі руки?“ Духи вгадують, що то руки камянецького духовенства, яке „на боже“ просить гроший.

Справді, далї один за другим промовляють й жебрають гроший: „піп з цвинтару“, „катедральний протопоп“, архієрей, благочинний й т. д.

II. Вперед чути „попа з камянецького цвинтару“. Він говорить дуже солоденько, жалібно плачучи при думцї, що його доходні могили з поважними людьми розривають ся свинями й толочать ся псами. Просить з тим всіх Подолян загородити могили своїх панів, купців та чиновників. Осміяна тут подія стала ся перед сим коло 20 років, коли мур коло камянецького цвинтару клав ся справдї не на міські гроші, а на вимушені жертви всього подільського населення.

III. Далї виступає катедральний протопоп. Він стоїть в церкві над великою карнавкою й з патріотичним запалом голосить на всю губу, запрошуючи Подолян підтримати чудовного образа, при чім закриваєть ся він патріотизмом — потребою витримати конкуренцію з Ляхами:

„Най поляки не говорат,
Що в нас люди святих морат.
Най не кажут польські пáни,
Що святі в них краще вбрані“.

На ділї керує протопопом инший патріотизм: самовдоволенє, еґоїзм й гордість.

Замість образу має вбрати ся сам протопоп, й ситий буде кпити над ксьондзами,

„Бо лиш гроший потрібую,
Щоб співати алилую!“

цинічно закінчує він свою промову. Тут, як оповідають, виведений один не так давно зміщений за всякі „добрі діла“ кацап-протопоп, що тримав в своїх руках архієреїв й тероризував всю епархію.

IV. За катедральним настоятелем чути й самого архієрея. Він, як водить ся, починає з божого благословенства, але лиш благочинним і попам; далї співає стару пісоньку: хоч нова катедра вже ґотова, але ще не помальована його власна церква, а він сам ще не вдягнув ся в золоті ризи — тому він так розпинаєть ся описуючи свою бідність. Благословляє ж і про-

сить жертв не в самих Подолян, а в священиків через те, що їм „зручно людий підмовляти й що неділї й що свята“.

„Хто більше гроший наморочит,
підбадьорує їх владика,
По службі вище той підскочит.
Для кого мила камилавка,
Нехай той ссе людий як пявка.
Хто має до хреста охоту —
Приймайтесь зараз за роботу!“

Характерний тут опис обдертої церкви, облущених образів й т. д. Він чисто народнїй, який здибаємо між иншим у Руданського в листї бідних селян до владики.

V. На заклик архієрея першим відзиваєть ся благочинний. Він аж трусить ся, так поспішає вчинити волю свого владики й добродія. Зібравши на з'їзд підвладних йому отців свого округа, він застрашує їх каверзами й доносами й каже присилати по 20 рублїв грошей та без усяких розмов, бо він хоче хреста, камилавки й дяки.

Теж і сей опис справедливий і правдоподібний, бо сим способом не одну тисячу карбованцїв витягають духовні зверхники з кишень своєї пастви.

VI. Нещасний сільський священик тим наляканий в неділю говорить вже до парафіян казань. Він такий призвичаєний до подібних сьому наказів й відсиланя усяких невольних жертв, що говорить свою мову дрімаючи, але все ж слово робить своє вражіне й хрещені, не хотячи нїчого давати, втїкають з церкви — тріщать аж одвірки й кріпкі хлопські кістки.

Староста хмурий сповняє свій обовязок і звонить звоником, закликаючи до жертов, десь падає від утїкаючої юрби церковна хоругва...

Се все викликає сміх автора й він до речи виводить тут дяка, який співає йорданську пісню про утїкаюче море.

Дяк по традиції представляє тут кумедну сторону всього розглянутого епізоду. На сїм кінець першої частини містерії.

VII. Далї йде цїлком закінчена сценка: „члени управленя свічної операції“.

Тут теж здирство. Щоб мати свої гроші й висвободити ся від податків, для того духовенство заклало на Поділю свій завод свічок, але він попав в руки адміністрації, яка не дуже церемонить ся з своєю братією й з хрещеним міром.

Члени операції гнївають ся, що вироби їх не йдуть, й вони дурно лиш позаляпували собі воском голови й бороди. Радять ся, що робити й нарештї, нагрожуючи здоровенними брацькими свічками, постановляють налякати духовенство, поклавши йому на увагу, що „віра без свічок мертва“.

Щоб заводські свічки лїпше йшли, не шкода знищити й цїлий народнїй промисл: най більше не буде саморобних суківок та офірок, а лїпше най за безцїн вертають вони до заводу, а він їх позолотить тай дорожше продасть. Най лиш священики спонукують до того християн, щоб купували ті свічки.

„Кожен, чи він здоров чи слабує,
Най завше свічечку купує.
Чи жінка родить чи кобила,
Варт щоб свічечка горіла!“

Варт щоб вона горіла при громі, при вітрі, снїгу, дощі, сонцю, смутку й ярости! Кінчає так:

„Про нас хоч і на ярмарок (свічки) несїть,
А нам лиш гроші перешлїть.
Бо поки там дійдем до неба,
А нам тут зараз гроший треба“.

VIII. „Засїданє епархіяльних полїтиків, фільософів і поетів“ теж цїлком самостійний роздїл в містерії, як і два дальші до самого кінця.

Висміяні отут ті самі глубокодумні полїтики, що тепер вимагають, аби всї священики були в чорній сотнї й ворожі до українства. Переконаня їхні куповані, їх одухотворює не Атена, а продажний Жид.

Сей, відомий за часів архієрейства Іринея подільського, Жид роздавав священицькі парафії за гроші й вигадував усякі инші доходи.[1])

Запродані й затуманені охотою до наживи виведені тут „полїтики“ раді були б тримати підвладну їм масу у тьмі й через те обурюють ся навіть тим, що священики передплачують чорну газету „Свѣтъ“, бо „мать благочестия не свѣтъ, а невѣдѣніє“, охоче сказав би такий полїтик. Один з полїтиків — рябий підсвинок — аж трусить ся згадуючи, що священики вже лїберали.

[1]) Від нього орґан духовенства: „Епархіяльныя Вѣдомости“названий тут пархатим.

Про українську справу підсвинок не згадує й то значить, що автор з нею був незнаємий.

IX. Консисторія виведена як раз правдоподібно. Вона й на ділї така як тут: сидить на купах паперу — бюрократка, прославлена хабарництвом та „крючкотворством". Шукає завше, де що здерти й встановляє нарештї, регочучись, податок на церковні землї.

Хоч і зовуть консисторію хабарницею й мішають її з багном, свої постанови й дїла робить вона, без задньої думки й сама признаєть ся, що їй „треба тютюну, пива й вина й всякий новий дохід, на зразок описаного податку „лиш проба — чи доброго має живота й зуби".

Як відомо, проба вийшла доброю й податок, що був введений на три роки, тревае незмінно вже років з 20.

X. Кінець містерії смішливий, там виступає дяк-неук. Се не тип тих старих дяків, що могли відгравати деяку культурну ролю, а молоде смітя, що виховують його нинї архієреї для догляду за духовенством й для чорносотенної пропаґанди на селах. Такий дяк завше має надію на настотельства в парафії: йому поможуть в тім підлизуванє, доноси, а нї — то гроші. Се тим лекше, що кандидатів на парафії не вистарчає а консисторії гроший лиш давай. Знаючи се, дяк скаче телям: він трохи вміє часослова, псалтиру — то вже напевно буде богословом, а з грішми то й протопопом.

Тепер таких священиків на Україні чим раз стає більше й буде, значить, скоро то саме, що було у вв. XIV—XVII у Москві, де духовенство пробувало в такій невіжі, що навіть не вміло читати.

Радість дяка передана словами народньої піснї.

Текст подаю, не справляючи нїчого, крім правописи.

„Подольская Епархіальная Мистерія".

Інтродукція.

Дух ночі (зляканим голосом):
Чуєш, чуєш? Що се значе?
Хто там стогне, хто там плаче?
Хто там тяжко так здихає,
Та все руки простягає,
Нїби ними що хапає?
Які руки здоровецькі!
Се не попи камянецькі?

Дух дня (з зневагою):

Вони, вони! Знов вже може
Гроші жебрають на боже.
Вони завше так голосять,
Як на боже гроші просять.
(Духи пропадають).

I. Піп з камянецького цвинтару (тихо та солодко):

В Камянці свині по цвинтарі бродять,
Пси на могилах по ночах заводять.
Ходять по плитах з мармуру,
Бо кругом цвинтару бракне нам муру.
Тут же поховані люди шановні:
Як не чиновник, то пан і купець;
Всї монументи над ними куштовні
Кождий варт гроший корець.
Всяка могила дохід дає нам...
Як же позволити свиням та псам
Місце святе так псувати
Рити, паскудити, мняти?
Добрі християни во всеї ґубернї!
Ви хоч самі і голодні й мізерні,
Но за то є вас доволї, як псів.
Огородїть нам могили панів —
Наших шановних дохідних вмерцїв!
Зробите ви дїло добре, святе,
Ми вам подякуєм щиро за те.

II. Катедральний протоєрей (показує з патріотичним жаром на велику карнавку):

Сюди! Сюди! В храм соборний!
Ось є образ чудотворний!
Він ратує нас від смерти,
Але сам стоїть обдертий,
Як святий турецький...
Люди камянецькі!
І ви добрі християни,
Православні Подоляни!
Зносьте гроші нам проворно
На наш образ чудотворний.
Полатайте святі дїри,
Не цурайтесь своі віри!

Серце є в вас, ми се знаєм,
Та ми серця не приймаєм,
Ви собі його тримайте,
А нам тільки гроші давайте,
Та святих нам полатайте,
Най „поляки“ не говорать,
Що в нас люди святих морать.
Най не кажуть польські пани,
Що святі в них краще вбрані,
Най не кажуть, що ксьондзам
Дають більше, ніж ви нам!
А за то наш образ буде
Більше ще творити чуда:
Я вберу ся, буду ситий,
Над ксьондзами буду кпити.
Не знесе їх віра того;
Я-ж прославлю Бога свого,
Бо лиш гроший потрібую,
Щоб співати „аллилую“!
(Кидає в карнавку для прикладу два трояки).

III. „Сам“ (поважно):

Благословенне Боже вам:
Всім благочинним і попам!
Най буде з вами ласка неба!
Менї на церкву гроший треба;
Бо запорошила ся вона,
Зчорніла всяка в нїй стїна.
Підлога згнила і ослизла,
А фарба на святих облїзла
Там ніг нема, там рукава,
Там злущилась вся голова,
Де Миколай, Варвара де,
Ніхто тепер вже не знайде!
Нема вже й навіть Духа свята.
А церква наша не багата:
Було з пять тисяч, но за них
Купили ризів золотих,
Щоб я на службу в них вдягав ся,
Та перед миром величав ся.

Що діти тепер, не знаю.
На вас я тільки уповаю...
Ви вже собор той підновили,
Грішно, щоб нас ви так лишили.
Зачніть же гроші й нам збирати:
Людий вам зручно підмовляти
І що неділї і що свята.
Хто гроший більше наморочить,
По службі вище той підскочить,
Для кого мила камилавка,
Нехай той ссе людий як пявка.
Хто має до хреста охоту,
Приймайтесь зараз за роботу! (Зникає).

IV. Благочинний (прутко, аж руки трясуть ся):

Отцї мого округа! Гроші!
По двайцять рублїв присилайте!
А хто не пришле, то доносів
І каверзів всяких чекайте:
Я хочу хреста, камилавки і вдяки.
Нехай памятає се всякий!
А хто з вас посміє не дати,
Дано менї право писати.

V. Піп (дрімаючи говорить казання):

Во імя Отця, во імя Сина і Духа!
Нащурте но пильно ви вуха
Та слухайте добре, хрещені!
Полїзьте потрохи в кишенї!
Менї „предписание“ недавно прислали,
Щоб ви менї гроший на боже зібрали,
Там в Камянцї церкву владицї малюють
І дуже багато гроший потребують.
Там образ в соборі такі чудеса творить,
Що далї вже сам до людий заговорить.
По кільки рублїв йому треба зложити,
Щоби всїх соборних попів наситити.
Той образ обдер ся, ляхи його гудить.
Там цвинтар собаки жидівські паскудять.
Там всї такі бідні, нещасні, обдерті;
А треба до того й ксьондзам носи втерти,

Щоб не казали, що віра їх краща,
Що в них Матїр Божа цудовна багатша.
Скидайте ж гроші, хрещені! Амінь.
А де той там староста?

Староста (хмуро):

Зараз! Дзінь, дзінь, дзінь.

(Хрещені вишнурковують ся з церкви і driчають на себе хореньґву).

Дяк (співае):

„Море видѣ и побѣже.
Іорданъ возврати ся вспять.
Что ти море яко побѣгло
Єси?... Й так далї.

(В дверех суматоха: когось придушують, так аж одвірок тріщить).

VI. Члени „Управленія свічноï операції". (Стрівожені. Голови й бороди в них облїпляні воском, як у пчіл. В руках у них огарки забруканих брацьких свічок). Один з них з серцем:

Се вже чорт знае, що таке:
Ми лїпим день і ніч свічки,
Льохи́ всї ними завалили,
А ті попи щоб показились:
Так мало світять їх в церквах та хатах,
Що просто страх!...
Що зо свічками сими буде,
Як в нас їх не розкуплять люди?
І на що ті попи живуть,
Коли свічок не продають?!...

Другий:

Ну що ж! То тре щось їм казати —
Та тре по людськи налякати!

(Всї махають брацькими огарками і з жаром кричать:)

Попи! Ви певно вже забули,
Що віра мертва без свічок.
Щоб сього більше ми не чули.
Щоб нам не було „офірок",
Нї тих огидних „сукївок"!
Щоб ви свічок в святих не крали,
Та скільки раз не продавали
Їдної свічки й не стинали

Ґнотів обірваних! Бо в нас
Найдеть ся кара й для вас.
Свічок „суківок“ не приймайте.
Як хто засвітить, поломайте
Та нам за безцїнок присилайте:
Ми їх обчистим, позолотим
І возьмем з вас дорожче потім.
Чим вийде в церкві свічок більше
Для нас то буде привільнїще.
Навчайте своїх парафіян,
Як вам велить ваш сан,
Що гріх приходити тим во храм,
Хто свічки не купує там;
Що Бог без свічки нї постів
Не прийме їх, нї молитвів.
Нехай вони собі хоть плачуть;
Він не почує й не побачить.
Чи хто здоров, чи хто слабує,
Най завше свічечку купує.
Чи жінка родить, чи кобила
Все варт, щоб свічечка горіла.
Чи грім гремить, чи вітер віє
Чи сніг, чи дощ, чи сонце гріє,
Чи хто сумує, чи казить ся,
Най завше світло в них блищить ся.
Де світло, там ангели сходять,
Від світла і чорти заводять.
Одних ви пеклом залякайте,
Блаженство другим обіщайте
Тай що там хочете, кажіть,
Но в нас свічки лиш заберіть
Ми все одно вам їх прислати
Повинні. Де нам їх давати?
А ви про нас хоч їх поїжте,
Байдуже, хоч ся там поріжте,
Про нас й на ярмарок несїть,
А нам лиш гроший перешліть.
Бо поки там дійдем до неба,
А нам тут зараз гроший треба.

VII. Засїдане Епархіяльних полїтиків, фільософів і поетів.

(Замість Афіни швендаєть ся якийсь жид. Одалеки сидить важна персона). Рабий підсвинок (біле з чорним — читає реферат):

„Многія тя книги въ неистовство прелагаютъ:
Невѣдѣніе есть мать благочестія".
Колись був вік благочестивий:
Піп не читав нї тої „Ниви",
Нї того „Світу", а тепер
Дух благочестія завмер.
Попи почали — страх казати —
Всїляки книги все читати.
Вони — шепнула нам сорока —
Читають навіть „Поль-де-Кока",
Межи попами — нам казали —
Завелись вже і лїберали:
Над „часословомъ" позїхають,
Чуть писків не пороздирають,
Книжки духовні не читають
Подольські-ж „Епархіяли"
Вони пархатими прозвали
Їм докучила „Псалтира"
Давай їм Данта і Шекспіра,
А то і самого Толстого.

(Трусить ся буцїм від страху.)

Нема в їх душах нїц святого,
Но що найгірше нас лякає,
То то, що в них страху чорт має.
Нема смиренія так як перше,
Всї ходять, голову задерши;
Нас критикують і кленуть,
А то по просту к чорту шлють.
І се попи! Се „соль земли".
От що зробили книги злі,
І ті ґазети та журнали.
Бодай їх вже чорти читали!
Спинити требу дух сей вражий.
Що „Засїданє" на се скаже?

(Крутить хвостиком, сходить з катедри й чухаєть ся до стїни).

VIII. Консисторія („для блага епархії“ сидить на купах паперу і вишукує собі нові статї доходу). Діловим тоном:

Всї люди консисторію лають
Хабарницею називають, —
Встидом Епархії і злом,
А часом і таким багном,
Куди не варт і заглядати,
Хто хоче душу чисту мати.
А ми ведем святі діла,
Щоби епархія цвіла.
Попів ми вічне доглядаєм
Та де лиш можна обдераєм,
Щоб в них смирениє не пропало
А в нас щоб було завше сало,
Тютюн, та пиво, та вино...
Яке ж ми зло? Яке багно?
Щоб всї діла свої сповняти,
З попів нам варт гроші брати
Та Бог там з ними. Ми попів
Не рушим більше. Ми з попів
Возьмем лиш трошки. Ей попи!
Най будуть ваші всї снопи
З горба і з поля і з долини,
А ми возьмем лиш з десятини.
По шість копійок. Так для проби
Чи добрий в нас живіт та зуби.
Но щоби не було замороки,
Давайте зразу лиш три роки.
Як гроші в пользу нам підуть,
Як нас вони не розіпнуть,
Як не заріжуть коло пупа,
То значить добра була проба.
І вже щоб вас більше не тягати
Ми завше будемо з поля брати.
(Пишуть указ і регочуть ся).

IX. Дяк (читає: диякон Вирвихвіст видержав „испытаніе въ знаніи того, що треба знати священнику“. Зриваєть ся, танцює і співає:)

Не тре більше нам науки,
Щоб дяк зразу став попом!

Най лиш має повні руки,
Та най повзає вужом.
Скачіть дяки як телята,
Що діждались свого свята!
Знаю трошки я „Псалтиру“,
Знаю трохи „Часослов“,
На молитви дам всім щиро
Та й я буду богослов...
Щоб співати: „паки й паки“,
Душу б дяк відав би всякий.
Ой продам я гуси й свині
Ой продам я і телят.
Продам шматя з господині
Назбираю грошенят.
Та в Камянець потаскаю
Свого щастя попитаю.
Ой там, кажуть, серед міста
Богословію продають:
Щоб мозок мав хоць з тїста
З грішми дурня там приймуть.
Підеш туди остолопом,
А вернеш ся протопопом.

Подав *Кость Широцький*.

Наукова хроніка.

Останній том „Актів ґродських і земських“.

Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. Wskutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. Tom XX. Lauda sejmikowe. T. I. Lauda wiszeńskie 1572—1648 r. Opracował Antoni Prochaska, Льв., 1909, ст. L+639+(1), 4⁰.

Поважне видавництво, що на протязі більше як 40-річного свого істнуваня випустило вже двадцять великих томів цінних матеріялів до історії (особливо — правної) західної частини української етноґрафічної територіі, добре знане спеціялістам. Значінє „Akt-ів Grodzkich i Ziemskich“ підношено було вже не раз (особливо в польській науковій літературі), а проф. М. Грушевський в „Примітках“ до V-го тому „Історії України-Руси“[1]) назвав їх „головною підставою для всяких студій над внутрішньою історією Галичини XIV—XV в.“[2]).

Між иншим і в „Записках Наукового Товариства ім. Шевченка“ були обговорювані всї найновійші томи „A. G. Z.“, які вийшли за останні пятнайцять літ[3]). Сим разом приступаючи до обговореня нового, XX-го

[1]) Див. примітку ч. 3: „Студії над суспільно-політичним устроєм українсько-руських земель Польщі і їх література“. Т. V. Ст. 636.

[2]) Нова серія, розпочата XX-им томом, очевидно заповідає дати багато матеріялів і до дальших віків.

[3]) А саме тт. XVI, XVII, XVIII і XIX („Записки Н. Т. ім. Ш.“, тт. X, XLVI, LXXVI і LXXXIII).

Крім того згадаємо:

Дра О. Калитовського: „Акты городскіи и земскіи и т. вв. бернардиньскій архивъ у Львовѣ“ („Зоря“, 1885 р., ч. 20) — коротенька ін-

тому, що відкриває собою нову серію видавництва, хочу зробити кілька уваг про ціле видавництво. На разї зупиню ся на: 1) пляні видавництва, 2) передмовах, 3) індексах, 4) на деяких деталях технїчного характеру.

З систематичного перегляду змісту поодиноких томів переконуємо ся, що одноцільного, сталого пляну видавництво зовсїм не мало.

Переглянемо по черзї перші томи. І-й — склав ся з найріжноманїтнїйших, цїлком не звязаних між собою документів за величезний простір часу (від 1244 аж до 1768 р.); те саме представляє і том II-й; томи III—VI мають вже більше однородний характер, подаючи матеріяли до історії міст, але т. VII-й знову вертаєть ся до системи попередних, бо бачимо тут і привілеї, що належать до біскупства латинського та епархії руської перемиських, і документи мультансько-молдавські з львівського архиву, і, поруч з ними, документи Марії Угорської, Володислава Опольського і т. и.; в т. VIII-м знаходимо документи капітули перемиської латинського обряду, а т. IX-й впять продовжує серію III—VI тт. (матеріяли до історії міст Нового Сянча, Львова і ин.). Словом, уже з побіжного перегляду перших томів мусимо признати брак сталого, одноцїльного пляну: збірки вражають своїм припадковим характером, — нїби впорядчики самі не знали добре, з чого почати, на чім зупинити ся, що саме переховуєть ся в величезних стосах дорогоцїнних документів Архива і що було би найважнїйшим і найнеобхіднїйшим з їх насамперед публїковати. Та по части так воно було, як знаємо з історії видавництва та Архиву[1]), і в дійсности.

Нїби схаменувши ся, признавши свою несилу розглянути ся в масах матеріялу, чим далї — все більше й більше затягавшого в свій лябіринт, видавцї беруть ся нарештї за те, з чого, на нашу думку, і повинні були почати: за виясненє змісту численних судових книг, за публїкованє докладного спису документів. В результатї зявляєть ся т. X

формаційна замітка, повна похибок; між иншим — з цїлком хибним поглядом на орґанїзацію, компетенцію і функції судів ґродських і земських.

Дра Б. Барвінського: „Краєвий Архів актів ґродських і земських у Львові“ („Руслан“, 1903 р., чч. 203, 205—207; 1905 р., ч. 136. Також в збірцї статей (передрук) п. з.: „Історичні причинки. Розвідки, замітки і материяли до істориї України-Руси“. І. Жовква, 1908 р. Ст. 154—167). В замітках сих більше практичних інформацій про Бернардинський Архив, анїж критичних уваг про саме видавництво.

Можна занотувати ще ст. І. Линниченка — „Архивы въ Галиціи“ („Кіевская Старина“, 1888 р., т. 22) — в російській мові. В нїй зустрічаємо короткі уваги і про видавництво „A. G. Z.“.

[1]) Див. передмову до І-го тому „A. G. Z.“.

— спис облят, уміщених в книгах ґродських і земських львівських. На жаль, видане подібних покажчиків на тім і зупинило ся, хоч, здавало ся б, подане відомостий ширшому загалови дослїдників про зміст і характер документів Бернардинського Архиву повинно би бути одним з найперших завдань видавців. Отже і досї не маємо навіть друкованого катальоґу документів Бернардинського Архиву, а через те користуване їх дослїдниками являєть ся дуже утрудненим.

Починаючи від т. XI-го плян видавництва змінюєть ся: тт. XI—XIX присвячені вже виключно найдавнїйшим запискам судів ґродських, земських, вічових, комісарських, коморницьких, права нїмецького — до початку XVI-го віку (тілько сяноцькі — до р. 1552-го). На сїм видане судових книг і кінчить ся. Від XX-го тому видавництво приймає новий напрямок: замість найріжнороднїйшого змісту судових записок, обєднаних лише хронольоґічно та територіяльною своєю приналежностию, маємо початок серії спеціяльних збірок, присвячених на разї ухвалам і ин. документам до історії соймиків і шляхти. Принціпіяльно проти такої нової системи збірок нїчого не можна мати (навпаки, можна би прийняти її навіть з співчутєм — особливо, коли б увзгляднювано при вибираню тем інтереси української історичної науки), однак запитаємо ся, чиж багато се прискорить черепашиний хід видавництва? чи дасть спроможність заінтересованим користувати ся в с ї м и богатствами архиву (досї ще навіть не відомими ширшим кругам через брак друкованих покажчиків)? чи багато улегшить „dzieło wyszukiwania (i wydawania!) pomników krajowych“ — завіщане фундатором видавництва його провідникам?...

На нашу думку — дуже мало. Розумієть ся дехто, особливо історики шляхти і шляхетського самоврядуваня, будуть задоволені, але инші зістануть ся з тим, що мали перед тим; ті-ж, що не мають нї часу, нї спроможности довгий час перемешкувати у Львові або виряжати ся в дорогу тілько з тою метою, щоби зазнайомити ся з документами Бернардинського Архиву (в якім тепер без особистих вказівок і допомоги зарядчиків однаково нїчого не добють ся), — і досї будуть хиба догадувати ся про його зміст. Отже видаване навіть дуже цінних і гарних збірок документів з Архиву, без попереднього виданя покажчиків, являєть ся поки-що люксусом при теперішнїм становищі справи, на який видавництво не повинно ще собі позволити: натомість видане п о в н о г о к а т а л ь о ґ у в с ї х а к т і в і д о к у м е н т і в А р х и в а мусить бути найпершим і найголовнїйшим завданєм видавців; всякі инші підприємства можна б стримати, доки такі показчики не будуть уложені і видані. Рано чи пізно — однаково за се доведеть ся взяти ся (навіть і тодї, колиб всї документи Архива були опублїковані), але зовсїм не

однаково, чи такі покажчики будемо мати в руках тепер, чи по декількох (а може й по декількох десятках!) поколїнь редакторів і видавців.

Перейдемо до передмов. Характер передмов до збірок архивних документів залежить, очевидно, від характеру документів, а також від тих специфічних умов, з якими звязане їх виданє. Одначе се не увільняє видавців від подаваня в передмовах інформацій і даних, які являють ся конче потрібними для оріентації і належної оцїнки вартости їх та правильности поданих в збірцї копій. На жаль, звичайно буває так, що все залежить від особистих поглядів і інтересів видавців: видавець, впорядчик, редактор здебільшого мають в сїй справі, так мовити, — „свою особисту фантазію“.

Передмови до „A. G. Z.“ зовсїм не мають одноцїльного і плянового характеру. В I-м т. вся передмова заповнена історією Бернардинського Архиву, фундації ґр. А. Стадницького і повстаня видавництва. В дальших томах ідуть здебільшого короткі передмови з переповідками в анекдотичній і безпорядковій формі змісту публїкованих матеріялів з скупими, цїлком невистарчаючими інформаціями про технїку виданя, палеоґрафічні й ин. особливости ориґіналів і т. п.; нарештї в останнїх томах бачимо вже щось подібне до цїлих розвідок на підставі публїкованих матеріялів. Жаден з сих типів передмов не можемо признати задоволяючим. Оминаючи перший з їх (до I-го тому), який пояснюєть ся потребою подати вступні інформації про що-йно розпочате видавництво, про другий тип скажемо лише, що анекдотичний спосіб переповіданя фактів нїчого майже не дає тому, хто звертаєть ся до збірки не з цїкавости лише, а в цїлях наукових: довільний вибір ріжноманїтних, іноді цїлком не звязаних між собою фактів, казусів, випадків і стосунків; такіж безсистемні і припадкові коротенькі відомости технїчного характеру — не дають нїякої спроможности добре обзнайомити ся зі змістом і значінєм документів, як і переконати ся в тім, що видавцї з технїчного боку добре вивязали ся з своєї справи, виконали її цїлком задоволяючо, — відповідно науковим і технїчним вимогам. Нарештї розвідки, тут подані, маючи ріжну наукову вартість, багато елементів субєктивних, не вичерпують здебільшого матеріялу вповні і ріжносторонно, та являють ся тілько зайвим і нецікавим балястом для збірки і користуючих ся нею. Отже від передмов до „A. G. Z.“ ми скорше б вимагали иншого: зовсїм не зайвим би було для всякого, хто шукає в документах правдивих і певних жерел для наукового пізнаня, довідати ся, наприклад, в якому станї захованя були ориґінали; познайомити ся з їх докладним матеріяльним описом; засадами і способами, яких тримали ся і уживали видавцї при копіюваню; змінами, пороблеными в текстї супроти ориґіналу; особливостями письма,

мови і т. п.; знайти пояснене прогалин у виданих текстах, докладнійші вказівки на те, де і як даний документ вже був друкований... словом, отримати відомости дипльоматичного, палеоґрафічного і т. п. роду. З сього погляду томи, які виходили під редакцією неб. К. Ліске нас більше вадовольняли (хоч і там було, звичайно, більше жалїв і скарг на — пе такі вже незвичайні! — технїчні трудности і т. и., анїж докладних і точних, справдї наукових даних зазначеного нами характеру). Додаване палеоґрафічних знимок (як се напр. зробив Ліске в II-м і VII-м томах) з типових і ориґінальних сторінок документів також не уважаємо зайвим і непотрібним, а, навпаки, гадаємо, що се в значній мірі усунуло би деякі закиди і непорозуміня що до правильности віддаваня письма і змісту, влишнього модернїзуваня мови і т. д., пе кажучи вже про те, що дало би і самостійний по своїй науковій вартости матеріял. Не зайвими були би і відомости інформаційного характеру що-до змісту даної збірки (але, розуміеть ся, не такі припадкові і безсистемні як в перших томах „A. G. Z.“); навіть деякі короткі історіоґрафічні, хронольоґічні і т. и. підручні данї для зручнїйшого користуваня зі збірки були би більше відповідні, анїж такі розвідки, які бачимо в останнїх томах „A. G. Z.“.

В XX-м томі більша частина передмови занята „виказом найчастійше вибираних маршалків соймикових“, виказом „найчастійше вибираних послів“, переповіданем тихже „виказів“ з відповідними увагами і т. п., являючим ся нїчим иншим, як ріжноманітним ґрупованем змісту т. зв. „особового“ індексу до сього і, очевидно, до слїдуючих томів, з деякими незначними додатками; словом, маємо цїлий катальоґ визначних людей давньої Галичини з коментаріями і ріжними увагами. Нїчого й казати, що на уміщене подібної „розвідки“ в передмові (яка по-при істнуваню доброго індексу „назв осіб і місцевостий“ просто зайва) можна задивляти ся лише, як на свідоме насилуванє читачів, легковаженє значіня і призначеня збірки, у якої автор відібрав дороге місце, затарасовуючи її непотрібним балястом... Можна тільки побажати, щоб передмови до томів „A. G. Z.“, — „небезпечне місце“ видавництва, — були нарештї радикально зреформовані.

Зупинимо ся ще на **індексах**, — сїм дуже важнім і необхіднім додаткови до документних матеріялів.

Почавши від XI-го тому, важку і відповідальну роботу укладаня „річевих“ індексів виконує відомий історик права проф. О. Бальцер. Солїдність і науковість у виконаню трудної і відповідальної працї — укладаня „річевих“ індексів до „AGZ“ — безсумнївна. Правда, помічають ся іноді дрібнї помилки і недогляди (яких не можна уникнути при такій працї), досадною є й неоднаковість систем індексів „особового і „річевого“

(там — сторони, тут — числа документів[1]), але се — дрібниції. Далеко важнійшим здаєть ся нам питанє методи при укладаню „річевих“ індексів. В передмові до першого свого індексу в XI т. „A. G. Z.“ проф. О. Бальцер так пояснює свої завданя:

Докладности індекса треба поставити межі, а саме — тримати ся тої засади, „ażeby każdą zapiskę cytować tylko raz, pod wyrazem, o który w zapisce g ł ó w n i e (курсив наш) chodzi. Jeżeli tedy zapiska poświadcza n. p. dokonany kontrakt kupna, sprzedaży, zastawu i t. p., podajemy ją w indexie pod wyrazem e m t i o, v e n d i t i o, o b l i g a t i o i t. p., pomijając dodatkowe określenia kontraktu dotyczące n. p. pańszczyzną kmieci, czynszów przez nich oplacać się mających, uregulowania obowiązku służby wojennej z dóbr sprzedanych lub zastawionych i t. p.

З такими обмеженями однак не можемо погодити ся. Кожда судова записка звичайно містить в собі ріжнородний фактичний матеріял, а, значить, і обєктивно і субєктивно (в залежности від того, хто й чого в ній шукає) представляє з себе жерело відомостий, в якім трудно означити те, що так взагалї, як і для даного дослїдника з осібна, являєть ся найбільше важним і цікавим. Стоячи-ж на формальному ґрунтї (як того хоче д. укладчик), ми не раз примушені будемо побачити, що факт про який в записцї головно іде мова, зовсїм не відповідає своїм науковим значінєм і інтересом місцю, яке займає він в записцї.

Відповідно тому, я к о г о р о д а матеріялу шукаємо ми в документї, — той чи инший факт, та чи инша відомість в нїм (іподї навіть найдрібнїйша) виступає перед нами на перше місце, стає головною: тодї, коли напр. для історика судівництва і процесу найбільший інтерес мають відомости, які ілюструють компетенцію даної судової інституції, вияснюють орґанїзацію її, або знайомлять нас з нормами, реґулюючими права і відносини сторін, формами судових документів, ходом судової справи і т. и., то для історика, припустїм, економічного становища селянства — найцїкавійшими вже будуть відомости (ми їх не раз знаходимо в судових-записках) про панщизняні тягарі, податки, чинші і т. п., словом — те, що проф. О. Бальцер уважає, з свого погляду, другорядним, менше важним, заслугуючим навіть на те, щоби його цїлком поминути в індексї. Правда, він не зовсїм виключає зазначуваня також помічених ц і к а в и х подробиць: „nie wynika stąd wszakże“ — каже він далї — „jakoby tem samem każdej zapisce odpowiadał w indexie jeden tylko

[1]) Про се, як і про деякі помилки в т. XVII „AGZ“, згадував вже проф. М. Грушевський в своїй рецензії в т. XLVI „Записок Наукового Тов. ім. Шевченка“.

cytat; tam, gdzie obok rzeczy głównej znajdują się jakieś ciekawe, na uwagę zasługujące szczegóły uboczne, poświęcamy im osobną wzmiankę w indexie...“ Алеж який критерій треба приняти для відріжненя цікавого і нецікавого? Чи не залежить се здебільшого від чисто субєктивних поглядів?...

Щоб переконати ся в неможливости обмежити докладність індекса цитованими вище засадами, розглянемо наведений вже приклад: записка посвідчає заключене контракту... — напр. купна, продажі або заставу. Що являєть ся тут головним, що другорядним: чи самий факт або форма заключеня контракту (який може з осібна бути контрактом купна, продажі, заставу), чи матеріяльні умови сих актів? — Здаєть ся, що місце і оцінка залежати-ме від субєктивних поглядів і інтересів дослідників. Іноді, незалежно навіть від роду справи і характеру судової записки, одна лише згадка про факт, який має до самої справи тілько посереднє відношенє, займає в записці зовсім не визначне місце, або згаданий в ній побіжно, — дає нам одначе дуже важні підстави до висновків; так, коротка згадка про перехід власности з одних рук в другі (хоч би й без близшого означеня, чи шляхом купна, чи заставу, спадщини і т. п.) вже може дати можливість зробити висновки напр. про характер і напрямок земельної мобілїзації (напр. перехід маєтку з рук абориґенів до захожих кольонїстів і т. д.), про зміну господарського режіму, правного становища підданих, зміну хлїборобської культури і т. п. Виходячи з такого погляду, ми противні були би і тому, щоб — як пропонує проф. О. Бальцер — цілком пропускати такі акти, які через їх загальне і недокладне сформулованє не подають точних відомостий про характер правного відношеня (однак же зазначують при тім якийсь факт, що може послужити для тих чи инших висновків і спостережень) — „jeżeli... czytamy, że osoba A rezygnuje osobie B wieś N...“, а „nie wiemy jeszcze, czy stało się to na podstawie aktu darowizny, czy też działu, czy też kontraktu kupna i t. p.“, то, на нашу думку, звідси зовсім не виливає ще, аби ми могли з легкою душею записку сю цілком зіґнорувати. Не можемо погодити ся також і з тим, щоби „cytowanie każdego z tych aktów“... „jurysdykcyi spornej lub niespornej“, які часто знаходять ся в тій самій судовій записцї (але під час мають кожен по собі самостійне значінє й інтерес!), уважати за „daleko idącą drobiazgowość“, хоч разом з тим і приєднуємо ся до тої думки шан. автора, що „zbytnie precyzowanie stosunków“... при розкладаню нумерів записок поміж окремі вирази індекса є річю справдї „не тілько зайвою, але й шкідливою“. Безперечно, сим би ми тілько „utrudniliśmy sami korzystającemu całkowite i łatwe jego ujęcie“. Се пояснює автор дуже влучно вибраними прикладами. Так напр.: „wszystkie za-

piski odnoszące się do formy zeznawania inskrypcyj, warunków, pod którymi takie zeznanie przyjętem być może, sposobu, w jaki go dokonać należy i t. p. ściągamy pod jednym wyrazem: inscriptio; wszystkie daty wyświecający bliżej stosunek spadkobrania i dziedzictwa, pod wyrazem successio i t. p. Очевидно, проти сього сперечати ся не можна: се тілько правильне підведене деталїв, прикмет і наслїдків під ті загальнїйші і головнїйші понятя і опреділеня, з якими вони орґанїчно і льоґічно ввязані, разом з тим се нїскілько не шкодить як повноті так і точности індекса, особливо, коли взяти на увагу те, що деякі можливі невигоди цїлковито усувають, з одного боку, відсилачі, — „które poszukującemu za pewną szczególną formą danego stosunku prawnego wskażą miejsce, gdzie go razem z innemi pokrewnemi formami znaleść można“, а, з другого боку, — віднесене до осібних рубрик „z takiego ogólnego spisu pewne szczegółowe stosunki, o ile ze względu na swą istotę na to zasługiwały“. Так напр. поруч з „inscriptio“ маємо осібні рубрики для „inscriptio arestatio“ і „annihilatio“; поруч з „successio“ — „derelicta“, „haereditatis debita“, „paecunia haereditaria“, „pars tertia“, „sterilitas“ і т. п.

Взагалї, відносячи ся з повним признанем до трудної працї шан. ученого, ми зовсїм не хочемо відмовляти їй великого наукового значіня і вартости, які нераз вже підношені були критиками і рецензентами (треба крім того зазначити, що в польській археоґрафії в свій час се був перший науково уложений річевий індекс, — коли не рахувати проби Бобжиньского); гадаємо одначе, що в інтересах дослїдників, які звертають ся до багатого жерела „A. G. Z.“ з ріжними фаховими цїлями і запитанями, було б, очевидно, дуже бажаним, аби більше уважало ся не лишè на переважно правно-історичні прикмети документів, а й на инші важні їх сторони. Повнота і докладність індексу нікому і нїчому не зашкодить; річевий індекс може замінити нам зайву працю над перегляданем матеріялів даної збірки „від дошки й до дошки“ лише тодї, коли він буде уложений можливо повно, ріжносторонно, без огляду на субективне розумінє менше і більше важного, менше і більше цікавого з боку укладача; коли буде вичерпувати все, що в даному документї є істотного і важного не лише з погляду історика права, але й економіста, дослїдника, культурних, побутових і т. и. сторін сучасного житя, не уважаючи навіть, на нашу думку, на те, чи даний факт вносить в наші історичні відомости щось нового, чи тілько стверджує вже знане й передтим, чи, нарештї, дає лише деталю, яка може мати значінє хиба в звязку з иншими фактами і деталями. Повторяємо одначе, що разом з автором уважаємо перебільшену дрібязговість і формалїзм одна-

ково-ж шкідливими, утруднюючими тілько користоване індексом, вносячими в його зайві і непотрібні подробиці.

Щоби покінчити з індексами, скажемо ще кілька слів про т. зв. „indexy wyrazów polskich". Мусимо сконстатувати, що ся гарна по своїй ідеї вигадка, в тій одначе формі, яку зустрічаємо в перших томах „A. G. Z.", навіть для фільольоґа представляє дуже сумнївну вартість. Вже д. І. Линниченко в своїй статї „Архивы въ Галиціи („Кіевская Старина", 1888 р., т. 22) цїлком слушно зазначив, що індекси сї містять в значній мірі вирази зовсїм не польські; і можна було тілько дивувати ся укладачам їх, що не залишили відразу марної працї над збогачуванєм польської мови такими „rdzennymi" словами, як „czyrnecz humyon", „danya" (donacionem), „dobycza", „dyak", „harchimendritha", „manastir", „obwynyl" (inculpawit), „oczczycz" (heres), „pop", „popowicz", „rozboy", „thywun" etc. etc (вибираємо що перше попало ся, з індексу до т. XI-го; таких слів знайдемо сотки). Правда, від I—X сї індекси мали назву „index wyrazów niełacińskich", але від XI—XIX т. виключно — „polskich". В т. XX подібного індексу вже не знаходимо, але се мабуть треба пояснити тим, що уміщені в нїм документи писані переважно вже звичайним середньовічним, в данім разї польсько-латинсько-українським „язичієм" і вибиранє з їх виразів „польських" забрало би занадто багато місця.

Зовнїшнїй вигляд, друк, формат і т. п. видавництв, подібних до „Akta Grodzkie i Ziemskie", є річю, якої видавцї не повинні би легковажити; навпаки, — гарне технїчне виконанє, зручний формат, відповідний друк і папір являють ся необхідною умовою для користуваня збірками матеріялів. В томах нової серії (де вже не друкуєть ся дрібних судових записок, витяги з яких займали іноді лише кілька рядків) — не зайвим би було зазначувати в горі сторінки числа документів, що значно полегшило би їх відшукуванє, бо деякі з їх тягнуть ся нераз на 5—10 сторінках широкого друку. Формат збірок здаєть ся нам також дуже невигідним: далеко лїпше-б було або побільшити його, але в такім разї текст друковати з інтерлїнією, або — ще лїпше — замінити на вісїмку; нарештї папір просто неможливий, — він розтираєть ся в руках і без значного зусиля дереть ся при перекиданю карт.

*

Перейдемо до останнього тому „A. G. Z.". Він розпочинає собою нову (десятитомову — як пропонують видавцї) серію, присвячену ухвалам соймиковим і иншим, спорідненим з ними, документам воєводств Руського і Белзького. Крім ухвал соймикових бачимо тут найріжнороднїйші документи: постанови зїздів і конфедерацій, розпорядженя і обіжники воєвод і каштелянів до земянства в справі скликаня соймиків, зїздів

і конфедерацій, повновласти й інструкції соймиків і окремих ґруп шляхти своїм послам на сойм; акти виборів депутатів на суди ґенеральні воєводські, каптурові і ріжних земських урядників; протестації міст (особливо — в справах судівництва), шляхти, а також послів і урядників в ріжних справах; багато адміністративних розпоряджень краєвих і державних властий, маніфестів, відозв, „універсалів“, реляцій і ин. документів що до соймиків і шляхти (свідоцтва, атестації, ординації судів); є кілька реєстрів шляхти на збройних переглядах („okazowaniach“); попадають ся і королївські документи (чч. 32, 77, 119) і т. и.; — словом, — маємо велику і цікаву збірку матеріялів, які освітлюють нам полїтичне, соціяльне і правне становище шляхти, її клясові тенденції й інтереси, її місце і ролю в сучасному житю. З перегляду змісту сеї збірки видно, що впорядчики її досить старанно визбирали з судових книг можливі матеріяли не лише до історії самої інституції соймиків, а й взагалї до історії шляхти (ухвал соймикових розмірно не так уже і багато); тому, здаєть ся нам, справедливійше було-б назвати сей том (як і взагалї нову серію) не „Lauda sejmikowe“, а просто „Матеріяли до історії шляхти українських земель“. Уміщене в збірцї крім ухвал також і инших документів треба признати цїлком раціональним; се поможе розслїдити історію сього суспільного стану з ріжних боків, повнїйше і докладнїйше, анїж се могли би ми зробити тільки на підставі соймикових постанов. Отже намір редакції робити се і в дальших томах можна тільки повитати. Але XX-й том, який складає I-й т. „Laud sejmikow“-их, має підзаголовок — „Lauda wiszeńskie 1572—1648 r.“. В дійсности видруковані в нїм документи кінчають ся 1647 р.; з другого боку назва — „Lauda wiszeńskie“, очевидно, не відповідає змістови, бо документи, які знаходимо під назвою „laudum“, не всї належать соймикам ґенеральним воєводства руського („вишенським“ — як називає їх Др. А. Прохаска й инші); так напр. під № 2 бачимо „Laudum ziemian lwowskich“; під №№ 24, 25, 26 — „Lauda ziemian lwowskich o pozostaniu pod bronią“; під № 82 — „Laudum szlachty przemyskiej i sanockiej na elekcyi poborcy w Wisni zebranej“ і т. п.

Взагалї з перегляду цїлого тому виносимо таке враженє, нїби сам впорядчик його не мав ясного і точного розуміня слів „lauda sejmikowe“. Уживаючи прикметника „sejmikowe“, автор, очевидно, хотїв тїснїйше означити, що розуміє під ним постанови не яких будь зібрань шляхти, а саме соймика. І справдї, — постанов конфедерацій, зїздів, окремих ґруп шляхти автор не називає „lauda-ми“. Одначе тут заходить у його плутанина і помилки: зазначені вже нами вище документи під №№ 24, 25, 26, як також „uchwała“ під № 144 — се не ухвали

соймиків, а просто адміністраційні постанови на збройнім вібраню підчас сподіваного нападу ворога, що дотикають тілько самої оборони й инших військових справ (се зазначує і сам автор на ст. IX „передмови“). Коли такі постанови називати „lauda“-ми, то не має ніякої підстави не називати так і всякі инші постанови, на якому-б вібраню шляхти і при яких би обставинах вони не були зроблені. І таке уживане сього терміну, на нашу думку, було би цілком раціональним: слово „laudum“ і значить тілько, що „ухвала“, „постанова“; нема ніякої рації придавати йому якого-небудь докладного, особливого значіня; трудно зрозуміти, через що впорядчик так старанно уникає іноді називаня сим словом таких постанов шляхти, як напр. зроблені на вібранях при завязаню конфедерації (див. док. №№ 3, 11, 33, 45, 78, 92), або про заснованє ґенерального воєводського суду (док. № 14), або про його ординацію (док. № 29), відкритє (№ 15), або хоч би в справі оборони інтересів покривдженого брата-шляхтича (док. № 35) і т. п.

Текст документів XX-го тому попереджує простора передмова. Автор її і впорядчик збірки др. А. Прохаска — відомий нам між иншим з своєї дивачної теорії ґенези і розвою польського „парляментаризму“ („fides (wiara)“ — як творча сила в його повстаню, як головний чинник його орґанїзації, форм і значіня[1]); крім того ще, — як горячий і невтомний апольоґет „культурної і цивілїзаційної місії“ польської шляхти. Се одно вже примушує нас з обережністю приймати висновки дра А. Прохаски. На щастє, в передмові знаходимо не багато теософічних й історіософічних міркувань. Одна частина її занята інформаційними відомостями про соймики воєводства руського і розслїдженєм їх еволюції на підставі головно видрукованого в сїм томі матеріялу, друга — займаєть ся тими даними, які містять ся в документах, до історії визначних шляхетських діячів, родин і шляхти взагалї[2]). Соймикам автор надає велике значінє і вплив на сучасне полїтичне і суспільне житє: соймик — „nie przestaje być piastunem samorządu prowincyonalnego, dozoruje jego organa, prostuje zboczenia, ustanawia lub zwija pewne instytucye, które dla celów politycznych lub społecznych powołuje do życia“... Клясовий характер соймиків автор старанно обминає і, навпаки, іноді бачить у їх навіть над-клясові тенденції, не дивлячи ся на те, що в видрукованих далї матеріялах ми знайшли б не мало доказів як раз противного і богато вказівок на ту непопулярність, якою

---

[1]) Див. його „Geneza i rozwój parlamentaryzmu za pierwszych Jagiellonów“ (Rozprawy Akad. Umiejętn. t. 38).

[2]) Про се ми згадували вже висше.

ся інституція самоврядуваня „братів-шляхти“ користовала ся серед инших суспільних ґруп (особливо — у міщанства).

Від часу, з якого починають ся опублїковані в XX-м томі документи, помічаєть ся особливо жвавий рух соймикового житя[1]). Сей рух пояснює автор головно частими безкоролївями (5 випадків безкоролївя, при чім три з їх припадають на самий початок рр. 1572—1587 сього періоду), не згадуючи одначе зовсім про причини економічного і соціяльного характеру. Розвиток соймикового житя можна прослїдити в ріжних напрямках. Насамперед, соймики розпочинають енерґічну дїяльність для захопленя в руки шляхти найвисшого судівництва і обмеженя впливу на него королївської власти (сї заходи шляхти називає автор „dążenia-mи до unifikacyi królestwa pod względem prawa wymiaru sprawiedliwości“). Така акція приводить до заснованя в 1575 р. ґенерального суду воєводства руського і нарештї вінчаєть ся установленєм незабаром головного судового трибуналу для всеї Корони; заміри розтягнути юрисдикцію шляхетського воєводського суду на міщанство і духовенство зустрічають одначе з їх боку енерґічний опір: між документами сеї збірки маємо дуже цїкаві, що малюють нам боротьбу сих станів за свою незалежність на полї судівництва від шляхти і характеризують їх відносини до шляхетських завойовничих плянів.

Дїяльність шляхти стає інтензивнїйшою і в напрямі поширеня функцій та компетенції соймиків. Від 1578 р. вони починають брати участь у найвищому судівництві, вибираючи депутатів до люблинського коронного трибуналу (на так зв. соймиках „депутатських“). Іноді такий депутатський соймик виходив далеко поза межі безпосереднього свого призначеня. Так напр. на нїм ухвалювано побори (в 1609 р.), валагоджувано справи військові (і поборові) (в 1589 р.), дебатовано над приверненєм публичного безпеченства і висилано в тій справі депутатів до гетьмана і короля (в 1607 р.), орґанїзовано союз проти грабівницьких ватаг Семигородцїв (в 1610 р.) і т. д. — словом, як каже автор, — „zajmowano się całem szeregiem czynności, w obec których elekcya deputata była nieraz drobną tylko cząstką materyi sejmikowych“. Крім залагоджуваня спорів в справах шляхетства (чим займали ся сой-

---

[1]) Від сього-ж часу, себ то від 1572 р. ухвали соймиків почато систематично вписувати до книг ґродських; факт затягненя соймикової ухвали був дуже важною прикметою до набутя нею правної сили і значіня: „Ażeby uchwała sejmiku naszego powagę miała swoją“ — читаємо в ухвалї вишенського соймику з д. II/I 1627 р., — „zleciliśmy p. marszałkowi koła naszego, aby z podpisem ręki swej do grodów do tego seimiku należących tę uchwałę sejmiku naszego podał i żeby wszędy aktywowana i publikowana była...“ (dok. N. 155, арт. 7).

мики і давнїйше) — вони беруть на себе ролю мирового суду для шляхтичів. Від 1613 р., коли повстав найвисший скарбовий трибунал в Радомі, соймики починають і в нїм брати участь, вибираючи на його своїх депутатів, а разом з тим орґанїзують і свої скарбові воєводські суди. Иноді соймики пробують навіть цїлком „виломити ся“ з під авторитету загальних зїздів і соймів. Так напр. конфедерація львівська з р. 1577 ухвалює, що на той випадок, як би ґенеральна варшавська конфедерація не сповнила домаганя львівської, то шляхта воєводства Руського лишаєть ся при постановах своєї конфедерації; в 1621 р. сяноцька шляхта протестує проти ухвали сойму в справі призначеня місця на „okazowanie“ (док. №№ 131, 132); в 1627 р. вишенський соймик змінює ухвалу сойму, приладжуючи її до своїх місцевих умов (док. № 155) і т. д. Одночасно з тим инші шляхотські зібраня (як також і судові рочки) часто прибирають характер, який дуже відбігає від свого призначеня („stawały się poniekąd zebraniami sejmikowemi“, „zastępują niejako sejmiki“, — як каже автор). Такі самі тенденції бачимо і у збройних зібрань, скликаних для оборони від ворога або инших військових справ, як також — на збройних „okazowaniach“; такі зібраня часто виносять постанови, що в нїякім звязку з військовими справами не стоять (напр. протест проти ухвалених на соймі поборів (док. № 96), вибір депутатів на каптурові суди (док. № 38), звязок для боротьби зі збройними ватагами, плюндруючими край (док. № 102) і т. д.). Найвизначнїйшим одначе покажчиком тенденцій шляхти в напрямі розвитку і розширеня соймикового житя були конфедерації. За час від 1572 до 1648 р. в самім воєводстві Руськім знаємо таких конфедерацій девять, з яких шість, загально-воєводських, завязано підчас безкоролївя (глинянська — 1572 р. разом з воєводством подільським, в присутности послів волинських і белзьких, глинянська — 1574 р., вишенська — 1575 р., львівська — 1587 р., ряшівська 1587 р. і львівська — 1588 р.), а три партикулярні (1607 р. — проти Сїненського — в Перемишли, 1610 р. — з поводу наїзду Семигородцїв — в Вишнї, 1611 р. — з приводу самоуправи жовнїрів — у Львові). Особливе значінє мали конфедерації підчас безкоролївів: зі смертю короля власть його переходить до рук шляхти, а разом з сим функції адміністративні і судові. Кожне воєводство творить тоді нїби самостійну державу, утворює нїби невалежний уряд, хоч і покликаючи ся притім в своїй дїяльности на постанови ґенеральних конфедерацій, але майже всї свої справи валагоджуючи цїлком самостійно; повстає, — як каже автор, — „ile województw, tyle rządów“...[1]).

[1]) Отже д. Прохаска перечить тут своїм попереднїм твердженям про незначну нїби ролю, яку відограли конфедерації в розвитку само-

На основі матеріялів XX-го тому і ин. жерел др. А. Прохаска подає нам такі відомости про соймики на території частини українсько-руських земель Річи Посполитої. В воєводстві Рускім істнують в кінці XVI в. три соймики: вишенський, що звав ся ґенеральним і був призначений для земель Львівської з Жидачівським повітом, Перемиської і Сяніцької; галицький, — для землї Галицької з повітами Коломийським і Теребовельським; нарештї — холмський, для землї Холмської з повітом Красноставським. Воєводство Белзьке мало один соймик в Белзї для цїлого воєводства з повітами Любачівським, Городельським і Бузьким[2]). З початку вишенський соймик був спільним для всього воєводства Руського; в XV в. віддїлюєть ся від його земля Холмська, що дістає свої соймики, які відбувають ся в Холмі або в Краснім Ставі; в 1563 р. віддїлюєть ся земля Галицька. Таким чином, з 1563 р. в воєводстві Рускім функціонують три соймики: вишенський, холмський і галицький, при чім вишенський займає серед їх головне місце. Причини, які складають ся на се, такі: по перше, традиція (вже в XV в. в Вишнї відбував ся спільний для галицько-руських земель передсоймовий соймик, а підчас безкоролївя тут, або де-небудь поблизу Львова, або й у самім Львові відбували ся ґенеральні зїзди, на яких завязувано конфедерації і залагоджувано ріжні справи); по друге, — та обставина, що вишенський соймик репрезентував три великі землї; нарештї, — з причини близкости до столицї воєводства, а, значить, і орґанів центрального уряду. Одначе згодом вишенський соймик лишаєть ся ґенеральним тілько для земель Львівської, Перемиської і Сяніцької, які мають ще й свої осібні соймики, але в залежности або від постанови сойма, або зарядженя вишенського соймику.

В дійсности, -- як на се вказує сам др. Прохаска, — значінє соймику вишенського, як ґенерального для земель також Холмської та Галицької було невизначене, а у всякім разї не тревале. Сам автор наводить факти, які свідчать, що холмський — завсїгди рішучо застерігав свою відрубність (коли брав участь у спільних зїздах з иншими землями), а галицький — не менше систематично і консеквентно уживає заходів, щоби висвободити ся з під впливу вишенського, поки не осягає таки

врядуваня шляхти й її правно-державного становища (див. „Geneza parlamentaryzmu...“).

[2]) Др. С. Томашівський в своїй передмові до т. IV го „Жерел до історії України-Руси“, ст. 2 — про холмський соймик не згадує, зазначуючи лише „три осередки соймикового житя: Судову Вишню, Галич і Белз“; так само до белзького соймику відносить поруч з повітами Белзьким, Любачівським і Бузьким, ще й староство Грубешівське, а не Городельський повіт.

свого; і хоч іноді удаєть ся сам до вишенського соймику, — напр. за поясненями, як треба поступити в справі елєкції (галицька ухвала з 1575 р.), — але з сього ще зовсім не випливає, як висновує автор, признаня галицьким соймиком своєї „залежности“ від вишенського; бо, з другого боку, і вишенський, в свій черед, наказує іноді своїм послам на сойм відносити ся безпосередно до постанов галицьких.

Взагалї децентралїзаційні тенденції в житю соймиків відбивають ся дуже яскраво і з часом соймики чим раз більше децентралїзують ся. Се ясно доводить нам автор. Кожда з земель, що належали до ґенерального вишенського соймику, по відділеню холмського і галицького, починає на своїх партикулярних соймиках вибирати власних послів на сойм, які, хоч і звязані спільними інструкціями для цїлого воєводства, одначе мають в деяких справах поступати відповідно до ухвал свого партикулярного соймику, а часто навіть „беруть“ справи в сойму „до братії“; в такім випадку рішенє справи залежало вже від ухвали самої „братії“ (се напр. бачимо з ухвали шляхти перемиської і сяноцької 1607 р.). З другого боку, партикулярні соймики збирають ся напр. для виборів каптурових суддів (ухвала львівського зїзду з 1587 р.) і для инших справ (док. № 118, 119 і ин.). Іноді навіть, підчас ґенерального соймику, шляхтичі окремих земель (особливо Сянічани) радили ся над своїми місцевими справами цїлком осібно від инших (док. № 229).

В останнїй частинї передмови др. А. Прохаска робить спробу представити, на основі публікованого матеріялу, орґанїзацію, компетенцію і функціонованє соймиків. Ся частина вийшла у його найменше докладною і вдатною. І то зовсїм не тому, що автор свідомо звернув на неї найменшу увагу, а просто, на нашу думку, з тих причин, що самі матеріяли дають дуже непевні підстави для трактуваня соймиків — навіть і в кінцї XVI та початку XVII вв. — як цїлком викінчені і сформовані інституції.

Взагалї змаганя „поетів польської минувшини“ (до яких належить і др. Прохаска) — возвеличити за всяку цїну інституції шляхетського самоврядуваня, всї ті „conventa“, „convenciones“, віча, соймики і сойми, — піднести їх до висоти тогочасних репрезентаційних інституцій Заходу (як на се особливо налягає д. Прохаска в своїй „Geneza i rozwój parlamentaryzmu“...)[1]), представити їх викінченими, незвичайно

[1]) Цїлком приєднуємо ся до опінії д. А. Рембовского, висловленої їм в рецензії на „Geneza i rozwój parl. za pierwsz. Jagiellonów“, що — „porównywanie instytucyj polskich z zachodnio europejskiemi (що голословно, без солїдної арґументації і підстав, робить др. Прохаска)... ażeby pozyskała jakąkolwiek wartość, musi być ścisłem i dokładnem, a wszelka ogólnikowość w tym kierunku przynosi więcej szkody niż pożytku...“ („Kwartalnik Historyczny“, 1900 р. Ст. 283).

розвиненими „парляментарними“ орґанізмами — здаєть ся нам завданєм дуже невдячним і непевним.

Що-до соймиків Воєводства Руського, то документи, опублїковані в XX т. „A. G. Z.“, не дають нам права нї трактувати в обнятім ними часї сї соймики як такі викінчені і сформовані інституції (вони ще переживають фазу свого формованя і розвою), нї зрівнювати їх по характеру з тогочасними репрезентаційними інституціями Заходу. Постараємо ся на підставі поданих в XX т. документів спростувати деякі виводи др. Прохаски про орґанїзацію, компетенцію і функціонованє соймиків, зроблені ним у передмові.

З опублїкованих матеріялів видно, що навіть в кінції XVI і початку XVII в. не помітно ще нїякої усталености і реґулярности в відбуваню соймиків, не істнує навіть згори визначених термінів для соймикових зїздів; вони скликають ся в разї потреби, в залежности від випадків і обставин здебільшого надзвичайних, а не для сталого, реґулярного, безперервного залагоджуваня і заряджуваня справами провінціяльного житя та догляду за орґанами провінціяльного уряду. То збирають ся вони для ухваленя підвисшених податків підчас війни (як се особливо часто бувало в XV в.); то — для обміркуваня способів забезпеченя порядку, для установленя каптурових судів, для вибору послів на елекційний сойм — підчас безкоролївя; то — для обмірркованя способів оборони — підчас нападу ворога і т. п. Уреґульованє діяльности соймиків і їх формуванє іде поруч з усталенєм і розвитком центральних репрезентаційних інституцій, як напр. сойм, головний трибунал і т. и., що вже для власного свого істнуваня і функціонуваня вимагають відповідних місцевих і провінціональних зборів шляхти для вибору делеґатів, для вислуханя їх справоздань, для принятя потрібних резолюцій і т. д. Супроти ж инших справ місцевого і провінціяльного житя соймики ще довго лишають ся інституцією, яка проявляє своє житє тільки спорадично, від одного до другого екстра-ординарного випадку. В багатьох документах, де мова іде про скликанє соймиків (обіжники воєвод і каштелянів, королївські розпорядженя і т. и.) часто зустрічаємо згадки про ті надзвичайні факти і обставини, які пояснюють причини соймикових зїздів. Таких документів в XX томі „A. G. Z.“ ми могли би занотувати дуже багато (№№ 2, 4, 5, 6, 8 і т. д.). Наведемо декілька уступів з характеристичного під сим зглядом обіжника каштелянів львівського, перемиського і сяніцького, призначаючих соймик воєводства Руського у Вишні[1]): „Aczechmy czasu niedawnego... —

[1]) Докум. № 20, з д. 30/VII 1575 р.

кажуть каштеляни — respons dali, żechmy po ten czas nierozumieli być żadnej potrzeby (до „złożenia sejmiku...“), z tych przyczyn jako się WM. szerzej o tem pisało i dało znać. Wszakże iż rzeczy nowych niemało nastąpiło, a co dalej więcej w Rzpltej naszej sprawy się trudnią, tak iż wielkie wątpliwości między ludzmi się wszczynają, w jakim sposobie a sławie nasza Rzplta jest położona, króla jeśli mamy albo sąśmy bez niego, przetoż bardzo nie ku dobremu zanosi. Wyrozumiewamy też z pewnych wieści, które do nas przychodzą, iż w sąsiedstwie bardzo się ludzie mięszają i gotowość wojenna około nich jest wielka, a jako dają znac, że do nas. A tak my z powinności naszej za obowiązkiem, który na-sobie Rzpltej nosimy, przestrzegając takowych niebiezpieczności... mając zwłaszcza na dobrem baczeniu, iż IMć pp. rady koronne porozumiewają się o złożeniu sejmu walnego na elekcyą... potrzeba nam rozmówić. Tedy WMciom wszem obywatelom województwa ruskiego sejmik pospolity albo zjazd składamy...“

Наведений типовий уступ дуже релєфно показує екстро-ординарний характер причин, які викликають потребу скликаня соймика; не бабачимо в нїм анї слова про які небудь звичайні, нормальні справи місцевого житя; події, для обміркуваня яких мусить зїхати ся соймик, все — особливі, випадкові, незвичайні; і якого навалу їх треба, якої пресії дуже важних фактів, щоб п. п. каштеляни „zrozumieli być potrzebą“ зібрати соймик, а шляхта почула ся до обовязку кинути на якійсь час свої теплі, насиджені гнїзда для нарад над місцевими і державними справами!... Подібного роду мотиви, пояснюючі причини соймикових зїздів бачимо і в инших відповідних документах. Ще майже не істнує (крім, може, депутатських) таких соймиків, які можна-б назвати „ординарними“, звичайними, порядковими або черговими. Майже всї вони носять екстро-ординарний характер.

О стілько-ж неозначена і приналежність права скликаня соймиків, означеня його проґрами і порядку. То його скликав воєвода (док. №№ 4, 6 і ин)[1]), то — каштеляни (док. № 20 і ин.); то — король (див. док. № 32 — „Король Стефан скликає внову соймик в Вишнї“, — з д. 25/XI 1584 р.; № 125 — „Iż J. kr. Mć z sejmiku blisko przeszłego sejmik w Wisni dwom tylko powiatom, tj. lwowskiej i przemyskiej ziemi, złożyć raczyła...“; так само про скликане сеймика королевою свідчать і докум. N 197 і N 204); часто соймик призначаєть ся на загально-державному соймі (про се напр. ма-

[1]) Він же скликає і конфедераційні зїзди (док. N. 1 і ин.).

ємо відомости з док. N 8: „...na dzisiejszy dzień, jako jest postanowienie w Warszawie na przeszły konwokacyi, zjechawszy się...“; також з док. N 199: „My... na seimik do Wisnie z sejmu dwuniedzielnego warszawskiego postanowiony; також — з док. N 210 і ин.). Нарешті, зустрічаємо вказівки й на те, що соймик збирав ся й просто „wedle prawa koronnego“, але звістка, яку про се ми маємо, відносить ся тільки до соймику, призначеного для виборів депутатів в головний трибунал, себто до інституції, яка вимагала реґулярного, періодичного засилюваня її депутатами з окремих провінцій; крім того, відомости про се походять вже з пізнійших років; та, на якій ми основуємо ся, — з р. 1644 (див. док. N 221: „...My... do Wisni na obieranie deputata na sądy trybunalskie... wedle prawa koronnego zgromadzeni...“).

Що-до місця соймикових зібрань, то й для сього також ще немає ніяких визначених постанов: соймик збираєть ся в ріжних пунктах, — вибір місця залежить від того, хто скликає соймик. Правда, більшість документів вказує на Вишню, де найчастійше відбувають ся соймики, але, поруч з Вишнею зустрічаємо і Львів і навіть соймик — „na dąbrowie dołhomościskiej... nad rzeką Rakiem...“ (док. N 5). Іноді зустрічаємо згадки про те, що зібраний у Вишнї соймик відбув ся na miejsce sejmikom zwykł-им (напр. док. N 23). Але хибно було би з сього робити висновки (як се бачимо у дра А. Прохаски в передмові), що ся вказівка належить до того населеного пункта, куди скликаний соймик; док. N 97 ясно показує, що під тим треба розуміти лише те помешканє, де відбувають ся соймикові наради: „My, rycerstwo i obywatele“, — читаємо в ухвалї вишенського депутатського соймику з д. 15/IX 1614 р, — „którysmy się... do Wisnie inermes stawili, zasiedliśmy na zwyczajnem miejscu w kościele i obraliśmy...“

Неозначеною представляєть ся і компетенція соймиків: з одного боку, довідуємо ся, що соймик не зупиняєть ся навіть перед справами, які мають належати лише до центральних і загально-державних інституцій, а з другого, — зустрічаємо в деяких документах (напр. док. N 119 і ин.) згадки про цїлі конфлїкти між королем і шляхтою з приводу справ скорше місцевого значіня.

Дуже цікава і характеристична обставина, що в текстї документів завважуємо незвичайну плутанину і несталість навіть в самому уживаню терміну „соймик“. Се як найлїпше свідчить про те, що і в тогочасної шляхти мабуть не було розуміня соймику, як певної провінціональної „парляментарної“ інституції. Скорше можна припустити, що словом „соймик“ просто означувано було зїзди шляхти, що

зовсім не усувало уживаня і инших термінів для таких зїздів. „...Datum na zjeździe we Lwowie“ — читаємо в док. N 52 під прибраним д. впорядчиком заголовком — „Uchwała sejmiku lwowskiego (з д. 14/IX 1589 р.); „...a tak my zjechawszy się tu na miesce...“ — без якого будь точнїйшого означеня кажуть іноді учасники (док. N 5 п. з. „Laudum wiszeńskiego sejmiku o elekcyi viritim з д. 16/X 1572 р.“); „...My... zjechawszy się... — в докум. N 118 під загол. „Uchwała zjazdu ziemian sanockich з д. 17/VIII 1618 р.“; „...My rady duchowne i świeckie województwa ruskiego i wszystko rycerstwo zjechawszy się spólnie na ten sejmik niniejszy...“ (докум. N 21); „...Działo się to w Wisni na sejmiku powiatowym województwa ruskiego (N 55; так само „sejmik powiatowy“ — в докум. NN 56, 57, 58, 101); „...na sejmik deputacki... zgromadzeni...“ (док. N 88); „...na sejmik elekcyej deputata... zgromadzeni (док. NN 90, 97, 113); „...na teraźniejszy sejmik wiśnieński elekcyi deputackiej...“ (док. N 98); „...zjechawszy się do Wisnie na sejmik relationis (док. N 228). Іноді зустрічаємо навіть для соймика ґенерального назву „sejm“ (!)...: „...My rady duchowne i świeckie, dygnitarze, urzędnicy i rycerstwo wejewodztwa ruskiego a ziemie lwowskiej, przemyskiej i sanockiej na dzień i sejm dzisiejszy elekcyej dorocznej deputata na trybunał przyszły tu do Wisnie zgromadzeni...“ (див. документ N 120 з дня 10/IX 1618 р. під заголовком д-ра Прохаски: „Sejmiku deputackiego atestacya w sprawie wywodu szlachectwa“ і т. д.). Ту саму назву „sejm“ для означеня соймику львівського зустрічаємо також і в документї N 16. Уже з сих прикладів можемо переконати ся, що в самих документах навіть технічні назви для означеня шляхетських зїздів уживають ся з такою-ж довільністю, неточністю і несталістю, як і у їх ученого впорядчика. Але щож вимагати сього від д-ра Прохаски, коли навіть більше уважні і обективні дослїдники, як напр. A. Pawiński, H. Chodynicki і ин. не задумували ся майже всяке „conventum“, „convencio“, зібране „dominorum terrigenorum“ і т. и. підтягати під поняте „соймик“ — в значіню „парляментарної“ інституції[1]).

Висновок, який ми можемо зробити на підставі документів XX т., буде такий: навіть і в кінцї XVI та початку XVII в. соймики воєводства Руського не представляють ще цілко

[1]) Дещо з похибок в сім напрямку своїх попередників — істориків парляментаризму спростував (до початку XVI в.) в своїй основній розвідцї Ф. Пекосіньский (див. його „Wiece, sejmiki, sejmy i przywileje ziemskie w Polsce wieków średnich“ в „Rozprawy Akad. Umiejętn.“ og. zb. t. 39, 1900 р.).

сформованих і викінчених інституцій провінціяльного самоврядуваня.

Кінчаючи огляд матеріялу XX-го тому „A. G. Z.“, зазначимо, що вартість і цікавість уміщених в нїм документів далеко не вичерпуеть ся вище згаданими соймиковими справами. Деякі, хоч здебільшого короткі і уривчасті, відомости знайдемо в документах і до історії селянства, міщанства, жидів; цікаві — згадки про козаків і відношене до козацьких рухів; відомости що до орґанїзації і становища війська; багато даних до пізнаня тогочасного економічного житя і фінансів; дуже важно-б було використувати цїлу серію документів до історії ґенерального суду воєводства Руського (див. док. NN 14, 15, 17–19, 21, 22, 28—31); для історика українського національного і культурного житя також знайдеть ся не мало цікавого і важного матеріялу.

Скажемо ще декілька слів про недостачі XX-го тому. Дуже дивно, що впорядчик його не потрудив ся пояснити ті великі прогалини, які помічаемо серед видрукованих документів. Так напр. зовсїм не бачимо матеріялів за роки: 1567, 1578—1583, 1585—6, 1591, 1594—5, 1598—1601. Ухвал не знаходимо за роки: 1584, 1590, 1596, 1597, 1602—1605, 1608, 1613, 1615, 1618, 1620—1622, 1624—1626, 1630, 1631, 1633, 1637–1639, 1641, 1645. За 1611 р. маємо лише ухвали конфедерації, за 1612 і 1618 рр. лише ухвали сяніцької шляхти (ухвал же ґенерального соймику нема). За деякі з сих років зустрічаємо іноді інструкції послам на сойм і инші документи, які вказують на те, що соймик відбув ся, але самих його постанов не знаходимо. Деж вони? — Дуже бажано б було, а навіть і конче необхідно, аби впорядчики матеріялів давали відповідні поясненя що до сих прогалин; дуже важно було би знати, чи нема сих документів з причини дефектів в самих судових книгах, чи просто такі постанови не були в свій час затягнені до їх, чи, може, брак їх пояснюєть ся просто тим, що соймики в зазначені нами роки і зовсїм не відбували ся. Таких пояснень (крім уваги на ст. 53) ми зовсїм не зустрічаємо. Примітки до надрукованих документів здебільшого занадто недокладні, мають характер припадковий, та й таких взагалї дуже мало; деякі примітки просто недотепні. Так напр. в текстї докум. N 3 читаємо: „...my dygnitarze duchowni i świeccy urzędnicy, rycerstwo wszystko, miasta województwa ruskiego i także podolskiego, które to... zjechało się...“ а в примітцї впорядчика до підкреслених слів знаходимо: „Co do tytułu miasta (якого?) ob. Balzer, Geneza trybunału...“ і т. д. Річ іде в нашім документї, як бачимо, не про місто, а про міста воєводства руського і, значить, „tytuł“ якогось невідомого нам міста рішучо нїчого не вияснює.

Зазначімо ще деякі помилки в індексах. В індексї „особовім“ зовсім не бачимо призвища „Hryłowicz, Hryc Mikitycz“, яке належить шляхтичеви, що ставав на попису під Львовом д. 28/IV 1631 р. (див. док. N 169), а „Łoziński Daniło“ (тамже) показаний в індексї на стор. 302, в дійсности-ж бачимо його на ст. 303. „Річевий“ індекс, який уложено відповідно до тих самих норм, що й попередні, має й ті прикмети, про які ми вже говорили вище, розглядаючи індекси до „A. G. Z.“. Крім того він також не повний і має помилки. Так напр. в рубриці „inkorporacya województwa bracławskiego i kijowskiego“ (док. N 211, арт. 43) пропущено „wołyńskiego“ (в тексті стоїть — „inkorporacya do Korony województw kijowskiego, wołyńskiego i bracławskiego...“); поруч з рубриками — „wojewodztwa bełzkie, podolskie i wołyńskie“, „województwa bracławskie, kijowskie i wołyńskie“ і т. д. чомусь нема „województwa smołeńsk“-ого (див. док. N 207, арт. 21), яке там згадано разом з чернигівським, поміщеним в індексї; при рубриках paena, paena bannitionis, paena de expeditione bellica і т. п. не знаходимо „paena capitis“, „paena sessionis turis et damnorum refusionis“ (або инакше („paena sessionis turricae et refusionis damnorum“) (див. док. N 207, арт. 18); в рубриці „komutacya“ не показаний док. 227, арт. 53 і т. п. При детальному перегляді певно таких помилок помітили би ми більше.

О. Назаріїв.

Бібліографія

(Оцінки, реферати, замітки).

Преісторія, археольоґія, історія штуки.

Володимир Ґеринович — Питанє про третичного чоловіка в новійшій літературі (Літературно-науковий Вістник, Львів—Київ, 1909, т. XLVI, кн. V, стор. 331–345).

Д. Ґеринович забрав ся до оброблення дуже поважної теми, що стала особливо актуальна з початком XX столїтя і займає тепер цїлий ряд визначних преісториків, антропольоґів і ґеольоґів обох півкуль нашого світа. З огляду на се, що наша наукова лїтература — а не менше і лїтература наших найблизших сусїдів — вельми убога в працї з обсягу антропольоґії і преісторії і не дотикала (з виїмком кількох рецензій в „Записках") до тепер теми порушеної д. Ґериновичем, варта статя автора близшої уваги.

Д. Ґеринович подає наперед коротко розвій науки про передісторичного чоловіка, обговорює докладнійше заслуги Блюменбаха, Cuvier, Boucher de Perthes'a і Lyell'a коло спопуляризованя гадки про істнованє ділювіяльного чоловіка, а потім переходить до найновійших часів і займаєть ся питанєм про третичного чоловіка і еолїти, розказуючи наперед найважнійше про його перших заступників, а далї про заходи новійших учених як Rutot, Mortillet і Forrer. Огляд д. Ґериновича написаний доволї гладко і ясно і дає в зарисах добрий образ справи навіть для того, хто менше познакомлений з предметом. З боку популярности і ясности оповіданя не можна авторови зробити нїякого поважнїйшого закиду і коли я пороблю тут кілька заміток і доповнень, то вони більше другорядні.

Так, здаєть ся менї, що початки дослїдів (стор. 1—6) обговорено

трохи за широко в порівнаню до обему цїлої працї, а за те не подано обширнїйше стану розслїдів над ділювіяльним чоловіком (в 2 пол. XIX ст.), які уможливили що-йно студії над істнованем чоловіка в третичнім періодї і над еолїтами. Особливо перехід до властивої теми за мало обставлений фактичним матеріялом і так недокладний, що менше поінформований читач — а на такого числив певне автор, коли подав так великий вступ про річи, знані загально кождому спеціялїстови — не зможе собі виробити доброго погляду на справу, тим більше, що автор поминає богато найважнїйших знахідок і представляє річ так, неначе-б крім Rutot і Mortillet нїхто не займав ся ділювіяльними часами. Недостатком розвідки уважаю також брак близшого обговореня подїлу палеолїту, про що тільки писало ся в найновійших часах: се причинило-б ся значно до зрозуміня подїлу „еолїтичної“ епохи.

Квестію третичного чоловіка (і еолїтів) зачинає автор теж від представленя стану розслїдів, одначе затримуєть ся найбільше на Bourgenois, присвячуючи иншим мало місця або й поминаючи їх. Згадую проте для прикладу, що вже в 1868 р. збирав еолїти Бельґієць F. Neyrinck, що в 1887 р. зачепив сю тему ґеольоґ E. Delvaux в статї: Les silex mesviniens (в Bull. d. l. Soc. d'anthr. de Bruxelles) та що нею займали ся, крім вичислених у автора, ще й A. Cels, B. Harrison, Levis Abbot, Rabe, Jäckel i Luschan. Одначе найбільшої згадки вартий A. Rutot, бо він (був і) є найголовнїйшим заступником нового напряму, він заінтересував учений світ еолїтами і боронив своєї гадки в богатьох розвідках (напр.: Les progrés nouveaux dans la connaissance des industries éolitiques. — Les recherches du Dr. Haake. Le néolithique dans l' Allemagne du Nord. — Sur de nouvelles découvertes faites dans le Cantal (Bull. d. l. Soc. d'anthrop. d. Brux., XXIII); Sur la cause de l' éclatement naturel du silex (Memoires d. l. Soc. d'anthr. Brux., 1904, XXIII); Sur l'existence de l'homme préquaternaire sur la crête de l'artois (Bull..., 1904); La géologie appliquée à la démonstration de l'authenticité des silex taillés paléolitiques de la vallée de la Haire (ibid, 1906); Essai de comparaison entre la série glaciaire du prof. A. Penck et les divisions du tertiaire supérieur et du quaternaire de la Belgique et du Nord de la France (Bull. d. l. Soc. Belge de géologie, 1906, XX); La fin de la question des Éolithes... Congrés préhist. de France. III Sess. 1907 (Le Mans, 1908); Causeries sur les industries de la pierre avec démonstration scientifique et pratique de l'existence de l'industrie éolithique (Rev. d' école d' anthr., XVII, 283—294); Un grave probléme. Une industrie humaine datant de l'époque oligocène. Comparaison des outils avec ceux des Tasmaniens actuels (Bullett. d. l. Soc. Belg. de Géologie, XXI, 1907 і т. д.).

Усе повинен був автор підчеркнути, а не покладати ся найбільше на Форэра, якого заслуга тут незначна.

Усї ті одначе заміти менше важні. Важнїйший закид треба зробити д. Ґериновичу за те, що, маючи намір подати огляд найновійшої лїтератури, пе додержує свого заложеня і опираєть ся на небогатьох працях, хоть міг би їх мати подостатком [1]). Працї Rutot авторови майже не-

---

[1]) З бібліоґрафії питаня, яку до 1905 р. допровадив Mac Curdy G. G. в статї: The eolithic problem evidences of a rude industry antedating the paleolithic (Americ. Anthropol., 1905, VII, 425—479) згадую кілька менше доступних праць, що появили ся в остатнїх часах: 1) Arldt Th., Paläographisches zum Stammbau d. Menschen (Zeits. f. Morphol. u. Anthrop. 1907, X, 203—215); 2) Ballet Quelques réflexions á propos des éoliths (Bull. Soc. préh. de France, 1905, II, 116—127); 3) Boule M., L'origine des éoliths (L'anthrop. 1905, 257—67); 4) Deniker J, L'âge du Pithécanthrope (ibid. 1909, XIX, 260 і д.); 5) Dubus A., Note sur la découverte de silex éolitiques dans la pays de Bray (Bull. soc. préh. de France, 1905, II); 6) Depéret Ch., Sur le Pliocène du bassin du Puy (Comp. rendu som. d. séances d. l. soc. géolog. d. France, 1907, N. 16); 7) Deecke W., Zur Eolithenfrage auf Rügen u. Bornholm (Korresp. d. d. Gesel. f. Anthr., 1905, XXXVI, 26—30) і 8) Geologie u. Prähistorie (Balt. Studien, 1907, N. F. XI); 9) Engerrand G., Les Eolithes et la logique (Brux., 1906); 10) Fortes I., L. éolithes du Portugal (Bull. soc. préh. Franc., 1905, II, 89—93); 11) Giuffrida—Ruggeri V., Il Pithecanthropus erectus e l'origine della specie umana (Rivista di Scienze 1907); 12) Ghilain G., Découverte de silex éolitiques dans la vallée de la Hoïgne (Bull. soc. d'ant. d. Brux., 1906); 13) Hahne E., Über d. Beziehungen d. Kreidemühlen zur. sogen. Eolithenfrage (Z. d. d. geol. Ges. 1905, 465 і д.); 14—15) Kendall H. G. O., The case for Eoliths restatet (Man, LIII) і Eoliths a. pseudoeoliths (ib. 91); 16) Kjellmark K. в Ymer 1906, 325—40; 17) Klaatsch D. tertiären Silexartefakte a. d. subvulkanischen Sanden du Cantal (Arch. f. Anth. 1905, 136—60); 18) Larkby I. K., Machine made eoliths (Man, XCII); 19) Lapparent, La fable éolithique (Corespondant 1905); 20—2) Munck E., L'alluvions à Éolithes d. l vallee l' Ourthe (Bull. d. l. S. belg. d. géol. 1907, XXI), Les Eolithes des Hautes Fagnes (Ib. 1907, XXV) і Découverte... (Bull. d. l. S. d. Ant. d. Brux., 1906, XXIV, 249—72); Mayet L., La question de l'homme tertiaire... (Extr. d. Congrés 1906, 603—28 і L' anth. 1906, 641—68); 24) Penck A., D. Alter d. Menschengeschlechtes (Z. f. Ethn. 1908, 390—407); 25) Romain, Néolitiques à facies éolitique (Bull. soc. normand. d'étud. préh. 1905, XII); 26) Sarasin P., Zur Einführung in d. prähist. Kabinett im Baseler Museum (Basel, 1906); 27—28) Smith W. G., Nature-made „Eolithic implements" (Man, LX) і Eoliths (Ib., XXVI); 29—30) Schweinfurth G., Üb. d. Höhlen-Paläolithikum v. Sizilien (Z. f. Ethn. 1907, 832—915) і Üb Rutots Entdeckung v. Eolithen im belg. Oligocän (Ib. 958—60); 31—35) Thieullen A., Les faux éoli-

знані з ориґіналів, а таксамо не використані та навіть не згадані новійші підручники преісторії, як напр. праці Déchelett'a (Manuel d'archéologie préhistorique. Paris, 1908), A. Doigneau'a (Nos ancêtres primitifs. Paris, 1905), H. Driesmans'a (Der Mensch der Urzeit. Stuttg., 1907), G. Engerrand'a (Six leçons de préhistoire (Bruxelles, 1905), друге, в двоє розширене видане Reinhardt'a та нова праця Форера (якого Reallexikon найбільше вихіснований автором) Urgeschichte des Europäers von der Menschwerdung bis zum Anbruch der Geschichte.

Автор користає при тім переважно з другої руки, коли для такої нерішеної квестії треба би таки сягнути до жерел і цитує навіть дуже важні праці з популярних зіставлень в „Umschau" або в „Globus" або лише з коротких рецензій в часописях. Так приміром цілу майже літературу на стор. 9 взяв з Reallexikon'у Форера (стор. 205), доволї важну працю Verworn'a: Arch. Kultur in d. Hipparionsschichten von Aurillac знає лише з коротенької рецензії в Zeitsch. f. Ethn. (стор. 237), а працю Mahoudeau i Capitan'a: La question de l'homme tertiaire цитує з огляду літератури в Peterman's Mitteilungen. Погляди Volz'a черпає автор також з більш популярної статї в Globus'ї, а поминає зовсїм такі важні і легко доступні часописи як Archiv f. Anthropologie i Korrespondenzblatt d. d. Gesell. f. Anthr., Eth. u. Urg., де знайшов би богатий матеріял в статях і замітках (прим. в 1903 р. Klaatsch'a, Krause, Hahne, Bracht'a, Lissauer'a; 1904: Schweinfuhrt'a, Brecht'a, Olshausen'a, Hahne, Wahnschafft, Krause, Goetze; 1905: Hahne, Krause; 1906: Lissauer, Hahne, Fraas'a, Obermaier'a і т. д.). Одначе і се можна виправдати-б призначенєм праці, бо автор, здаєть ся менї, призначив її для популяризаційних цїлий; як оріґінальна праця, вона вимагала-б доконче доповненя новим матеріялом і перевіреня наукового апарату. Замічу вкінци, що і цитати не усюди докладні, часто без поданя року і тому, майже завсїди без зазначеня сторін, а декуди то і хибні (прим. Ethnol. Zeitschr. місто Zeitschr. f. Ethn.).

Саме обговоренє квестії третичного чоловіка звязане з еолїтами.

---

thes (Bull. s. d' Anth. Par. VII, 150—8); Sur les éolithes (B. soc. préh. d. Fr. 1905, II); Éolithes et antres silex taillés (Bull. et mém. d. Par. 1905, XVI); Les préjuges et les faits en industrie préhistorique (Paris, 1906); 36) Volz W., D. geol. Alter d. Pithecanthr.-Schichten (N. JB. f. Min., 1907); 37) Verworn M., E. objektiv. Kriterium f. d. Beurteilung d. Manufaktur geschlagener Feuersteine (Z. f. Ethn. 1908, 540—58); 38) Warren S. H., On the origin of „eolithic" flints by natural causes (Journ. Anthrop. Inst. 1905, XXXV, 337—94).

Се автор й підчеркує: одначе говорить про еоліти не богато, і не освітлює питаня всесторонно. З цілої розвідки не видко ясно, чи автор признає еоліти, чи ні, хоч зі стор. 15 можна-б вносити, що приписує їх повстане механїчним і хемічним впливам. Тимчасом се питане дуже важне і обговорюєть ся детайлїчно без огляду на се, чи приймити їх третичне чи ділювіяльне походжене. З нагоди відкритя еолітів вивязала ся, особливо в р. 1905—1907, оживлена дискусія, в якій зазначили ся два напріями: один промовляє за механїчним повстанем еолітів (прим. Hörnes, Laville, Boule, Cartaillac, Capitan), другий за штучним (прим. Rutot, Klaatsch, особливо в незгаданих автором E. Hahne). Зачеплено в ній, розумієть ся, всілякі сторони того питаня, про що варта би поінформувати. Не згадано наприклад про експерименти в крейдових млинах (в Mantes) і про дотичні розвідки Boule, Capitan'a, а особливо Obermaier'a (Zur Eolithenfrage. Arch. f. Anthrop., 1905); Neue Beobachtungen über die Pseudoeolithen von Mantes. Corresp. d. d. Gesells. f. Ant. Eth. u. Urg., 1906 і звістки в річнику 1905). Наслїдком скупого використаня лїтератури автор приходить денекуди до неправдивих або що найменше до передчасних вислідів, приміром, що Verworn не признає штучного походженя еолітів, хоч вистарчить прочитати навіть цитовану автором статю (Archäol. u. paläol. Reisestudien), щоб переконати ся про щось инше. В инших статях (прим. Zeit. f. Ethn.: Ein objektives Kriterium für d. Beurtheilung d. Manufaktur geschlagener Feuersteine, 540—558) Verworn просто підчеркує незбитість гадки про штучне походжене еолітів.

Д. Ґеринович підходить до рішеня справи як ґеольоґ і заступає вповні слушне становище, яке займають також Wiegers (особливо в незгаданій автором розвідці: Neue Funde paläol. Artefacte, Z. f. Ethn. 1907, 718—729) і Penck (Z. f. Ethn. 1908), що до того покликані в першій мірі ґеольоґи. Одначе треба притім завсїди поступати дуже обережно і старати ся перевірювати і доповнювати результати инших наук, щоби не попасти в таку саму односторонність, яку автор закидує преісторикам. Тимчасом сам автор виступає надто аподективно і розправивши ся коротко з усїми питанями, рішає справу коротко, що рішучо нема мови про істноване третичного чоловіка. Таке рішене видаєть ся менї поки що передвчасним і може бути тепер лише теорією, проблемом, який що-йно треба розвязати. Ще й в справі істнованя еолітів не одно неясне, а що-ж доперва в справі третичного чоловіка. Докази автора обмежують ся лише до кількох знахідок — хоч спершу заповіджено огляд усїх стоянок — а не дотикають инших стацій, хочби приміром одної з новійших в Boncelles в Бельґії, про яку навіть ґеольоґи признають, що вона сягає давнїйших часів третичної епохи (гл.

прим. Schweinfurth, Z. f. Ethn., 1907, 958—60). І цитований автором Verworn, на якім автор найбільше будує, і Penck, якого автор теж цитує як противника еолітів і третичного чоловіка, признають, що маємо знахідки не лише з плїоцену, але і з міоцену і що лише квестія, чи їх приписати розумній істоті, чи иншим сотворіням, повинна ся рішити дальшими палеонтольоґічними розслїдами (Penck).

Автор замкнув за скоро дискусію над цїлою квестією, саме тепер, коли більшість учених спеціялїстів таки стоїть за признанем третичного чоловіка і еолітів.

На кінци кілька дрібничок. Автор уживає стало терміну археольоґія, що не цїлком добрий і уживаєть ся у нас більше на означенє клясичної археольоґії. На мою гадку лїпше уживати терміну преісторія або бодай передісторична археольоґія.

Не вважаючя на ті недостачі, належить працю д. Ґериновича повитати щиро як першу більшу статю з майже нетиканого у нас поля. Написана ясно й інтересно, віддасть вона певно свою услугу і лише треба-б побажати, щоб автор не покидав поля, на якім зачав працювати і не дав на себе довго чекати з иншою подібною роботою.

З. Кузеля.

Н. П. Кондаковъ — Изображенія русской княжеской семьи въ миніатюрахъ XI вѣка, Спб. 1906, ст. 123+2+6 табл.

Праця ак. Кондакова мусить бути, хоч з опізненнєм, обговорена в нашій часописи, — на стільки важні питання в історії нашої культури вона ставить і пробує рішати. Як видко з змісту і навіть з титулу, полишеного на с. 1 (Изображенія кн. Ярополка Изяcловича въ миніатюрахъ XI вѣка), праця з початку мала тїснїйші завдання — оцїнку і аналїз недавно опублїкованих мінятюр Трірсько-Чивідальської псалтири [1]). Але шан. автора зайняло в звязку з тим загальнїйше питаннє — про залежність староруських княжих уборів від візантийських взірцїв. Переглянувши в звязку з трірськими мінятюрами инші княжі портрети XI—XII в., автор з IV роздїлом (с. 53) переходить до питання про залежність княжих костюмів від візантийських взірцїв, і до кінця зістаєть ся при сїй темі, щоб аж на кінцї (с. 114) вернути ся до поставлених питань про походженнє трірських мінятюр, і тут уже не застановляючи ся над поставленим дуже цікавим питаннєм їх авторитетности, збуває кількома замітками справу їх походження, досить голословно повторяючи гадку висловлену на початку — що сї мінятюри були писані на

---

1) Див. про них мою статю в Записках т. XLIX.

Волини (де княжив Ярополк). Льокалїзація в високій мірі інтересна, і приходить ся дуже і дуже жалувати, що автор, зайнявши ся загальним питаннєм, не вияснив близше сього спеціального. Те, що він вказав на підперте своєї гадки про Волинь (крім апріорної правдоподібности, що коли Ярополк був князем волинським, то й мінятюри писані на Волини), не рішає сього питання: автор вказує на відміни трірських мінятюр від мінятюр Сватославого Ізборника, але се ще не рішучий доказ; натякає на західнї впливи в мінятюрах; на с. 10 висловляєть ся загальнїйше, що мінятюри „въ Луцкѣ или Володимирѣ Волынскомъ или вообще въ предѣлахъ Польши и Галича“ (не зовсїм ясно).

Залишивши спеціальне питаннє про трірські мінятюри, шан. автор не міг вповнї вияснити й складного, тяжкого питання, зачепленого ним принагідно — про залежність княжих убрань від візантийських взірців. Автор при всїй своїй єдиній в своїм родї ерудиції в візантийській культурі був очевидно пригнетений масою хаотичного й нерозробленого матеріалу візантийських церемоніальних уборів, котрий належало проаналїзувати і прояснити відповідно, щоб могти з нього витягнути певні вказівки для історії староруського княжого костюму. Більша частина сього розділу, що займає всю решту книги, автор присвятив власне історії візантийських уборів, чи мундурів, по теперішньому кажучи, і з порівняння з ними уборів княжих доходить до виводу, що княже убраннє більше меньше відповідає уборови візантийського деспота, а убраннє княгинї — уборови зости, або патриціанки в льоронї. Не вважаючи одначе на ряд цїнних помічень і анальоґїй вказаних при тім автором, насуваєть ся ряд сумнївів що до зроблених виводів:

По перше, на скільки докладно убори Ярополка і його княгинї відповідають уборам инших князїв на пунктї свого візантийського типу і спеціально тої деспотської чи патриціанської ранґи?

По друге, на скільки можна покладати ся на те, що сї Ярополкові мінятюри відповідають реальному вигляду уборів його і його жінки, а не копіюють якісь візантийські малярські шабльони?

З огляду що костюми княжі, як ми бачимо їх на мінятюрі Ізборника або софійської фрески, дають тільки досить далекі анальоґїї з візантийським костюмом деспота або патриціанки, то виникає питаннє, чи дїйсно була тут повна і свідома імітація візантийського костюма, чи були тільки запозичувані елементи його, які мішали ся з елементами східнїми (безпосереднї східнї впливи в княжім костюмі автор сам вказує нераз), варязько-нїмецькими і свійськими?

Ще одна замітка. Ш. автор противставляє гідність велико-княжу і просто-княжу і хоче потягнути ріжницю між убором великокняжим і княжим, вінчаннєм на князя і на великого князя. В дїйсности в XI в.

не можна робити такої ріжниці; технїчного терміна великокняжого не було, а Ярополк і претенсій на нього мати не міг.

М. Грушевський.

Joseph Braun — Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik. Фрайбурґ в Б., Herder, 1907, стор. XXIV+797, 8⁰ (з 316 образками). 30 м.

Сподїючи ся, що книжка Бравна буде може ширше обговорена в котрій небудь з фахових теольоґічних часописий, обмежу ся до кількох заміток, щоб звернути увагу на працю, яка дотикає в значній части і нашої церковної одежи і уважає ся критикою за остатнє слово науки в тім обсягу. Автор займаєть ся поясненєм ґенези поодиноких частий священичої одежи і розбирає докладно їх розвій і історію, розслїджуючи всїлякі описи, малюнки і памятники і використовуючи совісно жерела, на які попередні дослїдники не звернули належної уваги. Новиною дослїди автора над символїкою деяких риз і сильнє узгляднене орієнтального строю. Численні фотографії, хоч не барвні, підносять вартість працї.

З. К.

Dr. Władysław Zahorski — Obraz Najświętszej Panny Marji Ostrobramskiej w Wilnie (Kwartalnik litewski, t. I, стор. 19—33).

Kwartalnik litewski — нове виленське видавництво присвячене справам польської культури на Литві, приносить на першім місцї статю, якої заголовок поданий в горі, а яка дотикає посередно історії руської штуки. В т. зв. Острій Брамі в Вильнї знаходить ся образ Богородиці, загально звісний і почитаний; традиція з XVII в., опублїкована Т. Нарбутом в його історії Литви, звязувала сей образ з особою Ольґерда, що мав привести його як здобичу з Корсуня. Хоч се оповіданнє чисто леґендарне, дослїдники йдучи дорогою традиції уважали ікону твором грецьких малярів. Др. Загорский старав ся справу розсвітлити докладнїйше і доходить до переконання, що з становища історії штуки образ не має нїчого спільного з грецькою школою: він мальований на дереві, без підкладу, але олїйними фарбами, — сей спосіб мальовання звісний щойно з другої чверти XV в. Очевидно й остробрамський образ мусить бути пізнїйшого походження. Стиль образу вказує на італїйські взори, але не виключене, що маляр був місцевим чоловіком. В історичних записках образ згадуєть ся аж 1626 р.

Статейка безперечно інтересна, тільки шкодить їй полемічний тон, з яким автор поборює православних, що хотіли відібрати католикам дорогоцїнну памятку.

І. Крипякевич.

Я. И. Смирновъ — Рисунки Кіева 1651 года по копіямъ ихъ конца XVIII вѣка (Труды XIII археол. съѣзда, II, с. 196—512+XIV табл.).

Ся величезна публїкація виросла з двох рефератів, читаних автором на зїздї: про київський альбом 1651 р. і про малюнок Ярослава з родиною на софійській фресцї в образках 1651 р. Так як маємо її тепер, зміст її складаєть ся з трох частин, чи трох родів розслїдів. Першу катеґорію становлять розслїди про копії з рисунків 1651 р., зроблені для Станислава-Августа в рр. 1785—1791 з Радивилївських колекцій і в части переховапих в колекціях Станислава-Августа в петербурській академії штук красних, почасти звісних з инших копій (а по части затрачених); далї — про ориґінальну колекцію рисунків з походу Радивила на Київ 1651 р. і по части з попереднїх лїт, що послужили власне ориґіналом для королївських копій кінця XVIII в. Автор дуже старанно і деталїчно збирає звістки про Радивилївські колекції і з них стараєть ся вислїдити історію київського альбома; автора-маляра йому удало ся вислїдити: був ним голяндський маляр Абрагам Вестерфельд, що брав очевидно участь в походї Радивила і робив рисунки з походу і з київських старинностей, призначені мабуть для якихось видань, що мали прославити Радивилів похід. Таких рисунків „з козацької експедиції“ в однім з пізнїйших інвентарів згадуєть ся 49, з них удало ся знайти копії тридцяти. Автор здогадуєть ся, що до сеї-ж серії Вестерфельдових рисунків 1651 р. міг належати й звісний портрет Хмельницького 1651 р., ґравірований Гондіусом, бо Гондіус робив не раз ріжні роботи на замовленнє Радивила; з трох варіантів сього портрета автор уважає першим звісну пасквільну ґравюру з ослячими ухами і козячими рогами, недавно повторену Ґлоґером. Між ріжними інтересними для нас подробицями можна занотувати замітки автора про старий київський герб „кушу“ (арбалет) (див. с. 211—2).

Друга частина — цїла книга (с. 213—374, 4⁰), має характер історично-біоґрафічний, присвячена Янушу Радивилу, його участи в подїях 1640—50-х рр., особливо ж його походови 1651 р.; автор дуже старанно збирає матеріал, лїтературний і документальний, додає дещо і з недрукованого (московських архивів). Між иншим звертає увагу на тенденції Хмельницького поріжнити Литву з Польщею і поставити Литвинів в більш невтральну позиції — що йому одначе не вдало ся скільки небудь значно. Історик Хмельниччини не повинен проминути сеї моноґрафії, котру досить несподївано подав в отсїй працї автор.

Нарештї третя частина — се аналїза рисунків 1651 р. (по їх копіям) і проба інтерпретації. Результати аналїзи не втїшні. Насамперед автор відсужує сливе від усякої вартости підписи під рисунками, дово-

дячи, що під ориґіналами їх не було; по друге, він вважає сї рисунки рисованими пізнїйше, по ескізам 1651 р., часом компонованими досить довільно; артист позволяв собі ріжні довільности, стилїзацію в дусї свого часу. Таким чином наукове, археольоґічне значіннє сих рисунків, до того ще в сих пізнїх копіях — досить проблематичне, і там де ми не можемо провірити, на докладність рисунка досить тяжко полягати. Автор при тім полемізує з деякими обясненнями сих рисунків, даними проф. Петровим в його статї про них, в Трудах київ. акад. 1905 р.

Особливо широко спиняєть ся автор на двох рисунках, що по всякій імовірности представляють копію софійської фрески, де був представлений фундатор церкви Ярослав з родиною. Автор повстає против дуже скептичної оцїнки ак. Кондакова, даної ним в його книзї про княжі портрети XI—XII в, але кінець кінцем сам мусить признати цїлий ряд довільностей в сих рисунках, однаково чи походять сї довільности від Вестерфельда, чи від Могилиної реставрації софійських мальовань.

Такий короткий зміст сеї працї, зробленої з величезним накладом заходів і працї; позитивний результат їх, на жаль, не дорівнює сїй масї роботи.

До розвідки доданий альбом фототипій; на жаль, вони повторяють копії рисунків тільки в половину їх величини, і деякі при тім дуже блїді і мало виразні. *М. Грушевський.*

Н. В. Султановъ — Останки Якутскаго острога и нѣкоторые другіе памятники деревяннаго зодчества въ Сибири (Извѣстія импер. археолог. ком. вип. XXIV), Спб., 1907, ст. 154+18 табл.

Під сим далеким титулом криють ся річи інтересні для історії нашого деревляного будівництва, тому припотовую тут сю книжку. Описуючи останки Якутського острога, побудованого в 1683 р., які заховали ся до наших часів, автор з приводу сих єдиних останків старих деревляних укріплень робить екскурс в історію деревляного будівництва, особливо воєнного, в старих часах, починаючи від перших лїтописних звісток. Він виходить з справедливої гадки, що се будівництво визначало ся великою консервативністю, і хоч оперує при тім не дуже повним матеріалом і не конче великою лїтературою предмету, але його помічення в сїй сфері як спеціялїста мають повний інтерес і для нас, з становища історії українського деревляного будівництва — дарма, що автор з ним не обізнаний. Тому й звертаю увагу інтересованих на сю статю. *М. Грушевський.*

о. Он. Волянський — Начерк історії первісної культури (Руслан 1909, чч. 146, 147). Статя написана в приводу видання тов. „Просьвіта“ у Львові перекладу книжки Рубакіна. Автор її стоїть на католицькім ґрунті і, критикуючи книжку з церковного погляду, розминаєть ся з сучасною наукою.

О. Левицький — Білгородська старовина (Рада 1909, ч. 176). Автор оповідає в своїй короткій статї-замітці про знахідки в Білгородцї.

Л. Ч. — Білгородська старовина княжого часу (Рідний край 1909, ч. 23, ст. 10—12). Д-ка Л. Ч. оповідає про розкопки д. Хвойка та знахідки з тих розкопок. З лїтописи наводить Л. Ч. звістки про Білгород, на місцї котрого стоїть тепер с. Білгородка.

Др. В. Щурат — Свято-онуфрейський монастир у Львові (Замітка до фахової опінії). (Діло 1909, ч. 31). Виступаючи проти дра Ал. Чоловского, котрий боронив історичну вартість дзвіниці львівського св.-онуфрейського монастиря, доводить др. В. Щурат, що „нинїшня мурована дзвіниця здвигнена 1822 р.“

М. Біляшевський — Порівнаня з сфери народнього мистецтва (Л.-Н. Вістник 1909, IX, ст. 503—510). В своїй цікавій статї шан. автор вказує кілька інтересних паралель у сфері мистецтва між українським та деякими західно-европейськими народами (в формі і орнаментиці річей домашнього побуту).

Др. Б. Барвінський — Причинок до питаня про т. зв. „Бекетівський“ портрет Мазепи (Руслан 1909, чч. 140 і 141). Автор говорить тут про портрет нїби Мазепи в Академії Штук у Петербурзї та про ряд инших портретів того самого типу.

Др. Б. Барвінський — Портрет Мазепи кисти артиста-маляра Осипа Куриласа (Руслан 1909, ч. 120). Автор, зазначаючи, що під зглядом артистичним портрет має велику вартість, каже, що годї уважати його вірним під зглядом історичним.

о. Т. Пасічинський — Короткий погляд на спів грецької церкви (Нива 1909, ч. 13, ст. 388—392, ч. 18—19, ст. 558—562 і ч. 24, ст. 825-831). Се витяг з ширшої працї автора під заг. „Спів руської церкви в світлї історії і новійшої критики“, яка готуєть ся до друку. В сїй же статї автор подає коротенький начерк грецького співу, як причинок до зрозуміння співу укр.-руської церкви. *В. Д.*

Смирновъ А. В., проф. прот. Архимандритъ Өеофанъ, церковный композиторъ (Записки И. Казанскаго Унив. 1909, кн

7—8, ст. портр.+1—46). Автор подає біоґрафічні відомости про архимандрита Феофана (Федора Александрова), відомого духовного композитора, який в 1816 р. був настоятелем Домнитського монастиря (чернигівської епархії), а в 1817 р. професором чернигівської духовної семінарії. *О. Н.*

В. Доманицький — Альбом українських історичних портретів (Рада 1909, ч. 36). Автор писав ще перед появою історичного альбому, видаваного д. Г. Хоткевичем. Він звертає увагу публичности на сей альбом. Вступна частина статї д. Доманицького присвячена доказам великої ваги історичних ілюстрацій і подібних видань з історії рідного краю для розвитку національної свідомости. На жаль, лубочний характер видань д. Хоткевича не виправдав сподїванок д. Доманицького, хоча сї портрети навіть в такім суздальськім вигляді мають чимале значінне. Ідентична статя в Ділї ч. 38.

О. Сластьон — Шевченкове мальовання (Рідний край 1909, ч. 38). В коротенькій замітцї д. Сластьон оповідає про 8 досї невідомих акварельних портретів роботи Т. Шевченка. Замітку його передруковало „Діло“ 1910, ч. 69.

М. Жук — Ілюстровані твори І. Котляревського (Л.-Н. Вістник 1909, X, ст. 142—146). Се рецензія на твори І. Котляревського видані „Віком“ (К. 1909). Автор спиняєть ся тільки на художнїй сторонї видання. Найбільше уваги присвятив малюнкам покійного Корнієнка, оцінивши їх зовсім заслужено: малюнки кепські. Не високо д. Жук ставить і Бурячка. Найлїпше в книзї се горорізьби Позена, добре скомпоновані, живі й природні.

М. Залїзняк — Музей „Наукового Товариства ім. Шевченка“ у Львові (Діло, 1909, ч. 202). Д. Залїзняк знаємить нас з станом і здобутками музею, котрий істнує не сповна 10 літ (заложено 1900 р.)

А. Шумицький — Музей української старовини ім. Василя Тарновського в Чернїгові (Рада, 1909, ч. 134). Автор подає огляд майна музею. Статя передрукована в „Новинках“ Руслана ч. 134 і Діла ч. 141.

О. К. — Особливости камянецького музея (Діло, 1909, ч. 5). За докладним описом історично-археольоґічного музею в Камянци в „Подолії“ (1908, чч. 144 і 145) переказано про все те цікаве для Українців, що є в музею. *В. Д.*

Н. И. Черноволотъ — Музей изящныхъ искусствъ и древностей И. Харьковскаго Университета. Коллекція

гравюръ А. Н. Алферова (Записки И. Харьковскаго Унив. 1909, кн. 4, ст. 1—112). Крім описів ґравюр (штихів), подарованих А. Алферовим харківському університету, в передмові пóдані коротки біоґрафічні відомости про жертводавця, а далї — зроблена оцінка і загальний огляд колєкції. *О. Н.*

Ор. Левицький — Ратуйте старовину! (Рада, 1909, ч. 166). Автор з приводу білгородських знахідок кличе до збирання і заховання памяток нашої старовини, вказуючи на руйнованнє і нищеннє сих памяток в Білгородцї, де селяне продавали ріжні памятки на груз під будинки, на греблю, то що.

І. Зборовський — Як боротись з загином нашої старовини (Рада, 1909, ч. 216). Автор забирає голос в справі збереження памяток нашої старовини, оповідає, як гине і розкрадаєть ся вона, та пропонує способи вратування. Статя писана з приводу замітки д. О. Левицького. Особливого інтересу не має.

М. Грушевський — По світу (З подорожних вражінь). (Л.-Н. Вістник, 1909, кн. I—V, ст. 16—31, 304—319, 515—532, 48—56, 234—244). Се закінченнє подорожних вражінь, розпочатих друком ще в 1908 р. Проф Грушевський переїхав Італію і вражіння його мають чималий інтерес для широкої публїки. Дійсність дає нераз привід до історичних ремінїсценцій і перед нами виступає цїлий ряд картин минулого на тлї сучасного. Один розділ подорожних заміток має для нас і спеціяльне значіннє — се згадка за „Collegium Ruthenum“, укр. церкву в Римі.

І. Бондаренко — Дніпром... (З лїтньої подорожі). (Рада, 1909, чч. 187—189). В своїм цїкавім фелєтонї автор оповідає про свою подорож Дніпром, при чому опис подорожи переплїтаєть ся у нього історичними ремінїсценціями.

А. Будзиновський — З прогульки в гори (Руслан, 1909, чч. 164, 165, 169, 173, 176, 177, 180, 181, 183, 185, 187, 188, 227, 228, 230—232, 234, 235 і 237). Автор, відомий турист-прогульковець, описує свою подорож по Карпатам.

Турист — З гір (Руслан, 1909, чч. 174 і 175). Автор описує свої вражіння з подорожи по Гуцульщинї. *В. Д.*

Історія полїтична і культурна XVII—XIX вв.

Mieczysław Gawlik — Projekt unii rosyjsko-polskiej w drugiej połowie XVII w. (Kwartalnik historyczny 1909, кн. 1—2, стор. 78—125).

Проєкт російсько-польської унії виринув 1656 р. підчас перегово-

рів між Польщею і Росією у Вильні. До союза з Росією примушувала Польщу війна зі Швеціею, як і небезпека війни з козаками і Раковчим; Москва, з котрою Швеція мала все рахунки над Балтийським морем, могла стати користним союзником для Польші. Союз проєктовано так, що цар Олексій Михайлович мав стати польським королем; елекція мала бути переведена ще за житя Яна Казимира з огляду на бездітність короля. Остаточну згоду на сей проєкт дали польські комісарі у Вильні 3 падолиста 1656 р.; там списано докладний проєкт унії і посли ствердили сї пакти присягою. Проєкт союза прийшов під наради сойму аж 1658 р; 10 липня делеґати сенаторів і послів, вибрані до уложення мира з Москвою, рішили, що для удержаня мира конче потрібна елекція царя. Не зовсім ясна річ, чи елекцію переведено тодїж на соймі; автор представляє арґументи, що промовляють за фактичним вибором царя. Унія з Москвою була принята з вдоволеннем частиною суспільности; особливо Литва, а спеціяльно православні, витали се як запоруку спокою; натомість дуже остро виступило против союза з Москвою католицьке духовенство: грали в тім ролю не лиш релїґійні мотиви, але і політичні — передовсїм симпатії для Австрії. Під пресією духовенства проєкт упав; елекція не була втягнена в конституції, а навіть не доховало ся „diploma electionis“, що мало переховувати ся в „скриптах in archivum“. Вели ся ще якийсь час переговори, але кінець положила їм гадяцька умова, що внесла нові дісонанси між Польщі і Москву.

В своїй праці дотикає автор з легка й козацьких справ; звернемо тут увагу на деякі рукописні жерела, що відносять ся до козаччини; в королївській резолюції з Ленчици 5 грудня 1656 р. характеристична замітка: „strony kozaków, tych omni meliori modo tam uspokoić, choćby tem im co udzielnego za Dnieprem udzielić...“ (Тека Нарушевича, т. 149, ч. 165); про гадяцьку умову, „niecnotliwy pokój“, повні обурень слова в Теках Ґолембйовского, т. 387, ч. 46, там і инші жерела до 1658 р.; з рукописей бібліотеки Оссолїньских до 1658 р. важне ч. 3023.

Ів. Крипякевич.

А. Рыболовскій — Варлаамъ Вонатовичъ, Архіепископъ Кіевскій, Галицкій і Малыя Россіи (Труды Кіевской Духовнй Академіи, 1908, V—XI).

Се велика моноґрафія про житє та діяльність сього владики, що займав київську катедру від 1722—1730 р. і закінчив свою діяльність траґічно: втратою чина і засланем. Варлаам був родом з міста Ярослава в Галичині. Покликаний на київську катедру, він дістав від Петра I тільки титул архиепископа, а не митрополита, як се водило ся з давнїх часів. Були се часи, коли російською церквою почав управляти синод,

який разом з царем став сильно обкроювати права і привілеї українського духовенства і київського митрополита. Синод почав зносити всї місцеві особливости і в управі і в церковних звичаях і в богослуженю, заводячи скрізь реґляментацію. Варлаам Вонатович після смерти Петра I безнастанно добивав ся, щоб київському владицї повернено стародавнїй титул митрополита, але без успіху. Сим пониженнем київським катедри дуже було невдоволене духовенство України. На ґрунтї того невдоволеня став ся той факт, що один український ігумен того часу, Епіфаній Ревуцький, здобув собі обманством від митрополита в Ясах чин епископа, титулував себе епископом чигиринським і українським і якийсь час (1724—1725) справляв архиерейські чинности в польській Українї, за що його судив синод, вкінцї-ж став збіглим роскольницьким епископом на Ветцї.

Заходи синоду коло усуваня місцевих особливостий в київській митрополії проявляли ся за Варлаама Вонатовича в ріжних формах, при порішуваню ріжних справ. І так синод зажадав, щоби друкарня Печерської лаври не друкувала церковних книг без дозволу синоду в кождім окремім випадку, а коли приходив дозвіл на друк якої книги, то тільки під умовою, щоб текст книги був ідентичний з великоруським. В 1724 р. на архимандрита Київо-Печерської Лаври за надруковане книги Тріоди, не в усім згідної з великоруським текстом, наложено 1.000 руб. кари. Дальше синод часто домагав ся, щоб з Київа присилати учених монахів до Москви та инших місцевостий, а навіть часто вказував як-раз на особи, які були конче потрібні в Київі для київської Могилянської академії, так що київському архиепископу часто доводилось спорити ся з синодом в тих справах. А рівночасно синод завів обмежуючі приписи для посвячуваня учених осіб у монахи, домагаючи ся для сього 30 літ віку і в кождім випадку окремого свого дозволу, а се вело за собою зменшене числа учених монахів і взагалї учених, бо тодї ученими були головно монахи. Синод вмішував ся навіть у дрібницї внутрішнього житя Могилянської академії; прим. домагав ся, щоби проґрами диспут, т. зв. конклюзії або афіші, друкувати не инакше, як тільки за дозволом синоду, „дабы въ такихъ конклюзіяхъ благочестію нашему не было издано что противное“. Таке домагане з огляду на тодїшні способи комунікації було дуже невигідне, а крім того воно принижувало гідність академії. Тимчасом запомога, яку до того часу діставала академія з царського скарбу, т. зв. „царская руга“, була від 1723 р. здержана і тільки в 1728 р. привернено її знов завдяки заходам Варлаама Вонатовича. Взагалї Варлаам Вонатович старав ся обороняти всї давні права і привілеї українського духовенства і при кождій нагоді в своїх донесенях до синоду покликував ся на приклади й практику

давнїйших часів. Є навіть слїди, що він зладив збірку всїх прав і привілеїв української церкви; рукопись сеї збірки була в бібліотецї Софійського собору, але автор монографії каже, що тої рукописи, зазначеної в катальовї, нема і не знати, де вона.

Обороняючи права своєї катедри, Варлаамови доводило ся вести боротьбу з ріжними особами. Він вів боротьбу з білоруським епископом Сильвестром князем Святополк-Четвертиньским в справі управи монастирів, які знаходили ся за границею в Польщі. Треба було бороти ся із київськими міськими верховодами, обороняючи маєткові права своєї катедри й київських монастирів.

Вкінцї постигла Варлаама Вонатовича трагічна доля. Наслїдком доносів його київських противників, при неприхильности до нього сильного тодї синодала, хоч і земляка-Українця, Теофана Прокоповича, його обвинуватили, що не відправив святочного богослуженя в Софійськім соборі з приводу вступленя на престол цариці Анни Івановни, і за те позбавили чина та як простого монаха заслали в Кирилів монастир. А хоч в 1740 р. його найвисшим указом помилувано, вертаючи йому також архиепископський чин, то він уже не виступав більше на полї церковно-суспільної дїяльности, тільки проживав у Тихвинській пустинї, де й умер 1752 р. лїтнїм старцем. *Ю. С.*

С. В. Рождественскій — Изъ исторіи учебныхъ реформъ Императрицы Екатерины II (Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1909, март і червень).

В високій мірі цікаво й інструктивно читати працї, подібні до працї д. Рождественского, де дають ся огляди чисто бюрократичної, канцелярійної дїяльности ріжних „комісій“. Люди чужі, а часом зовсїм необзнайомлені з справами, над котрими їм „волею судеб“ довело ся радити, беруть ся до них, плинуть проєкти, зуживають масу паперу — і все се лише для того, щоб потім одним почерком пера вся справа була розвязана инакше „высочайшимъ указомъ“. В працї д. Рождественского розглянено ріжні прояви бюрократичної творчости в области шкільництва, почитаючи від народнього й аж до висшого, за часів Катерини II. Перший розділ дає огляд проєктів ріжних комісій що до народнїх шкіл і докладнїйше спиняєть ся на системі народнїх шкіл по статуту 1786 р. Сї проєкти загалом цїлковито не числили ся з місцевими обставинами, так ніби на цїлому просторі тодїшньої Росії жив лише один нарід з одною мовою. Натяк на увагу для місцевих відносин находимо хиба в статутї 1786 р., по котрому в „главныхъ училищахъ“ грецька мова мала бути заведена в губерніях Київській, Новоросійській і Азовській, арабська в східнїх областях і китайська в Ір-

кутській ґуб. і Коливанській области. В загальній формі в статуті се формуловано так, що в народних школах запроваджувало ся „ученіе того иностраннаго языка, какой по сосѣдству каждаго намѣстничества, гдѣ главное училище находится, быть можетъ полезнѣе по употребленіи его въ общежитіи“.

Заводячи систему народних шкіл, закон одначе не давав жадного жерела на їх утримання, але накладав на так звані „приказы общественнаго призрѣнія“ обовязок вишукувати потрібні для сього засоби. „Представляло бы существенный интересъ, — каже автор — выясненіе вопроса объ относительномъ значеніи различныхъ источниковъ, которыми въ дѣйствительности обслуживалось дѣло народнаго образованія. Къ сожалѣнію, для освѣщенія этого вопроса мы не располагаемъ достаточными данными“. Автор наводить лише „Табель, показывающую доходы и расходы приказовъ Общественнаго призрѣнія по всѣмъ губерніямъ по 1-е января 1803 г.“ Вибравши з неї українські ґубернії, одержуємо таку табличку:

Ґубернії	Доходи	Розходи	
		на інституції приказу	на школи
Волинська	Червінців: 107 Сріблом: 6.485—84 Асиґнаціями і Банковими білєтами 25.049—83$^1/_2$	Видатків взагалї від часу заснования приказу: червінців: 100; сріблом: 26.479—46; асиґн. і біл.: 21.012—81$^3/_4$	
Київська	36.423—61	22.043—58$^1/_2$	4.388—70
Подільська	18 черв., 15.729—65 срібл., 41.410—42 асиґн.	Розходів взагалї: сріблом: 8.569—50, асиґн.: 6.920—17$^1/_4$	
Слобідсько-Українська	Капітальної суми й зачисленої до доходу по 1 січня: 85.624—91	11.969—41$^3/_4$	2.287—74
Чернигівська	12.484—34$^3/_4$	Розходів не показано	
Полтавська	6.733—22$^1/_4$	1.452—82	6.050 з міських доходів
Катеринославська	14.774—53$^3/_4$	Розходів взагалї: 6.872—26$^1/_2$	

Крім сього з таблички, котра показує загальну суму всїх жертв, що вплинули по окремим ґуберніям перед 1800—1801 р. бачимо, що Чернигівська пожертвувала 1.050 руб. і Харківська 496 р. „Приведенныя данныя о матеріальномъ обезпеченіи системы народныхъ училищъ, каже автор з приводу своїх табличок, остаются, къ сожалѣнію, disjecta membra и не позволяютъ придти къ сколько нибудь точнымъ выводамъ объ абсолютной значительности каждаго отдѣльнаго источника, о сравнительной роли этихъ источниковъ, наконецъ, о степени соотвѣтствія собираемыхъ на содержаніе училищъ средствъ штатнымъ назначеніямъ. Не слѣдуетъ, однако, терять надежды, что находки новыхъ матеріаловъ дадуть когда нибудь возможность поставить эти вопросы и полностью или частью ихъ разрѣшить". Розглядаючи далї питанне, який успіх мала система народних шкіл по статуту 1786 р., наводить автор табличку поширення тих шкіл в 1799—1800 роцї в ріжних ґуберніях. З неї бачимо:

Ґубернії	Число міст, де є школи	Число міст, де шкіл нема	Ґубернії	Число міст, де є школи	Число міст, де шкіл нема
Київська	1	11	Чернигівська	6	7
Новоросійська	2	3	Подільська	3	10
Полтавська	3	8	Волинська	4	10

Одначе, каже автор, „вовнїшній успіх народних шкіл ще не свідчив про повне спочуте до них маси людности. Відомі випадки, коли народні школи входили в жите лише після того, як насильними адмінїстраційними заходами усувала ся конкуренція з боку ріжних вільних шкіл і пансіонів".

Розділ другий і останнїй сеї працї трактує про „Единообразіе учебной системы и планъ университетовъ 1787 г." Фактичного матеріялу, що належав би до історії шкільництва на Українї тут не богато.[1]) Цікавійші висновки автора. „Единообразіе", каже він, було одним з головних гасел шкільних реформ другої половини XVIII ст., одноманїтність системи шкіл, наукових плянів, методів шкільної лїтератури, зовнїшного порядку. Наша комісія для заснования народних шкіл добре засвоїла строго переведену в австрійській шкільній реформі „единообразіе въ книгахъ и учебномъ способѣ, чтобъ не воспослѣдовало ни въ учителяхъ, ни въ книгахъ какого разврата ко вреду общей пользы". В поданному до „непремѣннаго совѣта" в 1801 р. звідомленню комісія,

[1]) Див. книгу за червень, ст. 192, 207—8, 210—11.

між иншим, писала: „всѣ сіи школы (головні й малі) находятся вездѣ въ совершенномъ единообразіи. Ученики всѣ, въ какой бы они школѣ ни были, читаютъ одинакія учебныя книги, и учителя употребляютъ одинакій способъ обученія и наблюдаютъ одинакое употребленіе часовъ, назначенное прежде и послѣ полудня, такъ что науки въ школахъ сихъ преподаются въ самомъ означенномъ краю Россіи въ одно и тоже время и на томъ единообразномъ основаніи, на каковомъ преподаются оныя и въ самой столицѣ". Сї слова дійсно цїлком виразно свідчать про нївеляційний напрям российської шкільної полїтики. *М. Залїзняк.*

Ф. И. Свистунъ — Русскіе домовладѣльцы въ Львовѣ въ XVIII вѣкѣ (Вѣстникъ „Народного Дома", Льв. 1909, ст. 171—181).

Се — катальоґ українських властителїв домів у Львові у XVIII-тім (по части XVII-тім) в., зроблений коло 1870 р. на підставі табулярних книг одним урядником львівського маґістрату (імени не подано) й перехований у рукоп. відділї бібл. Н. Д. З катальоґу показуєть ся, що на менш-більш 750 домів і парцель у Львові в рр. 1770—1800 в руках Українцїв було коло 250, отже — менше-більше третя часть міста. Катальоґ сей одначе не повний, отже й подана цифра не зовсім докладна.

Докладне число українських властителїв домів і взагалї Українцїв у Львові (тай не тільки у Львові!), їх професії, маєтковий стан й ин. при кінци XVIII в. можна буде подати тільки на підставі т. зв. Йосифинської метрики, яка перейшла недавно до львівського т. зв. бернардинського архіву й з якої нинї можна користати вже зовсім свобідно. *Ів. Кревецький.*

Neue Beiträge zur Geschichte der Deutschen in Galizien. Von Prof. Dr. Raimund Kaindl in Czernowitz. (Відбитка із „Deutsche Erde, Zeitschrift für Deutschkude. Gohta-Perthes, Jahrg. 1909, Heft 6, ст. 170—172).

Отся невеличка розвідка черновецького професора Кайндля подає декілька нових причинків до його просторої працї „Geschichte der Deutschen in den Karpathen Ländern". Ті нові причинки автор вибрав із нових польських публїкацій: Piekosiński, Monumenta medii aevi historica, res gestas Poloniae illustrantia t. XVII (Codex diplomaticus Poloniae minoris, t. IV, вид. у Кракові 1905 р.); Czołowski, Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta, t. III, вид. у Львові 1905 р.; L. Młynek, Wilhelmsauer Dialekt (Programm der Staats Realschule in Tarnow, вид. в Тарнові 1907 р.); A. Borzemski, Archiwa w Sanoku, Jaśliskach, Króliku wołoskim, Hłomczy, Ładzinie (Лодина) і Klimkówce.

Sanok 1906; W. Kucharski, Sanok i Sanocka ziemia w dobie Piastów i Jagiellonów, вид. у Львові 1905 р.; W. Łoziński, Życie polskie w dawnych wiekach. Wiek XVI—XVIII, wyd. 2. Lwów 1908. На кінцї подано згадки також про мою працю „Нові причинки до історії українського вертепа“ і В. Пертца „До історії українського вертепа“, обі друковані в „Записках“ 1908 р. Із тих більш або менше жерелових праць автор виймає імена і прозвища Німцїв, що в ріжних часах і на ріжних становищах жили на галицькій землї, а також згадки про ріжнородні культурні працї, доконані на нїй Німцями. Не вдаючи ся в деталї, зазначу тілько одну помилку. В витязї із працї Боржемского автор в числї Німцїв наводить назву: Luka Cypsar; сю саму назву другий раз у тім самім уступі він подає в формі: Cypcar. Анї одна анї друга форма не виявляє нїмецького походженя, але обі означають руське прозвище Чипчар, узяте з ремесла робленя чипцїв. Сумнївно також, чи назвище Szydlar можна вважати нїмецьким; правдоподібнїйше буде се або руське прозвище Сїдляр, або польське Szydlarz. Імя хрестне Ary, що стоїть обік сего прозвища, зовсїм загадкове.

Варто зазначити також, що автор занадто поспішно на основі моїх Причинків і Пертцової статї початок вертепа відносить до Німеччини. Старі польські Jasełka, що заховали ся в однім краківськім костелї, походять іще в XIV віку, прийшли до Польщі не з Німеччини, а з Італїї. Про се див. мою статю „До історії українського вертепа XVIII в.“, друковану в „Записках“ т. 71—73.

Зі свого боку можу додати деякі причинки до історії побуту Німцїв у Галичинї. І так, у селї Нагуєвичах дрогобицького пов. маємо родини Гайґель і Фридер, обі з дїда-прадїда руські, хоч очевидно нїмецького походженя. Від селянина Василя Микитича в тім же селї чув я, що наші люди від Німцїв навчили ся уживати мотики до оброблюваня картофлї, яку давнїйше садили таким способом, що в розоранїй землї робили дїрку колом і туди клали картофлю і загрібали ногою.

Може не від річи буде подати тут ще один інтересний причинок, узятий із зовсїм иншої культурної сфери. В р. 1785 вийшли у Віднї у Рудольфа Ґрефера поезії Йосифа Франца Рачкі (Gedichte von Joseph Franz Ratschky. Wien, bei Rudolf Gräffer 1775, мале 8⁰, ст. 223). Автор очевидно Славянин, Хорват. Його томик поезій інтересний для нас крім особи автора з двох причин, поминаючи вже його зовсїм не малу лїтературну вартість. При кінцї томика на ст. 205—223 надруковано лїсту підписчиків, що запренумерували ся на поезії Й. Ф. Рачкі. Добра половина тих підписчиків, бо 327, жила в Віднї. Із решти, яка виносить разом 226, половина, а власне 104 випадає на Галичину з Буковиною, коли тим часом всї инші австрійські краї дали ледво 120 пренумерантів.

З огляду, що в тім реєстрику майже всїх пренумерантів названо не тілько їх іменами і прозвищами але при тім означено також їх заняте або суспільне становище, подаю тут сю лїсту дословним передруком.

Бохня: Augustin Hoppe, Normalschuldirektor.
— Leopold v. Pellegrini, k. k Kreiskassenkontrolor.
— Joseph Edler v. Wolfsfeld, k. k. Kreiskommissär.

Бояи (Буковина): Mathias v. Żulkiewicz, Zollgefälleninspektor.

Бережани: Десять неназваних.

Дукля: Konrad D' Elle Vaux de Limon, k. k. Kreishauptmann, 4 примірники.

Львів: Mathäns Binder, k. k. Gubernialrath und Domänen- und Salinenadministrator, 12 прим.
— Franz Alberti, k. k. Tabakadministrationsregistrant.
— Jakob Albr. v. Albertifsch, k. k. Gubernialkanzlist.
— Jozeph Baum, Edler v. Appelshofen, k. k. Gubernialrath.
— Freyherr v. Budet, k. k. Husarenmajor.
— Anton v. Crystelli, k. k. Judizialexhibitenprotokollist.
— Joh. Georg Dräxinger, k. k. Kameralbuchhalter.
— Franz Xaver Ettlinger, k. k. Reitoffizier.
— de Fraine, k. k. Kreisingenieur.
— Siegmund Graf v. Gallenberg, k. k. Gubernialrath und Kämmerer.
— Michael Gergowicz, k. k. Gubernialregistrant.
— Karl v. Gietulewicz, k. k. Gubernialkonzipist.
— Ign. Harnischer, k. k. Appellationsrathsprotokolist.
— Siegfried v. Kőfil, k. k. Rath und Lehrer der politischen Wissenschaften.
— Graf Kohary, k. k. Lieufenaut.
— Joseph Köhler, k. k. Buchhaltereyingrossist.
— Franz Jos. Kolway, k. k. Tabakgefällenkontrolor.
— Joh. Komarek, k. k. Gubernialregistratursadjunkt.
— v. Kosztolany, k. k. Husarenobristlieutenaut.
— Franz Anton v. Krauzberg, k. k. Gubernialrath.
— Maximilian v. Kruss, k. k. Kreisingenieur.
— Joseph Marherr k. k. Gubernialregistrant.
— Johann v. Meuzinger, k. k. Gubernialregistrant.
— Franz Mich. v. Mikulitsch, k. k. Gubernialrath.
— Joseph Niederreitter, k. k. Reitoffizier.
— Severin Niederreitter, k. k. Buchhaltereyingrossist.
— Joseph Graf Odonell, k. k. Kämmerer und Gubernialrath.
— v. Piller, Bevollmächtigter der Bielskischen Güter,

— Joseph Postel, Landesadwokat.
— Friedrich Preschel, Kaufmann, 3 примiрн.
— v. Rainer.
— Math. Raumtha, k. k. Kameralzahlamtskontrolor.
— Christ. Rebsamen, k. k. Appellationsrathsprotokollist.
— Anton Ferdinand Rieder, k. k. Gubernialsekretär.
— Franz Roger, k. k. Gubernialkonzipist.
— Vinzenz Rupprecht, k. k. Gubernialsekretär.
— Wenzel Seffranek, k. k. Gubernialsekretär.
— Jos. Ant. Schrenk, k. k. Tabakgefällenadministrator.
— Karl Schubert, k. k. Raitoffizier.
— Serz, k. k. Fortifikationsrechnungsführer.
— Franz Xaver Troll, k. k. Kaissekretär.
— Freyherr Franz Wilson Waldgon v. Gastcourne, k. k. Gubernialsekretär.
— Rudolf Welz, k. k. Gubernialsekretär.
- Joseph Zauner, k. k. Rairath, 2 прим.
— Franz Ludwig Zunger, k. k. Gubernialsekretär.
— Два неназванi.

Любачiв: Franz Peter Nemethy, k. k. Oekonomiedirektor.
Мислиничi: Anton Baum Edler v. Appelshofen, k. k. Kreiskommissär.
Неполомичi: Weighard Eiben, k. k. Wirthschaftsoberamtsdirektorsadjunkt.
Перемишль: Freyherr Maximilian v. Lezzeny, k. k. Kreiskommissär.
Ряшiв: Feyherr Joseph v. Rietheim, k. k. Kreishauptmann, 6 прим.
Тернопiль: Neemann v. Buchholz, k. k. Husarenoberlieutenaut.
— Franz Voss, k. k. Kreiskommisär.
Залiщики: Anton v. Oelberg. k. k. Kreissekretär.
— Emerich Graf v. Siskowich, k. k. Kreiskommissär.
Замость (тодї належав до Галичини): Ludwig Graf v. Fürstenbusch, k. k. Kreiskommissär.
— Ignaz v. Kolmannhuber, k. k. Kreishauptmann.
— Freyherr v. Linker, k. k. Kreiskommissär.
— Franz v. Scheiner, k. k. Kreissekretär.
— Georg v. Wiesser, k. k. Mantinspektoratsadjunkt.
Додаток до Львова: v. Bretschneider, k. k. Rath und Universitätsbibliothekar, 2 примiрники.
— Seine Exzellenz Herr Graf Joseph v. Brigido und Bresowitz, k. k. Kämmerer und Landesfürstlicher Kommissär für Galizien und Lodomerien i 3 неназванi.

Роздивляючи сей реєстрик, ми на звиш 100 імен знаходимо лише трьох людий, що не стояли в урядовій службі, а решта всї, — представники тої армії чужинців, що 1772 р. і пізнїйше наплила з західнїх та південних провінцій Австрії, щоб цівілїзувати Галичину. Всї вони, цівільні і військові, урядники обсолютної держави, а дуже значна їх часть шляхетського роду, з частицею von, Edler von, Graf von або Freiherr von, кінчачи ґрафом Бриґідо, що незабаром опісля став ґубернатором Галичини.

Мимо волї насуває ся питане, що могло в тих часах зацікавити так богато людий, специяльно в Галичинї, пренумерувати книжку, що мала друкувати ся у Віднї. Трудно допустити, щоб усї вони були особисто знайомі з автором, хоч дуже можливо, що він також, чи то в цівільнім, чи в військовім станї якийсь час служив у Галичинї. Зміст книжки наводить нас ще на один догад. На титуловій картці бачимо гарний, на міди ритий рисунок, на якому посеред кладовища два інтелїґенти з кінця XVIII віку зустрівши ся держать руки в досить незвичайних характеристичних позиціях, що подабають на вільномулярські знаки. Зміст книжки наскрізь вільнодумний. Із числа 50 віршів, поміщених у ній, вісїм має виразно вільномулярський характер, а инші більше або менше виразно натякають на нього. Подаємо для прикладу віршик адресований до голови вільномулярського ордена, написаний у Віднї в мартї 1784 р.

Heil den Edlen, die im Schoos
Weiser Freyheit uns regieren,
Und mit Rahm den Hammer führen!
Dank und Liebe sey ihr Loos!
Joch und Knechtschat hassen sie,
So wie wir Despoten hassen;
Denn selbst brüderlichen Bassen
Beugt sich keines Maurers Knie.
Freyheit hat uns stäts regiert,
Und sie wacht mit uns zur Wette,
Dass die grosse Brüderkette
Nie zur Sklavenkette wird. (ст. 130).

Всї поезії крім вступної вірші датовані; найдавнїйша має дату вересня 1775 р., а остатня липня 1785 р., значить, вони заповняють майже ціле десятилїте в житю автора. Найбільша часть писана у Віднї, але одна в мартї 1783 р. у Львові, друга за нею в маю тогож року в Перемишлї, а третя в липнї в Чернівцях. Значить, в першій половинї 1783 р. автор в якійсь чи то службовій чи приватній справі проїхав ся

в Відня до Львова, Перемишля і Черновець. Важна те, що у Львові він гостив у кружку вільних мулярів і при тій нагоді написав „застольну пісню для братів вільних мулярів“.

Legt für heut den Werkzeugnieder!
Laßt die blanken Kellen ruhn.
Denn der Haumer ruft, ihr Brüder,
Euch zum frohen Mahle nun.
Sehet! manche süsse Gabe,
Die den Körper neu erfrischt,
Hat aus ihrem reichen Habe
Mutter Erd' uns aufgetischt.
Doch Genügsamkeit umschwebe
Ewig unsern stillen Kreis:
An des Prassers Tafel klebe
Unterjochter Armen Schweiss.
Heilig sey der Alten Sitte,
Als man noch genüglich aß,
Und der Vater froh in Mitte
Seiner frauten Kinder saß.
Wenn es unserm Brudermahle
Nur an Liebe nicht gebricht,
Oso reizt im göldnen Sadle
Uns der Prunk der Fürsten nicht.
Eintracht sey sein schönstes Gut!
Ohne Liebe gleicht das Leben
Einem Körper ohne Blut. (ст. 120—1).

В Черпівцях він мабуть був свідком похорону якогось волоського боярина, бо присвятив його памяти над гробну епіґраму, написана не без злоби і дотепу:

Grabschrift eines Bojaren.
Czernowiz in der Bukowina im Sommermond 1783.

Steh still, o Wanderer! ein troziger Bojar,
Der fremde Güter gern zu seinen eignen machte,
Ruth hier bey seiner Frau, die ihm sechs Kinder brachte,
Wovon ein Fremder Vater war.
Er schien bestimmt zu seyn, als Ehmann und Bojar
Auf seines Volkes Feld, so wie im Ehebette,
Zu ärnten, was ein andrer säte. (ст. 126).

До його віденських пренумерантів і приятелів належав також відомий поет-гуморист Альойз Блюмавер, при якого імени в реєстрі прену-

мерантів приписано: „k. k. Bücherzensor“. Блюмаверу присвятив наш автор окремий вірш, написаний 1781 р.; про нього і про Прандштеттера як про своїх любих приятелів згадує також у вірші, писаній у Перемишлї 1783 р. Для характеристики його оптимістичного настрою і поетичної амбіції наведу тут іще пару рядків із вступної вірші:

Denn mich vergnügt
Ein bischen Ehre
Bey Lebenszeit
Mehr, als die Leere
Unsterblichkeit.

Was hilft im Grabe
Das Preisen mir,
Wenn ich dafür
Kein Ohr mehr habe?

В р. 1805 вийшло друге видане його поезій, а також нова збірка „Neuere Gedichte“, в якій поміщено 65 творів, писаних у роках 1791—1803. *Іван Франко.*

О. Пчілка — „Історія — брехня!“ (Рідний край, 1909, ч. 30, ст. 4—10). Се широка критика брошури д. Галанта, Арендовали-ли евреи церкви на Украйнѣ (Київ 1908). Рецензентка доводить нестійність тверджень д. Галанта та перекручувань ним історичних документів.

М. І — ніна — Ржищевський манастир та його минувшина (Рідний край, 1909, ч. 29, ст. 11—12, ч. 31, ст. 4—6). Авторка оповідає про історичну долю Ржищева́ та його монастиря. Статя компілятивна, написана за Похилевичем і деякими иншими працями.

Я. Біленький — Гетьман Іван Мазепа в чеській літературі (Рада, чч. 197—201, 206—216). Се властиво розвідка тілько про один твір чеської літератури присвячений Мазепі — про траґедію „Ivan Mazepa“, яку написав чеський поет і драматурґ Йосиф Фрич.

Св. Дмитрій Ростовський (Рада, 1909, ч. 244). Коротенький огляд життя і діяльности Дмитра Туптала Ростовського з нагоди 200 літ його смерти. *В. Д.*

А. Никольскій — Нѣсколько словъ о житіи и сочиненіяхъ св. Димитрія Растовскаго (Изв. II Отд. Ак. Н. 1909, I, ст. 160—171). „Собраніе разныхъ поучит. словъ св. Дмитрія Раст.“ 1786 р. було видане не після оригіналів; св. Дмитрію Рост. не належать також: Алфав. духовной, Исповѣд. грѣховъ генеральное, Цѣлованіе ранъ Христовыхъ, Проповѣдь о поклоненію иконамъ, въ нед. 27 по св. Духу, Синопсисъ і Вопросы и отвѣты краткіе о вѣрѣ. *І. С.*

Прот. Ѳ. Титовъ — Къ исторіи Кіев. Дух. Академіи въ XVII—XVIII вв. (Труды Кіев. Дух. Академіи 1909, вересень, стор.

66—111 і жовтень, стор. 173—240). Для характеристики внутрішнього житя київської академії в XVII—XVIII вв. автор подає біоґрафії двох визначних вихованців її: Йоасафа Горленка, епископа Білгородського, який був учеником і вчителем Академії від 1713—1734 р. і св. Дмитра, митрополита Ростовського, який був учеником Академії між 1662 і 1669 р. *Ю. С.*

П. Кудряшевъ — Отношеніе населенія къ выборамъ въ Екатерининскую коммиссію (Вѣстникъ Европы, 1909, чч. 11 і 12, ст. 99—120 і 531—548). В своїй популярній статї автор хоче довести, що людність з потрібною увагою віднесла ся до виборів і, значить, показалась з невеликими виїмками „достойна довіря“ уряду. З матеріялів старав ся автор, як сам він каже, витягти все, що хоч трохи яскраве і виразне. Якраз найбільш цікавим з сього погляду є матеріял український, котрим автор щедро користуєть ся, не виділяючи його, звичайно, з загально-російського. Статя має інтерес для широкої публїки, але для дослїдників вона, розумієть ся, нїчого не дає. *В. Д.*

K. M. Morawski — Pamiętnik marszałka Stanisława Lubomirskiego z czasów konfederacyi barskiej (Kwartalnik historyczny 1909, кн. 3, стор. 378—380). Записки Любомірского знаходять ся в Кракові в архіві Андрія Потоцкого; вони обіймають час від жовтня 1768 до січня 1772 р. — можливо, що знайдуть ся в них які причинки до історії гайдамаччини. *Ів. Крч.*

Къ матеріаламъ для исторической топографіи Кіева (Труды Кіев. Духовной Академіи 1909, лютий, ст. 311—336). Се — спомини про Київ пок. київського катедрального протоєрея Петра Лебединцева, звісного знавця історії Київа. Вони належать до 30-их років XIX в. і написані автором 1894 р. на-чорно. До друку приготовив їх з власними увагами Л. С. Мацїєвич. В них є богато цікавого з історії й археольоґії Київа. *Ю. С.*

В. Даниловъ — А. А. Котляревскій и М. А. Максимовичъ (Р. Ф. В. 1909, I, ст. 113—120). Переповіджене листованя обох учених Українців між 1863—1869 рр. на підставі „Очерка біографіи проф. А. А. К—аго, составл. А. Н. Пыпинымъ. Сборн. 2-го Отд. И. Акад. Наукъ 1891, т. 50“. *І. С.*

О. Маковей — З нагоди ювилею „Руської Бесїди“ в Чернівцях. (Роки 1869—1885 в історії сього товариства) (Буковина, 1909, чч. 33 і 34). Статя дра О. Маковея має ширший інтерес: се причинок до історії взагалї нашого руху на Буковинї в означенім часї, навіть ще від початку 60-х років, бо др. Маковей починає власне з року 1861.

О. М. — Перші загальні збори тов. „Руська Бесїда“ в Чернівцях дня 26 січня 1869 року (Буковина, 1909, ч. 81). Д. О. Маковей подає в своїм фелєтонї знайдені ним в львівськім „Слові“ з р. 1869 далеко докладнїйші справоздання про заснованнє і перші загальні збори тов. „Руська Бесїда“, нїж ті, що їх подав д. Е. Дмитрів в історії сього товариства на основі протоколів.

Листи Володимира Антоновича до Олександра Барвінського (Руслан, 1909, ч. 1). Тут подано три листи покійного історика з рр. 1891, 1900 і 1901. З них один має цїлком приватний характер та й инші не багато дають (торкають ся коротенько і побіжно відносин Антоновича і київської громади до галицько-української полїтики), так що увага видавця, що вони хоч „невеличкі обємом, але многозначні змістом і цінні ляпідарними замітками“ грішить надто великим перебільшеннєм.

Матеріяли до національно-полїтичного і культурного житя Русинів (Руслан, 1909, чч. 172, 193—200 і 210—212). Тут подані листи покійного Р. Сембратовича (основателя „Ruthenische Revue“, нинї „Ukrainische Rundschau“) до свого товариша Д. Бодревича. Деякі з сих листів не мають жадного ширшого інтересу. *В. Д.*

Лїтература.

А. Соболевскій — Кириллица и глаголица (Богословская Энциклопедія, X стовп. 213—228, С-Птб. 1909).

Ясно і приступно написана інформаційна статя, без зайвої розтяглости в дрібницях спору про старшинство походженя. Автор боронить гадки про старшинство кирилицї, опираючись як на несумнївну звязь кир. з грецьким маюскулом (уставом) IX—XI в., так і на датовані памятки кирильського уставу X—XI в. (найстарша напись царя Самуїла 993 р.), та відомість Храбра і ясність походженя додаткових негрецьких букв для чисто-славянських звуків (напр. шипячих). Про глаголицю сього годї сказати: вона перш усього буде неясного походженя, без видимої звязи з істнуючими письменами, хоч в її основі находить ся безперечно кирилиця, уживала ся тільки полудневими, а в части і західними Славянами, та не сягає своїми нечисленними памятниками дальше XI-го в. і то всї вони недатовані. Статю свою ілюстрував автор таблицями глаголицї (221—2) і кирилицї (225—6) та біблїоґрафічним показчиком по лїтературі питаня. З думкою про старшинство кирилицї трудно не годитись, за те годї нам видїти одинокий мотив повстаня глаголицї в охотї Славян-християн відвести завидючі очи Нїмцїв і Латинян, що думали знищити славянську залежність від Греків. Се надто благий

мотив, між тим як бачне порівнане уставу і пізнїйшої скорописи з одної сторони, а уставної кирилицї і глаголицї з другої — вказує, що глаголиця може легко уйти за пробу найстаршого скоропису, придуманого на славяньскім полудню на основі кирильського уставу. Що на полудню, про се свідчить знак для мягкого г' (ґ), та трійне і, між тим як кирилиця знає тільки двояке: і, и, і то на грецький взірець ι, η. Скорописний характер глаголицї проявляєть ся перш усього в простотї скорочених симетричних комбінацій поодиноких знаків. І так сї скорочення — або зменшеня числа потягнень пером напр. в б, г, д, ж, к, н, п, т, оу, х, ц, ѣ, ѧ, ѫ, помагаючи собі в тім скорописними заокругленями, або заводили симетричну злуку сих черт, напр. в а, є, ѕ, з, .. над і, л, м, о, с, ф, ѡ, ч (одинокий випадок, де кирильська чаша дістала дуже комбінований корелятив), ю. В основі симетричної злуки черт находить ся кружочок і трикутничок. Тим увагам належало присвятити в так важній інформаційній статї кілька стрічок, бо на їх підставі не обізнаний з глаголицею читач Бог. Энцикл. готов видїти в ній дійсно тільки тайнопись, якою глаголиця, на нашу думку, нїколи не була, так само, як не були нею й обі східнославянські скорописи XVII—XVIII в., хоч як вони загадкові для непривичного ока. Глядячи так на відносини обох славяньских азбук, ми не потребуємо входити в спори про старшинство, бо вони самі собою падають в огляду на те, що найстарші датовані памятки славянського письменства писані кирилицею, що кирилиця точна копія з грецького уставу сучасного авторови славянського письма св. Кирилу Фільософу, та ріжниця їх на основі закона про можливість скорочень і симетричних комбінацій тільки в часовім розвою певних основних даних. З кирилицї нам не трудно обяснити і найти перехід до глаголицї, одначе на відворот — се неможливе. А що ще лекше найти сей перехід від кирильського уставу через півустав до скорописи, між тим як глаголиця — як скорописна проба — дальше не розвивала ся і не могла майже розвинути ся, завдяки складности комбінованих симетрій, то діялєктично (в льоґічнім значіню) се питанє легко рішаєть ся в користь старшинства кирилицї.

І. Свєнціцкий.

С. Шевченко — Къ исторіи „Великаго Зерцала" въ Юго-Западной Руси. „Великое Зерцало" и сочиненія Іоанникія Галатовскаго, (Рус. Фил. Вѣст. 1900, III—IV ст. 110—130).

Вказавши на пізну знайомість України з „Вел. Зерц." (поч. XVIII в. в ркп. київських б-к), між тим як у Москві переклали сей збірник повчаючих прикладів в 1677 р. з наказу царя Алексія Михайловича, автор хоче видїти в тім фактї вплив Українців-монахів Чудового монастиря,

а дальше значне ідейне споріднене сих прикладів з ріжними моралїстичними статяти Лїмонаря-Луга духовного, Лїствиці, Пролога. Після сього короткого вступу автор переходить до огляду 21 прикладів оповідань, взятих І. Ґалятовським з „Зерцала Прикладів“ (у автора стало „Вел. Зерц.“) в „Небо Новое“ (42 прикл., з чого н-ри 2 і 3 повторені по „Ключу разумѣнія“), „Кл. раз.“ (2 пр.), „Мес. правд.“ (3), „Alphabetum“ (1 пр.), „Боги почан.“ (1 пр.), „Души умерш.“ (1 пр. як н-р 2 в Кл. раз. і Неба нов.), одно оповідане про дитину Германа, що подав образови Богородиції з Дитятею яблоко, взятий Ґалятов. в Небо нов. з Сурід. „Вел. Зерц.“, отже дано Ґ-ому тільки 17 ріжних оповідань-прикладів. Уступ IV (ст. 127—9) присвячений дослїдови, з якого польського виданя брав Ґ-ий сї приклади, без позитивного одначе виводу. Хоч після відсилок Ґ-ого на сторінки і н-ри виходить, що він користував ся друком, то се не перешкаджає нам надїяти ся, що з часом найдеть ся і український переклад польського Вел. Зерц. Вказують на сю можливість деякі галицькі переклади польської релїґійно-повістевої друкованої книжки к. XVI до поч. XVIII в. Опеца-Бонавентуру перероблено у нас майже зараз по появі польського друку, Скарґи Żywoty Swiętych були таки знані добре нашим книжникам, Pasye і ріжні Historye перекладали в нас ще в пол. XVIII в. І кождий раз ті переклади відповідали всїм вимогам жадного „нової“ лектури читача[1]). А тої новини було в Вел. Зерц. на сї часи, дуже багато. Належить надїяти ся, що автор нинїшнього реферату займеть ся глубшим дослїдом сього питаня і знайде в українськім письменстві XVII—XVIII в. ще богато слїдів впливу Вел. Зерцала. Що до можливости впливу сього збірника на народню словесність, то вона дуже проблематична, бо більшість його прикладів-оповідань занадто штучна, щоб побудити уяву. Навпаки, нам треба слїдити за впливом народньої словесности на оповіданя Вел. Зерц., чого найкрасший приклад маємо в оповіданях про поміч Богородиції родильницям, яке — на нашу думку — вийшло тільки від віруючих жінок, що переходили страшні муки породу, а від них перейшло вже до ряду духовних прикладів навчань. *І. Свєнціцкий.*

Ив. Огієнко — Изданія „Ключа Разумѣнія Іоанникія Галятовскаго (Русскій Филологическій Вѣстникъ, 1910, № 2, ст. 263—307).

Стара українська бібліоґрафія вимагає чимало підготовних праць. Таких нерішених питань, як прим. справа з Адельфотесом із 1591 р.,

---

[1]) Більше про се буде в 2-ім томі нашого Опису ркп. б-ки Петрушевича.

чи було два виданя, одно з 1588 р., друге з 1591 р., чи тілько в частині примірників мають ся до діла з корректурними картками або аркушами, є велика сила. Одну з численних прогалин нашої старої бібліоґрафії заповнив д. І. Огієнко в статї під наведеним заголовком. Було три видання „Ключа Разумѣнія": київське в 1659 р. та два львівські, з 1663 р. та 1665 р. Тому, що перше виданє книжки містило самі проповіди на Господські і Богородичні свята, видав Ґалятовський 1660 р. в Київі „Казаня приданыи до книги Ключъ Разумѣнія" на свята святих, передусім православної церкви. Задля тісної звязи першого виданя „Ключа" в 1659 р. та його доповненя із 1660 р. став дехто в бібліоґрафів уважати доповненє другим виданєм „Ключа". Друге виданє з 1663 р. се передрук „Ключа" з 1659 р. й його доповненя із 1660 р.; виданє з 1665 р. се вже нова перерібка з пропущенєм інтересних чуд Богородиці, які були в виданю з 1663 р. та в доповненю із 1660 р. В статї, яка творить вступ до більшої праці про розширену книжку Ґалятовського, розглядає автор зверхню історію усіх видань „Ключа"; треба надіяти ся, що в праці найдеть ся і характеристика мови Ґалятовського. *М. Возняк.*

Проф. Н. Петровъ — Кіевская искуственная литература XVII и XVIII вв., преимущественно драматическая. (Труды Кіев. Дух. Академіи 1909 май-падолист і 1910 січень).

Проф. Петров, автор „Очерковъ изъ исторіи украинской литературы XIX столѣтія", рішив переробити свій другий твір, який вийшов у Київі 1880 р. п. н. „Кіевская искуственная литература XVIII вѣка, преимущественно драматическая", і доповнити його новими дослідами на полї української лїтератури. Так повстала обширна й основна праця, про яку мова. Автор дивить ся на південно-руську лїтературу XVII і XVIII вв. як на самостійну, „самодовлѣющую" область лїтератури, а не як на один з епізодів у розвитку росийської лїтератури, як се роблять деякі вчені, і доказує, що та лїтература появила ся первісно в київській Академії й характеризує її духове житє. Таким чином праця автора послужить на його думку до вияснення ролї інституції, яка незабаром обходити-ме 300-лїтний ювілей. „Київська книжня лїтература, яка розвивала ся в київській Академії, — говорить автор у „Введеніи" (Т. К. Д. А. 1909, май, стор. 42—63) — повинна бути зачислена до історії української лїтератури, бо вона мала свої окремі національні основи й була національна і змістом і мовою". Дальше автор розглядає, який був племінний склад людности України і яка була лїтературна мова в XVII —XVIII вв., як повстала українська мова і як книжня лїтература приблизила ся до української народньої мови. Дальше,

по першім розділї, говорить ся про київську Могилянську колеґію (академію) і важнїйші моменти в розвитку київської книжньої лїтератури XVII і XVIII вв. (Т. К. Д. А. 1909, май, стор. 64—71, червень, стор. 261—292). Хоч київська академія, перемінена митр. Петром Могилою по взірцям єзуїтських колеґій на латинську школу, й берегла книжню лїтературу того часу від зближеня з народньою стихією і народньою мовою, то все таки житє брало перевагу, наслїдком чого появили ся твори книжньої лїтератури, близькі мовою до народу; особливо треба се сказати про українські народні думи, які зароджували ся в книжній сфері. Дальше автор говорить про київську шкільну драму (Т. К. Д. А. 1909, липень-серпень, стор. 33—338), розріжняючи кілька періодів у розвитку драми як в самій київській академії так і в инших місцевостях, які стояли під впливом київської школи. Перший період шкільної драми обіймає рр. 1631—1705, коли драму складали і представляли в академії. В сїм періодї появили ся такі драматичні твори: „Трагедія о прекрасномъ Іосифѣ“ 1630, „Алексѣй, человѣкъ Божій“ 1673, „Дѣйствіе на страсти Христовы“ 1685, і ин. (Т. К. Д. А. 1900, липень-серпень, стор. 338—376). Тодї-ж появили ся наслїдуваня київської шкільної драми в Галичинї і Слобідській Українї (Т. К. Д. А. 1909, вересень, стор. 20—65). До Галичини на думку автора київську шкільну драму могли занести вихованцї київської колеґії і залежної від неї гойської колеґії. В Галичинї і Слобідській Українї знайдено такі драматичні твори того роду: „Мистерія на Благовѣщеніе“, з інтермедією, з половини XVII в., прольоґ і епільоґ до пєси на Різдво Христове „Dialogus de passione Schristi“ коло 1670 р., „Антипрологъ“ до якоїсь пасхальної пєси, „Слово на збурене пекла“ і „Бенкетъ духовный“ з кінця XVII або початку XVIII в. Автор розглядає докладно зміст тих пєс і вказує на їх звязок з подібними иншими творами. В тім періодї перенесено також київську шкільну драму до Московського царства; драматичні твори того роду були отсї: твори Симеона Полоцького і такі-ж твори з іменем св. Дмитра Ростовського. Огляд тих творів містить ся в окремім роздїлї працї Петрова (Т. К. Д. А. 1909, жовтень, стор. 240—269). Статя ще не скінчена і нам ще доведеть ся вернути до неї.

Ю. С.

Старицька-Черняхівська — Двадцять пьять років українського театра. (Спогади та думки). Київ, 1908, ст. 118.

Коли б хто схотїв знайти в брошурі д. Старицької-Черняхівської нарис історії нашого театру на Українї в останнїй чверти минулого столїття, той дуже б помилив ся. Се не систематичні спомини, а швидче принагідні думки, з котрими переплїтають ся спомини, головно про

дiяльнiсть на полї рiдної штуки її батька, покiйного М. Старицького. Викликала сї „спогади i думки“ передмова д. С. Петлюри до перекладу „Євреїв“ Чирикова, який зладив д. Пахаревський. В передмовi сїй д. Петлюра обвинувачує укр. театр i укр. драматурґiв, що вони не йдуть в парi з вiком i не вдоволяють потреб модерного суспiльства. Д. Старицька-Черняхiвська збиває сї погляди, вказуючи на заслуги театру i драми укр., а також i на тi ненормальнi умови, котрi спиняли їх розвiй i не давали їм конкурувати з росийською лїтературою та театром. На доказ наводить авторка яскравi факти з своїх споминiв. Не будемо їх тут переповiдати, зазначуємо лише, що поруч з споминами Кропивницького i Садовського сї спомини д. Ст.-Ч. будуть конче потрiбнi для iсторика нашого театру.

Трохи осторонь стоїть в брошурi роздiл II-й, що трактує про становище укр. драматичної штуки до зорґанiзовання першої укр. трупи. Написанний сей роздiл головно за працями П. Житецького, Енеїда i И. Николаева, Драматическiй театр в Кiевѣ. Великої наукової ваги ся компiляцiя не має, але можуть не без користи прочитати її тi, що нiчого не знають про давнiйшу iсторiю театру i драми на Українї. Додамо, що в сiм роздiлї надрукувала д. Старицька деякi з афiшiв польсько-українських труп, що подвизались у нас на Правобережжу в половинї минулого вiка. *В. Дорошенко.*

Robert F. Arnold — Einführung in die Literatur der Stoffgeschichte. (Germanisch-romanische Monatsschrift hrg. von H. Schröder. Heidelberg 1909, IV, стор. 223—232).

Проф. Арнольд характеризує коротко дотеперiшнi дослiди над поодинокими мотивами в штучнiй лїтературi i подає наперед спис важнiйших бiблїоґрафiчних жерел, а потiм огляд старших праць, в яких збирано порiвняний матерiял в формi лексиконiв (так на пр. D. Nanni, Polyanthea, 1503; B. Fregoso, De gestis et dictis memorabibus pontificum, imperatorum, ducum... collectanea, 1508, J. Ravisius Textor, officina... Historicis Poeticisque referta Disciplinis, 1532; Th. Zwinger, Theatrum humanae vitae, 1565 [3 вид. 1586—7, 29 томiв]; L. Beyerlinck, Magnum Theatrum vitae humanae, 1631 [остатне вид. 1707]; P. Laurenberg, Acerra philologica, 1637; T. Ph. Harsdörffer, Der Grosse Schauplatz Lust- u. Lehrreicher Geschiehte, 1650—1651; H. A. v. Tiegler und Klipphausen, Täglicher Schauplatz der Zeit..., 1695; Він же і Ph. B. Sinold, Historisches Labyrinth der Zeit, 1701; J. C. Beer, Neu-eröffnete Trauer-Bühne der vornehmsten unglücklichen Begebenheiten, 1709—1710 і т. д.). Усї тi збiрки не без iнтересу i для наших дослїдникiв, бо мiстять i матерiяли про Україну.

З. К.

В. Перетц, — Панеґiрик „Вѣзерункъ цнотъ превел. о. Є. Плетенецкого“ року 1618, „Зап. Наук. Тов. в к.“ VI, ст. 54—68. Д. Перетц подає текст Панеґiрику (ст. 59—65), попереджуючи його кількома увагами про особу, котрій сей Панеґiрик був присвячений, — Елисея Плетенецького. В кінцевих замітках указує він на потребу досліджена укр. панеґiричної літератури XVII ст., зазначує добрі прикмети „Виверунку цнот“ (доречність, простота, поважність,ряснота фактичного матеріялу і короткість), спиняєть ся коротенько на авторі панеґiрику, Митурі, і мові та складі віршів його твору.

I. Єрофеєв — Українські думи і їх редакції. „Зап. Наук. Тов. в к.“ VI, ст. 69—83. Се лиш початок статі. У вступі перелічує автор історичні згадки про наші думи, далї переповідає ті означеня (definitio, автор уживає виразу „визначення“) дум, які протягом XIX в. робили ся ріжними етноґрафами, як нашими, так і польськими та російськими. З свого боку автор пристає на те означене, яке дає П. Житецький в своїй відомій праці „Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ“ (Київ 1893).

А. И. Сычевская — Къ вопросу о Мольерѣ въ польской драматической литературѣ XVIII ст. „Doktór przymuszony“ въ польско-бѣлорусской обработкѣ кс. Цецерскаго 1787 г. (РФВ 1909, III—IV ст. 75—109). Автор переводить паралелю між ориґiналом „Le médeciu malgrélui“ і перекладом кс. Цецерского 1787 р. (ркп. Публ. б-ки у Вильні № 201) і подає в повнім тексті 3 сцени інтермедії в білоруськими мужиками Хведором і Апанасом, що просять у мнимого доктора Савальона ради і помочи для хорих матерей (ст. 89—99). Мужики говорять по білоруськи.

В. Н. Перетцъ — Къ исторiи польско-русскаго народнаго театра, XI—XII. (Изв. 2-го Орд. Акад. Н. 1909, I, ст. 125—159). Автор подає з ркп. Петрушевича (Нар. Дім у Львові) н-р 102 XVIII в. Прольоґъ на Воскресенiе Х-во,“ з інтерлюдією Баба-Дѣдъ и Гортъ і в Епѣлiоґом; потім Антипролiоґъ Адамъ і Ева, песу о Богачѣ и Лазарѣ і пасхальну інтерлюдію Мужикъ и Баба, та з н-ру 164 деклямацію „Грицю, брате мой милий...“ В „Адам і Ева“ і „Богач і Лазар“ видавець справляє непочности допущені д-ром Франком (Зап. т. 82, Вертеп). В обіцянім продовженю автор порівнає образ пяного мужика в польс. песї ркп. бібл. Осол. *I. C.*

О. Маковей — Александер Попович (Причинок до історії 1850-их років на Буковині). (Буковина, 1909, чч. 10 і 11). Автор розглядає житє і літературну діяльність о. А. Поповича, батька сучасного буковинського діяча, Омеляна, як людини, що являла ся для свого часу

типовою на Буковині. При кінці подає др. Маковей 8 укр. поезій Поповича.

С. Яричевський — „Иродова морока“ (Буковина, 1909, чч. 129—132, 135—137). Зі старого рукопису (десь 60-х рр.) передану одним священиком, друкує автор „вертепню містерію на рідвяні свята“ під вище наведеним заголовком. Рукопис приписує сей твір Т. Шевченкови, але мова і склад віршів противить ся сьому. Д. Яричевський догадуєть ся, що „И. Морока“ була твором Куліша.

О. Грушевський — Поетична творчість П. Куліша. („ЛНВістник“ т. IX—XII, ст. 398—411, 72—89, 436—453). Автор дав докладний історично-літературний коментар до поезій Куліша. Матеріял використано повно й всесторонно.

Ю. Романчук — Недруковані поезії Куліша (Діло, 1909, ч. 5). Автор говорить про рукоп. Куліша, котрі знаходились у проф. О. Огоновського, а по його смерти перейшли до бібліотеки „Просьвіти“. Обіцяючи видати їх в своїм виданню творів покійного поета (в „Рускій Письменности“), д. Романчук тимчасом знайомить суспільство з трьома досі недрукованими поезіями Куліша: „Україна“, „На Греблї“, „Сокровище благих“. Четверта, „Славянська ода“ була вже друкована в „Світї“ 1882 р.

Ю. Романчук — Нові виданя творів Куліша (Діло, 1909, ч. 77). Автор обговорює два видання Кулішевих творів, — київське під ред. Каманїна і львівське під ред. самого ж автора.

В. Доманицький. — Марко Вовчок. („Діло“ 1909, чч. 170—172). Цікава стаття д. Доманицького основно висвітлює справу з авторством Марка Вовчка. Стаття була призначена з початку для одного літературно-суспільного збірника в Київі, котрий через цензурні умови не вийшов.

Г. Барвінок — Спомини про Марка Вовчка (Рідний край, 1909, ч. 1, ст. 9—11). Старечі сї оповідання, в котрих Г. Барвінок розвінчує Марковичку, вже знайшли належну відповідь з боку д. Доманицького в „Радї“.

В. Доманицький — В обороні мертвих від живих (З приводу „Споминок про Марка Вовчка Ганни Барвінок“). (Рада, 1909, ч. 85). Автор з доказами в руках боронить память покійної письменниці від тенденційних, нераз зовсім невірних, а то й ворожих споминів про неї Кулішевої дружини.

О. Білоусенко — Нова поетична сила (Л.-Н. Вістник, 1909, VII, ст. 4—16). Автор розбирає твори молодого і талановитого

укр. поета, О. Олеся. Він не мав на меті подати повний критичний нарис поезії Олеся, вичерпати весь зміст його творчости. Завданнє д. Білоусенка далеко скромнїйше: вказати лишень головнїйші мотиви поезії. В результаті сього аналїзу він каже, що „в особі Олеся укр. поезія придбала велику поетичну силу“.

С. Єфремов — Муза гнїву та зневірря (Рада, 1909, чч. 282 і 284). Се критична характеристика поезії тогож д. Олеся. Д. Єфремов поставив своєю цїлю дати перегляд надбання молодого поета, зважити зміст і форму і тим самим хоч почасти знайти освітленнє душі поетової, його думок, його творчости і простежити за розвитком його таланту, щоб на підставі сього означити, який саме скарб придбало в особі д. Олеся наше письменство. В творчости Олеся бачить д. Єфремов три періоди, котрі ми назвемо передреволюцїйним (1903—1905), революцїйним (1906—1907) і пореволюцїйним. В першім періодї Олесь — се поет любови, поет особистих переживань, зраненого серця, поет чистої лїрики. Але надходить буря і поет йде на службу часу — поезія його стає поезією гнїву. Та ось буря прошуміла і знов стало, як і було. Зневіра опановує поета і виливаєть ся в його творах. Стаття вийшла також окремою відбиткою.

С. Єфремов — Гнучка чесність (Рада, чч. 59 і 60). В своїм фелєтонї дає д. Єфремов критичний розгляд етичних проблемів в драмах Винниченка „Щаблї життя“ і „Memento“. До розглядів, які проводить Винниченко в сих драмах, ставить ся д. Єфремов цїлком неґативно. Стаття вийшла і в окремім виданню.

О. Грушевський — Українські поети в новім перекладї (Л.-Н. Вістник, 1909, V, ст. 292—298). Се основний розбір „славнозвісної“ (в лапках) збірки рос. поета Ів. Рукавишникова „Молодая Украина“ (Спб. 1909). Складений без жадної системи, збірник сей не може дати скільки небудь повної характеристики сьогочасної укр. поезії, крім того й самі переклади дуже далекі від оригіналів і перекладчик майже завше відступає від первотворів або неможливо переробляє їх на декадентський штиб.

Василько — „Молодая Украина (замісць рецензії). (Рада, 1909, ч. 8). Фелєтон з приводу тихже перекладів Ів. Рукавишникова з українських поетів. Автор виказує хиби перекладів.

О. Луцький — Лїтературні новини (Буковина, 1909, ч, 61 і 75); Лїтературні замітки (ib. ч. 68). Фелєтони присвячені оглядови останньої збірки поезій Богдана Лепкого, Поезиє розрадо одинока (Львів 1908), П. Карманського по морю тьми (1909) і Ф. Коковського Настрої (1909).

Дівчина Христя, — З поля двох письменств. („Будучність“ чч. 4, ст. 55—57; 5, ст. 76—78; 6—7, ст. 88—91, ч. 8—9, ст. 118—121). Авторка хоче доказати на фактах літературних ріжницю між нами та Великоросами, довести нашу демократичність та наш індівідуалізм. Стаття поверхова і не має особливого значіня. Авторка і сама відчуває се, зазначаючи в коротенькій передмові, що не в її змозї дати щось наукове, що до того їй бракує всього — вищої освіти, знатя, ерудіції, а головне (sic!)... потрібних матеріялів (ст. 55). *В. Д.*

Етноґрафія.

Vol. Hnatjuk — Ein erotisches ukrainisches Lied aus dem XVII Jahrhundert. (ʼΑΝΘΡΩΠΟΦΥΤΕΙΑ, Jahrbücher für Folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral, herausgegeben von Dr. Friedrich S. Krauss. Липськ, 1909, т. VI, стор. 344—347).

Parallelen zu einem magyarischen Volklied. Eine Umfrage von Vol. Hnatjuk. Beiträge von Hnatjuk, Koštiál und Krauss. (Ibid., стор. 348—352).

Vol. Hnatjuk — Die Brautkammer. Eine Episoda aus den ukrainischen Hochzeitbräuchen. (Ibid., стор. 113—149).

Усї три висше зазначені статї нашого невтомимого етноґрафа Гнатюка появили ся в спеціяльнім нїмецькім журналї, призначенім для студій з обсягу еротики і полової моралї і задля свого змісту доступнім тільки для обмеженого круга учених. Хоть авторови безперечно в першій мірі хотїло ся познайомити чужих учених з деякими питанями нашої етноґрафії та з декотрими нашими народнїми звичаями і оголошеним матеріялом звернути пильнїйшу увагу на забуту і все ще мало знану Україну, яка саме для етноґрафів представляє правдиву скарбницю і невичерпане жерело для цїнних і важних спостережень й результатів, цікаві його статї і для українських дослїдників, бо побіч більше знаних річий і пояснень конечних для чужинцїв містять також нові матеріяли і замітки з мало студійованого поля еротики.

Сфера полового житя, яке усюди грає велику ролю і представляє інтерес не лише для лїкаря і юриста, але не менше і для історика культури та етноґрафа, у нас до тепер майже не тикана. З виїмком кількох розвідок та збірок ми не могли похвалити ся більшим числом еротичних пісень, оповідань, приповідок і загадок, яких у нас так богато. Се був заказаний овоч для етноґрафів, якого коштували хиба поодинокі збирачі але не мали або відваги, або змоги подати його ученому загалови. Аж в остатнїх часах прокинуло у нас більше заінтере-

соване тою стороною людського житя; доказом сього деякі статї в „Етнольоґічних матеріялах“ і матеріяли в „Етноґрафічнім Збірнику“, а вкінци і вичислені в горі розвідки та велика збірка Тарасевського і Гнатюка, що саме недавно побачила світ п. з. Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes. Липськ, 1909.

В першій замітцї подає Гнатюк в оріґіналї і в нїмецькім перекладї еротичну пісню про козака і дївчину з бандуркою, де еротичний зміст прикритий дуже зручною фразеольоґією. Козак стрічає по дорозї дївчину з бандуркою і просить о дозвіл заграти на тім музичнім інструментї. Дївчина годить ся на се і хвалить ся, що:

„В мене бандура з чистого злота,
Хто в неї грає, бере охота.
Та в єї струни та не порвуть ся,
Як не підтягуй, все піддають ся“.

Сеся пісня надрукована в кількох варіянтах, у Чубинського (Труды, V, с. 1122—3, ч. 62), у Гатчука (Ўжинок рідного поля, 1857), у Лисенка, Збірник українських пісень (4 десяток, стор. 10), була вже у нас знана в XVII століттю, бо стрічаємо її в збірцї пісень, оголошеній В. Перетцом в Записках Н. Т. і. Ш. (1908, т. 86, с. 143) з рукописи XVIII або кінця XVII століття[1]).

В другій замітцї подає Гнатюк паралелю до мадярської пісні: „János és a kisasszony“, що була оголошена в третїм томі Антропофітеїв (стор. 59—9, ч. 36) і містила діяльоґ між непорадним хлопцем і дївчиною. Хлопець плачем впрошує ся до дївчини і поволи добиває ся свого. В українській паралелї, наведеній із збірки Гатцука (Ўжинок, стор. 113—115), також припускає дївчина до себе плачливого хлопця, але виганяє його від себе, коли бачить його глупоту, незручність і за великі забаганки. В додатку оголошує редактор Кравс словінську паралелю, записану в Ґориції Коштялем і сербську з Дальмації і цитує деякі паралелї подібного змісту. З оголошеного матеріялу можна вже тепер сконстатувати, що пісню переймили і Мадяри і Українцї з Заходу, де подібні теми в середновічних часах були дуже часто оброблювані в романцах і новелях. Велика схожість сербсько-хорватських верзій і мадярської пісні вказувала би при тім на італійське походжене: за посередництвом полудневих Славян (особливо-ж Дальматийців) не одна тема розійшла ся з Італії на північ і північний схід, а не одно опинило ся і у наших балядах, про що буде можна легко переконати ся, коли вийде корпус наших баляд і романц.

В остатній розвідцї займає ся автор звичаєм Комори і подає його

[1]) Про неї замітки дра Франка в т. XCIV,

опис на підставі записок селянина з села Колодисте Київської ґубернії. Перед тим описує Гнатюк загально цілий весільний обряд, а на кінци містить кілька бібліоґрафічних заміток про студії на ту тему. Для західно-европейських і взагалі чужих етноґрафів віддасть розвідка автора велику прислугу тим більше, що крім самого опису подано тут в оріґіналї і в німецькім перекладї 123 весільні пісні. Збірка з Колодистого приносить поза тим і для українського етноґрафа неодну новину, хоч денекуди видно, що пісні записано не цілком докладно. Між иншим маємо тут і два звіринні весіля, заяця (ч. 79) і перепелички (73). Переклад усюди докладний і гарний, похибок в українськім текстї не дуже богато, лише транскрипція непрактична і рідко уживана. Далеко лїпше замість польської транскрипції, якої в научнім світї не уживають, бо не віддає усюди уживаних звуків і через схожість з теж мало уживаною мадярською дає привід до непорозумінь, брати загально приняту о славістиці чеську транскрипцію з деякими конечними модифікаціями. Се одначе не відбирає вартости новим розвідкам д. Гнатюка, які належить щиро повитати. *З. Кузеля.*

Klinger Witold — Jajko w zabobonie ludowym u nas i w starożytności. („Rozprawy Akadomii Umiejętności, wydział filologiczny. Serya II. Tom XXX (Og. zb. t. 45). 1909 р. Ст. 162—190).

Автор ставить своєю цілю прослідити ролю яйця в народнїх віруванях, де воно займає видатне місце. Не обмежуючи ся лише на однім порівнаню відповідних обрядів і чинів у ріжних народів, автор стараєть ся зясувати їх істоту, первісне значінє й ідею. Для того він розглядає приклади, коли яйце має значінє очищуюче і лїчниче; придивляєть ся до його ролї в похороннім ритуалї, в обрядах, звязаних з народженєм людини і подружем; вказує на його значінє, як універсального лїчничого средства, яке відвертає від нещастя, чарів і т. п.; нарештї згадує про уживанє яйця в обрядах з циклю рільничо господарського. Працї тих, що перед тим займали ся сею темою, д. Клїнґер уважає за незадоволяючі, а се тому, що „всї вони беруть за вихідну точку сучасне, себто дуже пізні, часто попсовані вже форми вірувань і чинів, цілком не звертаючи уваги на стародавні паралелї і відповідні приклади“. Сам автор стараєть ся увзглядняти і сї останнї, знаходячи між ними і новітніми цілковитий паралелїзм. Він навіть прихиляєть ся до погляду, що повстанє обрядів, в яких відограє ролю яйце, як і взагалї сучасних европейських (а навіть східних) обрядів, відбувало ся не без впливу клясичної культури; при тім цілком іґнорує відворотний вплив. Правда, з цілковитою певністю не твердить того що до всїх обрядів (та скупий фактичний матеріял його розвідки і не дає йому на те право!),

але ж що до лічничого уживаня яйця, то рішучо стає на тім погляді, що воно має походженє з клясичного жерела. Зазначуючи забобонне поняте про яйце, як очищуюче і відвертаюче нещастя средство, автор противить ся припущеням деяких дослїдників (Анїчков, Ліпперт), які бачили в відповідних обрядах рід жертви, як також і твердженям, що яйця лише з часів набирають в народнїй уяві чудовного значіня (через посвячене — Анїчкова). Арґументи проти подібних висновків такі: характер жертви не властивий більшости обрядів; забобонне уживане яйця давнійше від культу християнського Великоднього свята; звичай фарбувати в червоний колїр вяжеть ся з поганською обрядовістю очищуючого характеру; уживане великоднїх яєць походить з передхристіянського культу померших, почитане душ предків.

Автор притягає до своїх спостережень і матеріяли українські, але замало їх використовує; багато їх лишило ся цїлком невикористуваними і навіть невідомими авторови. Та він і сам признаеть ся, що не увзгляднив навіть таких праць, як: F. Krček, — „Pisanki w Galicyi", C. Haberland, — „Das Ei im Volksglauben („Globus", 1878, Bd. 34), R. Lasch, „Einige besond. Arten d. Verwendung d. Eies im Volksglaben" „Globus", 1896, Bd. 89). Взагалї статю д. Клїнґера (нинї пр. доц. київського унїверситету) можна би назвати лише заміткою, що подає деякі нові факти і освітленя, але не розслїджує і не висвітлює вповнї питанє про „яйце в людових забобонах". У всякім разї вона буде цікавою для наших дослїдників. *О. Назаріїв.*

Ю. А. Яворскій — Omne vivum ex ovo. Къ исторіи сказаній и повѣрій о яйцѣ. Кіевъ 1909. 8°, ст. 1—22.

„Що старше, яйце чи курка?" Таким не то жартливим, не то наївним питанем заскакує нераз простий хлопський розум такого чоловіка, що хоче вдавати дуже мудрого. Се питанне на перший погляд, для простого, практичного розуму не можливе до розвязаня, бож кожда курка мусїла вилягти ся з яйця, а кожде яйце мусїла знести дозріла вже курка. Одначе поза тою, позірною неможливістю за сим питанем криеть ся одно з найглубших, а може якраз найглубше питанє про початок орґанїчного житя на світї. Вже старинна мудрість Греків і Римлян неемпіричним способом, але ґеніяльною інтуіцією дійшла до того, що початком усякого орґанїчного житя було яйце. Omne vivum ex ovo — де і в кого з клясичних письменників висловлено сю приказку, чи радше сю фільософічну теорему, не можу сказати; в богатій збірцї грецьких і латиньских приказок Еразма Роттердамського сеї приказки нема. Що одначе у старих Римлян яйце було символом початку, се доказує латин-

ська поговірка: починати ab ovo. Нею кілька разів користував ся Горацій, пор. його вірш:

Nec gemino bellum Troianum oriatur ab ovo.

В устах римської інтеліґенції була приповідка: „ab ovo usque ad mala“ в значіню: від початку аж до кінця, основана на звичаю, що римський обід починав ся яйцями, а кінчив ся яблоками. (E. Rotterdamus, Adagia, ed. 1670 ст. 10). Мабуть останком сего римського звичаю треба вважати наш і польський звичай розпочинати обід на Великдень свяченим яйцем.

Яйце в віруванях, обрядах і обичаях народнїх, се богата тема, для якої можна зібрати богатий і ріжнородний матеріял. Пробу такої збірки зробив молодий київський учений В. Клїнґер, що в томі XLV краківських „Rozpraw wydziału filologicznego“ помістив свою працю „Jajko w zabonie ludowym u nas i w starożytności“, а скорочений російський переклад тої статї дав до памятної книжки, виданої на честь проф. Кулаковского п. з. „Яйцо в народномъ суевѣріи“. В тій самій памятній книжцї мав Ю. Яворський помістити свою невеличку замітку про сю працю, в якій зовсїм вірно вказав тїсноту наукового погляду Клїнґера і недостаточність його оброблення сеї теми. Не вдаючи ся самому в її оброблене автор подав в додатку до своєї замітки досить богату бібліоґрафію сеї теми, розділивши її аж на вісїм розділів: 1. Статї і уваги загального характеру, 2. Творець світа, Бог із яйця, 3. Світ, сонце, земля із яйця, 4. Жерела і ріки із яйця, 5. Люди із яйця, 6. Царства, доми, звірі і т. и. із яйця, 7. Чорти, домовики, дракони, василиски і т. и. із яйця, 8. Житє або душа чоловіка або потвора в яйці. З причин, яких легко догадати ся, ся праця не ввійшла в збірник на честь Кулаковского, оттим то автор признав відповідним видати її окремою брошурою своїм накладом *Іван Франко.*

В. Клингеръ — Животное въ античномъ и современномъ суевѣріи („Университетск. Извѣстія“, київські, 1909 р., №№ 10, 11, 1910 р. № 1, ст. 1—205). Фолькльористична розвідка, торкаєть ся між иншим і української мітольоґії та людових понять і уявлень. В 1-м роздїлї „вступу“ автор обговорює питанє про „Звіря в мітольоґічній науцї“, в 2-м — про „Мерцїв в людовій вірі“, далї — в частинї 1-й — про „Звірів повітря“... (птиця — душа; олень і кінь — яких людова творчість часто зближує до птахів, особливо хижацьких; кожан і лїтаючі комахи), в частинї 2-ій — про „Звірів землі (ящурка і змія, ласка, миша, щур, кріт, жаба). *О. Н.*

Dr. Ivan Franko — Das älteste ruthenische Volkslied. (Zeitschrift für österreichische Volkskunde, 1907, I - II, стор. 27—32). В статейцї подані в перерібцї зі Студій над українськими народними піснями замітки автора про пісню про Стефана воєводу: коротенький вступ інформує про характер, зміст і збиране української народної поезії.

Albrecht Keller — Die Schwaben in der Geschichte des Volkshumors. Freiburg i. B., J. Bielefeld, 1907. Стор. XVI+388, 8⁰. 8 м. Під тим не конче ясним заголовком криє ся дуже гарна і солїдна робота в обсягу порівняного фолькльору. Автор очитаний широко в анекдотичній лїтературі, розслїджує велике число переважно міжнародних мотивів, які причепили ся до імени Швабів і дотикає між иншим і деяких тем, що знані й між нашим народом. Через те варта книжка того, щоб її запотувати в нашій біблїоґрафії і поручити нашим дослїдникам. Лише стиль працї надзвичайно тяжкий і нездарний. *З. К.*

В. Данилів — До історії української етноґрафії. („Зап. Наук. Тов. в К.“ IV, ст. 41—48). В своїх „рисах лїтературної діяльности М. Максимовича, А. Метлинського та П. Лукашевича“ подає д. Данилів з паперів Максимовича недруковані ще листи до нього П. Кулїша, А. Краєвського і П. Лукашевича (по 1 листу), а також лист Метлинського до Кулїша, пересланий останнїм Максимовичу. Листи сї мають певний інтерес для історика нашої етноґрафії.

Проф. д-р Р. Кайндль — Гуцули („Дїло“ 1909, ч. 194—196). Черновецький вчений др. Раймунд Кайндль відомий своїми студіями житя і звичаїв Гуцулів. Отся статя — є переклад з ч. 5, т. XX. „Oesterreichische Rundschau“ з 1 вересня 1909 р.

Писанки у Гуцулів („Дїло“ 1909, ч. 77). Се переповідка статї проф. В. Шухевича в великоднім числї „Leipziger Illustrierte Zeitung“ під заг. „Die Sitte der Ostereier bei den Huzulen“. Ширше, як відомо, спиняв ся д. Шухевич над гуц. писанками в своїй „Гуцульщинї“.

Ф. Порубський — Весїлє на Калїчанцї. (Образ з передмістя) („Буковина“ 1909, ч. 142). Автор в белетристичній формі розповідає про весїлє передміської укр. людности на Буковинї, що зве себе „шляхтою“ і цурається свого мужицького походження.

І. Бордейний — Сотворене світа („Буковина“ 1909, ч. 156). „Малий фейлетон“ подає оповідание про „Сотворенне світа“ з уст народних. *В. Д.*

Auguste Kochanowska — Bukowinaer Jahrmärkte.

(Zeitschrift für österreichische Volkskunde. Відень, 1908, V—VI, стор. 199—207). Авторка описує тут легким стилем гуцульський ярмарок у Вижници, який мала нагоду оглядати осінною порою і наводить деякі, на її гадку характеристичні обсервації. Статейка не приносить нїчого нового, а противно враджує, що писала її людина, що не обзнайомлена гаразд з житем гуцульського племени: все-ж таки сам опис доволї барвний і може читачам Z. f. ö. Vk. дати погляд на се, як відбувають ся річні ярмарки в гірськім, гуцульськім, місточку. *З. К.*

М. Кононенко — Панщина (Народня пісня). „Рада", 1909 ч. 40. Автор подає пісню про панщину, котру він записав на Волинї (ще 1903 р.). Се варіянт пісні друкованої колись в „К. Стар."

З. Кузеля — Про потребу і технїку збирання етноґрафічних матеріялів („Діло" 1909, ч. 155. Передруковано в „Укр. Хатї" ч. 5, ст. 260—266). Автор накликує молодіж в часах вакацій збирати фолькльорний матеріял і подає ряд підручників для фолькльористів, а також найважнїйші нові працї і збірки в обсягу етноґрафії. Далї вказує часописї і проґрами, з яких можна навчити ся, як збирати дотичний матеріял. Статя має чималу вагу. Передр. у „Буковинї" ч. 152.

О. Сластьон — Записуваня дум на фонографі („Рідний Край", 1909, чч. 22—24, ст. 8—9, 7—10 і 6—8).

Автор оповідає про першу експедицію для записуваня мельодій кобзарських дум, уряджену Науковим Тов. ім. Шевченка, що вислало в сїй цїли на Полтавщину д. Ф. Колессу. В своїй оповіди торкаєть ся автор і ріжних інших практичних та наукових питань, звязаних даною справою. Сї його статї являють ся додатком до його цїкавого досліду про „Мелодії українських дум і їх записуваня", що був надрукований в „Ріднім краю" в 1908, чч. 36—38 і 42—46. До справи вернув д. Сластьон ще раз в своїй коротенькій „Замітцї" (Р. Кр. 1909, ч. 26, ст. 12—13). *В. Д.*

Dr. Zeno Kuziela — Die ruthenische Ausstellung in Stryj. (Zeitschrift für österr. Volkskunde. Відень, 1910, I—II, стор. 51). Коротка звістка про стрийську виставу а з окрема про етноґрафічні предмети як вишивки, одіж, різблені знаряди, моделї і домашні вироби.

Neuer Führer durch das Museum für österreichische Volkskunde. Ausgearbeitet vom Direktor Dr. M. Haberlandt. (Zeitschrift für österreichische Volkskunde, 1908, I—II, втор. 61—80, з 31 обр. в текстї). Музей для австрійської етноґрафії зібрав вже богату і цїнну колекцію етноґрафічного матеріялу але не має

місця, щоб відповідно умістити усе призбиране. Через те богато річий мусить спочивати в шафах або під столами, або в найліпшім разї в ґардеробі та на коритари; для заощадженя місця змушена управа накопичувати річи всїлякого призначеня і походженя і переставляти їх раз в раз на ново, щоб здобути який кутик для нових прибутків. Так прим. бойківські річи, закуплені д-ром Франком мусїли близько два роки чекати на місце, аж удало ся його знайти в темнім кутику при дверех і між зразками румунської етноґрафії. Одиноким виходом з того прикрого положеня був би окремий будинок для музея і сього управі щиро бажаємо. Український відділ в австр. музею дуже богатий, особливо гуцульський (та буковинський) і бойківський. Новий катальоґ подає про се докладнїйші інформації і віддасть добру прислугу тим, що оглядатимуть розкішну збірку австрійського музея. *З. К.*

Житє суспільне і культурне.

Б. Веселовскій — Исторія земства за сорокъ лѣтъ. Спб. 1909, изд. О. Н. Поповой, т. I, ст. XVI+724+2 мапи; т. II, ст. 703.

Заголовок цїлком не відповідає змісту. Ми могли б чекати історії інституції — як, коли, завдяки чому повстала вона, які зміни перебувала протягом 40 років, в яких відносинах стояла до сеї інституції державна влада, то що. А маємо щось инше — маємо історію діяльности земств, що і як вони робили в тих рамках, які їм одвів закон. В двох грубих томах дає д. Б. Веселовський широку картину того, що за 40 літ зробило земство, яким шляхом йшов розвиток тої чи иншої галузи земського господарства, — які завдання ставляли собі земства в своїй роботї, як брали ся до виконуваня тих завдань і до яких результатів приходили. Праця д. Веселовського відповідно до галузей земського господарства розпадаєть ся на ряд нарисів, майже не звязаних між собою, а становлячих самостійну цїлість. Та написані совісно, докладно, з великим знанем дїла — дають сї окремі нариси разом ґрандіозну картину земської роботи. Досї не було такої працї, де була б представлена робота земства, тому не можна не повитати працї д. Б. Веселовського. Має вона інтерес, як практичний, так і теоретичний. Для практиків послужить вона цікавою помічною, підручною книжкою, де зібрано досвід кількадесяти лїт, з його похибками і додатними сторонами. І які б похибки вольні і невольні не стояли-б на шляху, котрим йшло земство, всеж таки який сей шлях пророчистий! Як вимовно свідчить він про вагу самопорядкуваня, навіть такого неповного, раз-у-раз обкроюваного, як російське земство! Книжка д. Веселовського великий арґумент на користь місцевої

самоуправи, коли-б тільки такими арґументами можна було переконати її ворогів! А скільки вона леґенд розвіює, — леґенд, котрі встигли оповити й так недавню історію, як історія земства! Хиба не зробило ся ходячою монетою про якийсь золотий вік земства в 60 і 70 рр., або мало хиба чули ми про понадклясовість земських діячів? Праця д. Б. Веселовського безмилосердно нищить сї і їм подібні леґенди. Бачимо полїтичний підем в 60 рр., але за його шумом не добачаємо щоденної працї земства. Здаєть ся, що й вона мусить бути широкою, як і той підем. Але ми забули і за становість земства, і за несвідомість, незвичність, новість в роботї перших його діячів, та темноту й инші наслїдки кріпацького права серед окруженя. Ми нїби й забули за саму що-йно скасовану панщину, за тих панів — вчорашних кріпостників, що засїли в земстві, вносячи туди не лиш свої клясові інтереси, а й невивітрену ще кріпосницьку психольоґію. „Исторія“ Б. Веселовського розкриває нам неприкрашену дїйсність, сїру буденщину. Не все, правда, можна з ним згодити ся, коли він стараєть ся пояснити таку чи инакшу діяльність якого-небудь земства клясовими чи становими інтересами. Клясові інтереси клясовими інтересами, про їх не слїд забувати, але несистематичність, хаотичність, розкидливість в початках земської роботи часто треба пояснити новістю самої справи. Робота розвивала ся поволї, поволї систематизувала ся, ширшала і глубшала в міру того як земство пускало коріня в місцевім житю. Амплїтуда земської діяльности з бігом часу все ширшала і не спинила її навіть реакційна реформа земства в 1890 р. Чого се так? Тому, що й після закону 1890 р. на чолї земства зостали ся ті самі елементи, що були перед тим. А ще й тому „що робота ся з часом систематизувала ся силою внутрішньої льоґіки, набувала користну інерцію і ставала менш залежною від того чи иншого випадкового складу земських зборів“ (Передмова, ст. VII). Се дуже важна річ і нїколи на неї не треба забувати, коли студіюємо історію якоїсь подібної установи. Робота увійшла в свою колїю, вона рутинїзовала ся, але се не була застійна рутина: вона не спиняла, а саме допомагала розвоєви земської діяльности, не вважаючи на той чи инший склад зборів.

Звичайно, праця д. Б. Веселовського не без браків. Але всї браки никнуть перед великістю опрацьованого матеріялу. Головна хиба — нема критики матеріялу. Автор сам признаєть ся, що одмічав хиби матеріялу лиш побіжно (т. II, ст. 693, нотка 3). Він оправдуєть ся тим, що инакше б значно зросла праця, та обіцяє присвятити сьому питаню самостійну студію. Але сї виправдуваня не усувають недостачи. Далї, автор не скрізь указує джерела, часто відмовляєть ся вказівкою, що се, мовляв, „оффиціальныя данныя“. Можна ще зауважити, що цїла

робота враджує якусь спішність — так нерівномірно опрацьовані деякі партії її, дещо опущено, про друге сказано поверхово. Не раз говорячи про діяльність земства одного періоду, автор ілюструє її фактами з инших років. Таких і їм подібних помилок у нього чимало, але вони, розуміеть ся, не відбирають значіня його праці. Користність її збільшує досить повний показчик літератури дотично земств, а також короткі резюме („основні виводи"), котрими закінчує автор кожен свій окремий нарис. Хоч і тут автор иноді не додержує кроку: замість стислого переліченя того доброго чи хибного, що зробили в певній области земства, він збиваєть ся на те, що на його думку слід би було їм зробити.

Треба ще зауважити, що сї два томи, які лежать перед нами, се не кінець роботи д. Б. Веселовського. Він обіцяє років за два дати продовжене своєї „історії". Буде се вже не аналїтичний, а синтетичний й історичний огляд[1]).

Само собою розуміеть ся, що в „Історії" є багато цікавого й для нас. Аджеж земське самопорядкуванне заведене було й на Україні, за виїмком Правобережя, де лиш останніми часами запроваджено так зв. „куце" земство. Та знову річ цілком зрозуміла, що автор, як правдивий російський письменник, не виділив українських ґуберній в окрему ґрупу: найбільше, що зробив він, — се коли не коли оглядав діяльність певних ґруп земств, між котрими маємо і ґрупу „малороссійских" ґуберній — Полтавську, Харківську та Чернигівську — і „южных" — Бесарабську, Катеринославську, Таврійську, Херсонську і область Донську (в тім періоді, коли ще вона мала земські встанови). Далї сього д. Веселовський не пішов, та й ті випадки, коли говорить він про земську роботу в певних областних районах, надто рідкі і побіжні. Розглянути цілу земську роботу хоча-б в рямцях загально принятого в Росії подїлу, він не пробує. А се велика шкода. Адже ніхто не стане заперечувати, що Росія неодноцїла економічно і ґеоґрафічно країна, а природно розпадаєть ся на ряд районів. Очевидно, що инші умови ставляли в кождім районї й инші цїли земській роботї та надавали їй инший характер. Се важно би було вислїдити. Д-ій Веселовський сього не зробив. Отже одна з найбільш цікавих сторінок земської практичної дїяльности ще не написана. Звичайно і у д. Веселовського можна надибати дещо характерного саме для таких більших районів (напр. в справі асекурації, аґрономічної діяльности, робітничої полїтики, справи переселенської, то що), але се не оброблено систематично і пляново. Автор видимо не ставив собі таких цїлей; те, що маємо, завдячуємо не його

[1]) На історії земських полїтичних змагань спиняєть ся нова книжка д. І. Белоконского, Земское движеніе. Земства и конституція. Москва, 1910, ст. 184.

цілям, а самому матеріялу. Тим часом від економічного матеріялїста, яким являєть ся д. Веселовський, можна би було чекати серіознїйшого відношеня до сього боку справи. На жаль він ужив тільки в части марксівської методи розгляду суспільної діяльности (клясовий момент), не подбавши про застосованнє її в цілости — не розглянувши факти в їх економічній (в широкім значінню сього слова) обстанові. А як раз на тлї сеї обстанови яснїйше і виразнїйше виступили б перед нами клясові моменти. Взагалї писати про яку будь сторону житя російської держави (чи про земство, чи про сільсько господарську чи фабричну промисловість і т. д.) і не звертати уваги на незвичайну ріжнородність теріторій, з яких складаєть ся Росія, — се по просту не наукова річ, котра нераз може цілком позбавити вартости цілу працю. Плигати по Росії з одного кінця її на другий з такою безоглядністю і легкістю, як се роблять чиновники, в працї науковій річ недозволена. Пора би се знати й Росіянам. Сього вимагає й наука і практика — пізнати Росію можна через пізнанє складових її частин. На жаль досї зі складових частин російські письменники навчили ся виріжняти тільки Польщу та Фінляндію. Що до инших країв, то вони по просту іґнорують противенства, що, правда, ще не дуже виразно й виступають в психицї населення між сими краями. Тим часом факти економічного житя виказують такі противенства. Згодом, з розвоєм національної свідомости сї противенства стануть могутнїм чинником національно-автономістичного руху. В книзї д. Веселовського нема й натяку на сї противенства, хоча деякі матеріяли могли би дати йому кілька цїкавих що до сього фактів (напр. дані комітетів про потреби сїльсько-господарської промисловости). Правда сї факти тільки по части торкають ся земської діяльности, як такої, але все-ж звязані вони з нею: критика урядової централїстичної полїтики і жалї на сю полїтику, висловлені земськими діячами в комітетах, слїд би зазначити, коли автор взагалї вважав можливим притягати до своєї історії і матеріял комітетів.

Полишена без уваги і національна сторона. Правда умови російського житя не давали земствам зробити щось практичне в сїм напрямі, але бажаня були і вимоги до уряду ставили ся. Згадаємо хоча б про „ходатайства“ українських земств (і так само згаданих комітетів) про потребу українїзації народньої школи. Сї ходатайства проминув автор так само основно, як покійний проф. Каришев (Катеринославець!) в своїй відомій працї про „Земскія ходатайства“ (1900). Але автор може сказати, що се тема будучого тому. Побачимо!

Кінчаючи, повторимо — вага історії в тих фактах, які в ній зібрані. Звичайно, кождий, хто знає земську діяльність хоча-б одної ґуб., побачить чимало пропусків. Але при тім завданю, яке поставив собі д. Ве-

селовський — дати огляд практичної діяльности земств цілої Росії — се річ цілком зрозуміла. Повна реґістрація всіх фактів була б для нього просто неможлива фізично і значно збільшила б розміри праці. Але помітна тут неповнота і через поспіх. Напр. треба би було уважнійше спинити ся на селянській аренді і відносинах до неї земств.

Вищё я згадував, що в книзї багато українського матеріялу. Хиби його — неповнота і розкиданість. Автор цікавив ся ним не для нього самого, а лиш як ілюстрацією до загальноросийської земської діяльности. Тому брав тільки цікаві для себе факти, при чому не виділяв їх з поміж чисто-росийських. Проте все-ж праця його дає для нас багато цікавого. Увесь той матеріял, який характеризує соціяльно-економічну діяльність земств на Україні, зібрав до купи я в своїм рефераті в другім томі „Студий з поля суспільних наук і статистики“. Слід би було поповнити сей матеріял з земських і урядових видань і деяких инших оброблених праць (ріжних оглядів робіт комітетів сільсько-господарських, праці Сазонова то що), але на жаль умови, в яких писав ся мій реферат, не давали до того жадної можливости. Тим часом самостійна праця з історії земств на Україні (не така вже й трудна, коли під руками є потрібні джерела) має для нас велику вагу, становлючи сторінку соціяльно-економічної історії України останнїх часів. Та поки буде написана ся сторінка, будемо вдячні д. Веселовському й за те, що знаходимо у нього. За браком збірної праці по історії всїх земств на Україні (окремі нариси про те чи инше земство маємо для деяких періодів і деяких питань в росийській лїтературі) буде доброю для нас і праця д. Веселовського. Не така вона цікава для нас, якою б була, коли б автор міг стати на нашу точку погляду, але добре й те, що є. Аджеж — найкраща дївчина Франції не може дати більше, ніж вона має.

Вол. Дорошенко.

Н. Лагуновъ — Донское земство („Русское Богатство“ 1909 N 11, ст. 108—133, N 12, ст. 56—86).

Як відомо, на Донщинї живе значна частина наших людей. Се одно може оправдати інтерес Українця до долї сеї области. Не кажу вже про більш загальний інтерес, котрий викликаєть ся специфічним „ужитком“ урядом місцевого козацтва, котре відограло і відограє ще в наші днї ролю колишнїх „опричників“, нищителїв „крамоли“. Стаття д. Лагунова торкаєть ся цікавої теми скасуваня земства на Донщині. На підставі ріжних, головно урядових документів, автор оповідає нам про справжню підоснову скасуваня, про переведене його, про відносини населеня до нього. Урядові люде твердять, що земство знесено „з ініціятиви самого населеня“, як не відповідаюче його „духови“. Автор доводить цілу не-

праву сього твердженя. Останніми часами більшість населеня знову висловила ся за введенє земства, але уряд не спішить ся. Аналіз політики уряду що до козацтва, який дає автор, не можна не признати справедливим. *В. Д.*

Wincenty Badura — Ludność polska pow. łańcuckiego i przeworskiego pod względem oświatowym i kulturalnym, Львів 1908, стор. IV+32.

Моноґрафія не удержана в науковім тоні, але дає богато інтересних заміток, які зможе використати більше серіозний дослїдник. Повіти Ланцут і Переворск лежать вже на окраїнї української териториї і мають характер мішаний; Українцї в невеликій меншости. Статистично представляєть ся українська людність по переписи 1900 р. оттак:

	Гр.-кат.:		Українцї:	
Ланцут	5.262	5.67%	2.773	2·99%
Переворськ	2.960	5·88%	812	1·61%

В порівнанню з датами 1890 р. греко-католицький обряд поніс втрати на 0·54%; ще більші зміни бачимо в українській мові — з 4·04% на 2·52% в обох повітах. Греко-католики знаходять тепер ще в 30 громадах (на 108 усїх); натомість українська мова є тільки в 11 громадах. Автор звертає увагу, що відносини для української мови в дечім гірші, як се представляє навіть урядова статистика; нпр. що до с. Дубно (ланцут. пов.) подано, що є греко-католиків 1809, а Українцїв 1891; в Тарнавцї гр.-кат. 778, а Українцїв 795; тимчасом автор стверджує по автопсії, що в дїйсности українська мова стоїть слабо навіть між греко-католиками. „Греко-католики ходять охоче до польських костелів, відбувають сповідь, особливо великодну, перед польськими ксьондзами, головно тому, бо се нїчо не коштує, а в церкві треба платити. Нерідко приносять також дїти до хресту з виразним жаданнєм, щоби їх записати на латинський обряд"... З просвітного боку Українцї стоять дуже погано: є всього 1 школа з укр. викладовою мовою.

Ів. Крипякевич.

Paul Mombert — Studien zur Bevölkerungsbewegung in den letzten Jahrzenten mit besonderer Berücksichtigung der ehelichen Fruchtbarkeit. Карльсруе, G. Braun, 1907. Стор. VI+280, 8°. Дуже добра статистична праця, яка набирає актуальности з огляду на близкий речинець переписи в Австрії. В чотирох роздїлах розслїджує автор дані про смертельність, подружя, роди і надвишку роджених і освітлює їх через зручну комбінацію. Особливож розбирає причину зменшуваня подружа взагалї (а у бо-

гатших з окрема) і подає висновки, через які набирає праця загального інтересу. *З. К.*

Х. — З літератури про національність. „Діло“ 1909, ч. 41. Се переповідка одної частини з відомої праці дра Отто Бауера, Національна справа і соціяльна демократія, — а саме частини про „національну вдачу“.

К. — Клясова боротьба і національна солїдарність. „Укр. Хата“, 1909, ч. 7—8, ст. 376—390. Автор, чи може авторка, безперечно щирий Українець і патріот своєї вітчини, воює з соц. демократами, боронючи укр. національні інтереси. В своїй досить хаотичній статї розглядає автор шкідливе значінє для України общеруської інтеліґенції і буржуазії і обстоює потребу солїдаризації різноплеменного і різноклясового суспільства на Україні. Єдиний засіб до неї — укр. нац. ідея, перейнявшись котрою се суспільство збогатить укр. культуру і виведе укр. нарід з його культурного занепаду.

О. Лука І. — Націоналїзм і патріотизм в світлї католицкого а лїберального світогляду („Нива“ 1909, ч. 14, ст. 421—428, ч. 15—16, ст. 469—477). Автор доводить, що „правдивий патріотизм, себто любов своєї вітчини, не противний любові Церкви, але противно — обі тїсно суть з собою звязані“. Звичайно, виходить автор зі становища католицького.

А. Погодинъ — О нѣкоторыхъ національныхъ проблемахъ Россіи (Вѣстникъ Европы“ 1909, ч. 6, ст. 708—718).

Д. Поґодін говорить в своїм нарисї головно про український і білоруський рух, коротше спиняючись па Литовцях, Латишах і Естонцях. Він з симпатією ставить ся до відродженя сих націй і протестує проти сучасного прінціпу, котрий так твердо переводить ся в Росії: cujus regio, ejus religio. Спеціяльно, що до нас, проф. Поґодін підкреслює, що краще тепер, поки небезпека цїлковитого зіпсутя відносин між двома племенами руського народу ще далеко, не допустити її, давши українському народови всї потрібні умови для правильного національного розвитку. Він певен, що при щирій охотї легко погодити ся з українцями-автономістами. Спільний ґрунт — се „єдність держави, однаково потрібна нам і їм“. Але щож думає шан. проф. про українців Австро-Угорщини? Далї автор повторяє утерті фрази про те, що Пушкін, Толстой, Репин, Левитан, словом все, „що зроблено спільними зусилями всїх руських племен і повинно бути дорогим, своїм (підкр. автора) для „кожного руського, хто-б він не був — чи великорос, українець або білорусин“. Ш. автор крутить ся в колї российської державности і не хоче бачити „руських“ поза нею.

В. Мякотинъ — Теоретикъ польской національ-демократіи. (Русское Богатство 1909, N 6, ст. 91—127).

Се основна критична оцінка нової книжки Романа Дмовського, Німеччина, Росія і польське питаннє, що торік вийшла і в російськім перекладі. Постать д. Р. Дмовського й ідеї його являють ся інтересними й для нас, бо є він провідником польської націонал-демократії, яка так дає ся в знаки нам тут у Галичині в образї так зв. всеполяків. Та й сам д. Дмовський не раз висловлював ся в своїх творах про полїтику польську супроти нас. І в отсїй останнїй своїй працї не забув він згадати про нас, звичайно не „незлим, тихим словом" (див. напр. ст. 177 перекладу). Д. Мякотин як слїд оцїнює „воюючий націоналїзм" Дмовського і його фантастичні укладаня, в котрих факти дійсного житя часто здобувають зовсїм не відповідні обриси або найчуднїйшим способом переплїтають ся з очевидно фантастичними уявленями" (напр. інтриґи Прусаків проти Поляків, піддержка Німцями Українців, то що).

М. Грушевський — Україна, Білорусь, Литва. „Дїло", 1909, ч. 29 (передр. з Ukrainische Rundschau ч. 2). Вказавши на реакційну підоснову ріжного „славянського братання" та на відсутність в Українців рахунків з ґерманїзмом, шан. автор відповідає тим, що кричать про ізольованість Українців (через усуванє їх від того братаня), що ізольованість не повинна лякати Українців — раз, а друге, на ділї Українцї зовсїм не ізольовані — їх союзниками природними являють ся колишнї історичні товариші — Білорусь і Литва.

Ф. Іванюк — Сучасний стан білоруської квестиї. „Дїло" 1909, ч. 57. Автор, навязуючи до статї дра Свенціцкого в „Дїлї" 1908 р. про білоруське відродженє, знаємить нас з тими трудностями і перепонами, що спиняють білоруський рух в його розвою.

Зближім ся до Українців! „Руслан" чч. 37 і 38. Се переклад статї з литовської часописи „Viltis" (ч. 10, 1909 р.), котра доводить потребу для Литовців зближеня до Українців і спільного з ними порозуміня.

Автономістичні струї серед народностий західної Росиї. „Руслан" чч. 250—257. Се переклад тої частини статї з „Świata Słowiańskiego" 1909 р., яка торкає ся земель заселених нашим народом.

Литовска і білоруска мова в костелах та становиско Поляків до сего постуляту. „Руслан", 1909, чч. 31—33. Є се переклад частини статї з литовської часописи „Draugja" з р. 1908, St. Jakstas, Преса Поляків і Великоросів про Литву, де йде мова про польонізаторські заходи в церковнїй области.

М. Грушевський — На українські теми. „ЛНВ.“, 1909, I, ст. 115 - 126; VIII, ст. 340 -355; X, ст. 108—117; XI, ст. 333—341.

Статї проф. Грушевського під загальним заголовком „На українські теми“ все приковують увагу читача. Вони торкають ся біжучих фактів і явищ нашого житя і завше гарно і дотепно їх освітлюють. Деякі з статей не зостануть ся скороминущими. До таких ми відносимо насамперед статї в кн. 8 і 12. В них автор основно, з великим темпераментом та бистрою аналїзою критикує полїтику галицько-української національ-демократії. Статї сї „Два роки галицької полїтики“ і „Малі діла“ не минуть уваги будучого історика української суспільности Галичини. В статї „На новий рік“ (кн. I), написаній о стільки живо, що нагадує вона собою скорше натхнену промову, шан. автор говорить укр. суспільности про вагу свідомости власної моральної сили, яка служить могутною підвалиною всякої духової діяльности. Splendid isolation не повинно нас страшити. Треба йти вперед, не зважаючи на перепони ворогів і „суд глупца“, треба вести свою лїнію... Проте українство і неізольоване, є у нього і союзники. Опріч созвучних елементів в самій Росії, маємо ми таких приятелів, як Білорусь і Литва (пор. статю в Ukr. Rundschau). В статї „Видавнича кріза“ (кн. 10) автор говорючи про видавничу крізу, яка вибухла в Росії, переходить до укр. справ, нагадуючи нашому суспільству в Росії його обовязок під теперішню хвилю. „Мусить бути певного роду „кругова порука“ інтелїґенції супроти книги, говорить він, — обовязок підтримувати інтелїґентську лїтературу спільними силами“.

М. Грушевський — Реальна полїтика на галицькім ґрунтї. „ЛНВ.“, 1909, IX, ст. 555—565. Дуже гарний огляд полїтики української національ-демократії в Галичині за останні часи. Автор характеризує її як полїтику не громадську, як полїтичне ґешефтярство. Статя стоїть в звязку з статями „На українські теми“.

М. Гехтер — З українського житя. ЛНВ., 1909, II, ст. 448 - 460, III, ст. 182—189, IV, ст. 395 - 402, VII, ст. 158—169, X, ст. 161—176. Статї д. Гехтера не повинні піти в непамять. Автор уміє і збирати і гуртувати факти, тому його картини з житя й діяльности російської суспільности на Україні заслугують на довшу і глибшу память. В перших статях „Наші земства“ (кн. 2), „Наші муніціпалїтети“ і „міське хазяйство“ (кн. 3 і 4) д. Гехтер торкаеть ся полїтики земств (міри заспокоєня краю, досить інтенсивна аґрономічна діяльність), говорить про вибори до дум міських і самоволю адміністрації, про буджет міст і видатки на народню освіту, то що. В інших оповідає про

чорносотенців на Україні і їх діяльність („Наші союзники“, кн. 10), а також про похід адміністрації на українство (Укр. рух і „незалежні обставини“, кн. 7).

О. Білоусенко — Листи в Петербургу (IV—VI; VII; IX—XIII) („Рада“ чч. 52, 53 і 56; 71; 86, 87, 89 і 90). Сї цікаві листи в Петербургу завше торкають ся українських справ. Відмічаємо серед них ті, що мають ширший, нескороминущий інтерес. Листи IV, V і VI присвячені Шевченкови. Перші два (Шевченкові роковини і Шевченків день) оповідають про святкуваня роковин поета в Петербурзї та трактують про значінє для Українців, надто на чужині, таких святкувань; третїй лист під з. „Борець за народню свободу і орґан партії Н. С.“ (себ-то „народньої свободи“, або кадетів) присвячений відомому фелєтону про Шевченка д. К. Чуковського, друкованому в „Рѣчи“. Лист VII „Петербурська Просвіта“ подає огляд 10-лїтньої працї „Благотворительнаго Об—ства изданія общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ“. Листи IX - XIII присвячені Холмській справі (IX Холмська справа, X Російська демократія в Холмській справі, XI Українська позиція в Холмській справі, XII Практичні наслідки Холмської справи). Автор розбирає урядову полїтику в Холмській справі, позицію в нїй Поляків, Українців і рос. поступовців. Сї листи вийшли в окремім виданню „Віку“ („Холмська справа“, Київ, 1909). *В. Д.*

Видання й статї обговорені в сїм томі:

Наукова хроніка.

Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej, XX, 1909.

Преісторія, археольоґія, історія штуки.

В. Ґеринович — Питанє про третичного чоловіка в новійшій лїтературі, 1909.

Н. Кондаковъ — Изображенія русской княжеской семьи въ миніатюрахъ XI вѣка, 1906.

J. Braun — Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik, 1907.

W. Zahorski — Obraz Najświętszej Panny Marji Ostrobramskiej w Wilnie, 1910.

Я. Смирновъ — Рисунки Кіева 1651 года по копіямъ ихъ конца XVIII вѣка, 1908.

Н. Султановъ -- Останки Якутскаго острога и нѣкоторые другіе памятники деревяннаго водчества въ Сибири, 1907.

Історія полїтична і культурна XVII—XIX в.

M. Gawlik — Projekt unii rosyjsko-polskiej w drugiej połowie XVII w., 1909.

А. Рыболовскій — Варлаамъ Вонатовичъ, Архіепископъ Кіевскій, Галицкій і Малыя Россіи, 1908.

С. Рождественскій — Изъ исторіи учебныхъ реформъ императрицы Екатерины II, 1909.

Ф. Свистунъ — Русскіе домовладѣльцы въ Львовѣ въ XVIII вѣкѣ, 1909.

R. Kaindl — Neue Beiträge zur Geschichte der Deutschen in Galizien, 1909.

Лїтература.

А. Соболевскій — Кириллица и глаголица, 1909.

С. Шевченко — Къ исторіи „Великаго Зерцала" въ Юго-Западной Руси, 1910.

И. Огіенко — Изданія „Ключа Разумѣнія Іоанникія Галятовскаго, 1910.

Н. Петровъ — Кіевская искуственная литература XVII и XVIII вв., преимущественно драматическая, 1909.

Старицька-Черняхівська — Двадцять пьять років українського театра, 1908.

R. Arnold — Einführung in die Literatur der Stoffgeschichte, 1909.

Етноґрафія.

V. Hnatjuk — Ein erotisches ukrainisches Lied aus dem XVII Jahrhundert, VI, 1909.

V. Hnatjuk, Koštiál und Krauss — Eine Umfrage von Parallelen zu einem magyarischen Volkslied, 1909.

V. Hnatjuk — Die Brautkammer. Eine episoda aus den ukrainischen Hochzeitbräuchen, 1909.

W. Klinger — Jajko w zabobonie ludowym u nas i w starożytności, 1909.

Ю. Яворскій — Omne vivum ex ovo, 1909.

M. Haberlandt — Neuer Führer durch das Museum für österreichische Volkskunde, 1908.

Жите суспільне і культурне.

Б. Веселовскій — Исторія земства за сорокъ лѣтъ, I—II, 1909.

Н. Лагуновъ — Донское земство, 1909.

W. Badura — Ludność polska pow. łańcuckiego i przeworskiego pod względem oświatowym i kulturalnym, 1908.

А. Погодинъ — О нѣкоторыхъ національныхъ проблемахъ Россіи, 1909.

В. Мякотинъ — Теоретикъ польской національ-демократіи, 1909.

PUBLIKATIONEN

der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supinškyj-Gasse, 17.

(in ukrainischer Sprache)

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševśkyj, bis jetzt erschienen Bde I—XCV (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I–XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII–XXIV (Doppelband) 5 K., Bd. XXXI—II u. XXXV–VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filosofičnoi sekcii).

Bd. I: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. I. (bis Anfang des XI Jahrh.)	7·50 Kr.
Bd. II: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. II. (bis Mitte des XIII Jahrh.)	7·50 Kr.
Bd. III–IV: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. III (bis zum J. 1340)	7·50 Kr.
Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII–XIX Jahrh.	4 Kr.
Bd. VI–VII: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. IV (bis zum J. 1569)	7·50 Kr.
Bd. VIII–XI: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. V (Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV–XVII Jahrh.)	7·50 Kr.
Bd. X–XI: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. VI (Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV–XVII Jahrh.)	7·50 Kr.
Bd. XII—XIII: M. Hruševskyj, Geschichte der Ukraine. T. VII (Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625)	8 Kr.

2. Ukrainisch-ruthenisches Archiv:

Bd. I: H. Svjencickyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg	3 Kr.
Bd. II: Iv. Franko, Materialien zur Geschiche des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII–XIX Jahrh.	4 Kr.
Bd. III: M. Teršakoveć, Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen im Galizien 1830—1840	5 Kr.
Bd. IV: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien im XVIII—XIX Jahrh.	3 Kr.
Bd. V: M. Voznjak, Philologische Schriften des Iv. Mohylnyckyj	5 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcii).

Ukrainische Bibliothek. Bd. I–VII.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk).

D. Die Archaeographische Kommission publizierte biz jetzt folgende Wer.

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine.

Bd. I: M. Hruševškyj, Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken von Halyč und Peremyšl vom J. 1565 - 66 . . . . 4 Kr.

Bd. II: M. Hruševškyj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565 . . . . 4 Kr.

Ad. III: M. Hruševškyi, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564 - 5 . . . . 5 Kr.

Bd. IV - V: St. Tomašivškyj, Galizische Akten aus den J. 1648—1649 . . . . 3 Kr.

Bd. VII: M. Hruševškyj, Lustrationen vom J 1570 . . . . 4 Kr.

Bd. VIII: Iv. Krypjakevyč, Akten zur Geschichte der ukr Kosaken 1513 - 1630 . . . . 4 Kr.

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I – V.

3. Kotljarevškyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798.

4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, ... 3 Kr.

E. Statistische Kommission publiziert:

1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 2 Bde à . . . . 3 Kr.

F. Juridische Kommission publizierte bis jetzt:

1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde à . . . . 2 Kr.

2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 9 Bde à 3 Kr.

3. Juridische Bibliothek. bis jetzt 3 Bde à . . . . 2 u. 3 Kr.

G. Die Ethnographische Kommission publizierte:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk ; bis jetzt erschienen 28 Bände.

2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen 13 Bände.

H. Bibliographische Kommission publiziert:

Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 1 Bd. . 6 Kr.

Chronnik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit derGesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1 40 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlund der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. 10 vorrätig.

